

Turystyka i Rozwój Regionalny

Przedsiębiorczość w rozwoju regionalnym

Redakcja naukowa

Anna J. Parzonko

Rada Programowa

Jarosław Gołębiowski – SGGW w Warszawie
Ivan Mostoviak – Uman National University of Horticulture (Ukraina)
Lubov Mykhaylova – Sumy National Agrarian University (Ukraina)
Vitaliy Rybchak – Uman National University of Horticulture (Ukraina)
Jan Sikora – Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Izabella Sikorska-Wolak, PSW w Białej Podlaskiej
Olena Slavkova – Sumy National Agrarian University (Ukraina)
Josu Takala – University of Vaasa (Finlandia)
Andrzej Piotr Wiatrak – Uniwersytet Warszawski
Brigita Žuromskaite – Mykolas Romeris University (Litwa)

Komitet Redakcyjny

Krystyna Krzyżanowska – redaktor naczelny
Jan Zawadka – sekretarz redakcji
Redaktorzy tematyczni:
Turystyka – Henryk Tracz, Irena Ozimek, Agata Balińska
Doradztwo i przedsiębiorczość – Anna J. Parzonko, Anna Sieczko
Zarządzanie informacją – Joanna Paliszkiewicz, Ewa Jaska, Agnieszka Werenowska, Ewa Stawicka
Rozwój regionalny – Zbigniew Brodziński, Iwona Kowalska
Redaktor językowy (język polski) – Agata Cienkusz
Redaktor językowy (język angielski) – Christian Richter
Redaktor statystyczny – Joanna Kisielińska

Recenzenci TiRR w 2015 roku

Zbigniew Brodziński, Alina Daniłowska, Justyna Franc-Dąbrowska, Ewa Jaska, Joanna Kisielińska, Iwona Kowalska, Krystyna Krzyżanowska, Joanna Paliszkiewicz, Jan Sikora, Izabella Sikorska-Wolak, Sofia Sokołowa, Ewa Stawicka, Ludmiła Tranczenko, Andrzej Piotr Wiatrak, Jan Wołoszyn

Redakcja czasopisma

Turystyka i Rozwój Regionalny
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel.: (+48 22) 59 34 151, tel./fax: (+48 22) 59 34 202
e-mail: tirr@sggw.pl

Projekt okładki – Ewa Maj

Wersja papierowa czasopisma jest wersją pierwotną.

ISSN 2353-9178

Wydawnictwo SGGW
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel. (22) 593 55 20 (-22; -25 – sprzedaż), fax (22) 593 55 21
e-mail: wydawnictwo@sggw.pl
www.wydawnictwosggw.pl

Druk: RC Model Sp. z o.o., ul. Malinowa 11B, 05-552 Stefanowo

Spis treści Contents

Wioletta Bieńkowska-Gołasa

Porównanie poziomu przedsiębiorczości w gminach miejskich,
miejsko-wiejskich i wiejskich województwa mazowieckiego 5
Comparing the level of entrepreneurship in urban, semi-urban and rural
municipalities of Mazowieckie Voivodeship

Andriy Volodymyrovych Doronin, Vitaliy Rybchak

Production and consumption aspects of biogas in cattle farming businesses
of Ukraine 13
Produkcja i zużycie biogazu w gospodarstwach hodujących bydło na Ukrainie

Danuta Guzal-Dec

Rola władz lokalnych w procesie *collective learning* na przykładzie samorządów
gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego 23
The role of local authorities in the process of collective learning, as exemplified
by local authorities of natural valuable areas of the Lublin Voivodeship

Marzena Kacprzak, Agnieszka Król

Kapitał ludzki na rynku pracy 33
Human capital in the labour market

Barbara Kiełbasa

Doradztwo rolnicze w procesie identyfikacji i likwidowania barier zarządzania
gospodarstwem rolnym przez młodych rolników 45
Agricultural advisory in the process of identifying and removing barriers of farm
management by young farmers

Marek Kunasz

Czynniki determinujące skłonność do założenia własnej firmy – analiza
ekonometryczna 57
Factors determining tendency for setting up one's own company – econometric
analysis

Tomasz Marcysiak

Problem zrównoważonego rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim
na przykładzie gminy Cekcyn 69
Problems of sustainable labour market in the Kujawsko-Pomorskie province
on the example of the Cekcyn commune

Michał Roman, Antoni Roman

Kapitał intelektualny jako czynnik przedsiębiorczości i innowacyjności
w turystyce wiejskiej 81
Intellectual capital as a factor of entrepreneurship and innovation
in rural tourism

Leszek Sieczko

Wykorzystanie technologii IT przez członków grup producentów rolnych
trzody chlewnej 95
Use of IT technology by members of groups agricultural producers of pigs

Izabella Sikorska-Wolak, Agnieszka Cyburt

Pozyskiwanie i wykorzystanie funduszy Unii Europejskiej jako przejaw
przedsiębiorczości jednostek samorządu terytorialnego 105
The use of EU funds as a manifestation of local government units
entrepreneurship

Ewa Stawicka

Poziom innowacyjności w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw
w Polsce 119
The level of innovation in the sector of small and medium-sized enterprises
in Poland

Marzena Trajer, Maja Ada Trajer

Grupy producentów rolnych jako forma przedsiębiorczości zespołowej
rolników 129
Agricultural producer groups as a form of team entrepreneurship

Agnieszka Werenowska

City placement jako forma promocji regionu 145
City placement as a form of promotion of the region

Wioletta Bieńkowska-Gołasa

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Porównanie poziomu przedsiębiorczości w gminach miejskich, miejsko-wiejskich i wiejskich województwa mazowieckiego

Streszczenie. Celem artykułu było przedstawienie zagadnienia przedsiębiorczości w ujęciu teoretycznym, jak również zaprezentowanie wyników badań własnych dotyczących poziomu przedsiębiorczości. Badania empiryczne polegały na obliczeniu i porównaniu wartości wskaźnika przedsiębiorczości na terenie wszystkich gmin w województwie mazowieckim (miejskich – 35, miejsko-wiejskich – 50, wiejskich – 229).

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, poziom przedsiębiorczości, gmina, Mazowieckie

Wstęp

Przedsiębiorczość jest immanentną cechą współczesnego rozwoju lokalnego. W obecnych czasach nie można mówić o rozwoju lokalnym bez uwzględniania kategorii przedsiębiorczości. Można więc powiedzieć, że gospodarczy rozwój lokalny polega na rozwijaniu przedsiębiorczości zarówno prywatnej, jak i kreowanej przez władze lokalne oraz przez samych mieszkańców danego terenu¹.

W procesach transformacji i restrukturyzacji gospodarki, ukierunkowanych na działania prorynkowe, istotną rolę odgrywa przedsiębiorczość. Jej dynamika oraz zróżnicowane podejście do tego zagadnienia (zarówno podmiotowe, jak i przedmiotowe) jest – według klasyków nauk ekonomicznych – akceleratorem wzrostu i rozwoju gospodarczego.

Przedsiębiorczości przypisuje się wiele funkcji, które stymulują gospodarkę, między innymi poprzez postęp techniczny, technologiczny i organizacyjny, poprawę infrastruktury technicznej, społecznej i organizacyjnej, jak również ograniczenie bezrobocia².

W świadomości społecznej osoby prowadzące działalność gospodarczą odgrywają istotną rolę zarówno dla tworzonych i zarządzanych przez siebie przedsiębiorstw, jak i dla całej gospodarki. Przedsiębiorczość natomiast jest traktowana jako jeden z czynników wpływających na wzrost gospodarczy krajów i tworzenia ich konkurencyjności. Wieloaspektowość zagadnienia przedsiębiorczości powoduje, że wśród naukowców nie powstała jednolita teoria przedsiębiorczości ani też ogólna, spójna i powszechnie akcep-

¹ M.A. Leśniewski: Kultura organizacyjna gminy a rozwój regionalny, [w:] Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce, K. Kuciński (red.), Difin sp. z o.o., Warszawa 2010, s. 58.

² Ibidem, s. 67.

towana definicja przedsiębiorcy, gdyż poszczególne dziedziny naukowe kładą nacisk na inny aspekt działalności przedsiębiorczej.

Celem artykułu było przedstawienie zagadnienia przedsiębiorczości w ujęciu teoretycznym, jak również zaprezentowanie wyników badań empirycznych dotyczących poziomu przedsiębiorczości we wszystkich gminach województwa mazowieckiego (314).

Przedsiębiorczość w ujęciu teoretycznym

Sięgając do literatury przedmiotu z zakresu przedsiębiorczości, można zauważyć, iż istnieje ona, od kiedy istnieje człowiek. Rozważania dotyczące zagadnienia przedsiębiorczości obejmują zarówno fenomen rozwoju przedsiębiorczości, jak i roli przedsiębiorcy. Pojęcia te są ze sobą związane, ponieważ nie może być przedsiębiorczości bez przedsiębiorcy i odwrotnie. Istnienie przedsiębiorcy i podejmowanych przez niego działań implikuje przedsiębiorczość, przy sprzyjających warunkach wyznaczonych przez ogólne zasady funkcjonowania danego społeczeństwa i gospodarki. Należy też uznać, iż problematyka ta jest powiązana z procesem edukacji, jak również nauczania elementarnych zasad przedsiębiorczości, które mają wpływ na budowanie zachowań przedsiębiorczych, np. w miejscu zamieszkania, a tym samym ułatwienie znalezienia własnego miejsca w społeczności lokalnej.

Problematyką przedsiębiorczości i przedsiębiorców zajmują się przedstawiciele wielu dyscyplin naukowych, w tym: ekonomii, socjologii, psychologii, prawa, administracji czy zarządzania, wskazując tym samym na jej interdyscyplinarność oraz istotną rolę w formowaniu systemów ekonomicznych i organizacyjnych. Trudno jest jednak w literaturze przedmiotu znaleźć jednolite stanowisko w kwestii pojęcia przedsiębiorczości³.

Szkoła psychologiczna podchodzi do przedsiębiorczości od strony osobowości przedsiębiorcy i cech charakteru, sprzyjających osiągnięciu sukcesu lub powodujących porażkę. W ramach ujęcia socjologicznego określa się wpływ otoczenia społecznego na podejmowanie aktywności przedsiębiorczej. Natomiast podejście wypływające z nauk ekonomicznych kładzie akcent na określenie roli przedsiębiorcy w rozwoju ekonomicznym całej gospodarki lub pojedynczego przedsiębiorstwa⁴.

W teorii ekonomii przedsiębiorczość definiowana jest jako swoista forma pracy lub jako czwarty (oprócz pracy, ziemi i kapitału) czynnik produkcji. Natomiast głównymi cechami przedsiębiorców jest umiejętność dostrzegania potrzeb i doskonalenia pomysłów, zdolności do wykorzystywania nadarzających się okazji oraz gotowość do podejmowania ryzyka. O przedsiębiorczości można więc mówić w wymiarze procesu, zespołu cech oraz innowacyjności. W pierwszym wymiarze przedsiębiorczość to zorganizowany proces działań ukierunkowany w danych warunkach na wykorzystanie nowatorskiego pomysłu w celu wygenerowania korzyści na rynku. W procesie tym podkreśla się umiejętność wykorzystania pomysłów, okazji i ryzyka (niepewności). W drugim wymiarze przedsiębiorczość, jako zespół cech opisujących szczególnie sposób postępowania człowieka, wyróżnia dynamizm, aktywność, skłonność do podejmowania ryzyka, umiejętność przy-

³ F. Kapusta: *Przedsiębiorczość. Teoria i praktyka*, Wyd. Naukowe PWN, Poznań – Wrocław 2006, s. 17.

⁴ A. Gaweł: *Ekonomiczne determinanty przedsiębiorczości*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2007, s. 13.

stosowywania do zmieniających się warunków, postrzegania szans i ich wykorzystania. Natomiast przedsiębiorczość w wymiarze trzecim rozumiana jest jako wprowadzanie czegoś nowego, nowatorskiego, ulepszanie już istniejących rzeczy. Innowacje mogą dotyczyć zarówno najwyższych technologii, jak i elementów życia codziennego⁵.

Według P.F. Druckera przedsiębiorczość to: „współzależność działań przedsiębiorczych i innowacyjnych, dzięki którym jest możliwe osiągnięcie założonego celu – do sukcesu w określonym segmencie rynku lub prowadzonej działalności gospodarczej”⁶. Przedsiębiorca swoją wiedzę i doświadczenie czerpie zarówno z sukcesów, jak i niepowodzeń rynkowych, co może owocować podejmowaniem inicjatyw gospodarczych.

Z kolei J. Schumpeter podkreślał ścisły związek między przedsiębiorczością w ujęciu makroekonomicznym, traktując ją jako główny czynnik rozwoju gospodarczego, a mikroekonomiczną koncepcją indywidualnego przedsiębiorcy, którego nazwał innowatorem⁷.

Przedsiębiorczość nie jest domeną tylko przedsiębiorstw prywatnych, ale również samorządów lokalnych. Aby na terytorium lokalnym mógł nastąpić wzrost gospodarczy, istotne jest, żeby procesy decyzyjne następowały ze współdziałaniem władz samorządowych i środowiska biznesowego. Takie współdziałanie przyczynia się do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej poszczególnych terytoriów⁸.

W literaturze przedmiotu między innymi wyróżnia się przedsiębiorczość lokalną, określaną jako takie działania podmiotów funkcjonujących na danym lokalnym terytorium, które prowadzą do powstania nowych przedsiębiorstw na jego terenie, co powoduje rozwój gospodarczy, a przez to podwyższenie stopy życiowej jego mieszkańców, oraz takie działania władz lokalnych i środowisk okołobiznesowych, które stymulują powstawanie nowych przedsiębiorstw, a także rozwój infrastruktury technicznej i społecznej⁹.

Władze samorządowe, podejmując działania prowadzące do wzrostu aktywności gospodarczej, pobudzają rozwój lokalnej przedsiębiorczości, która jest stymulatorem wzrostu gospodarczego i ważnym czynnikiem w rozwoju gospodarki całego kraju.

Metody badawcze

Badania empiryczne zostały przeprowadzone w 2014 roku na terenie wszystkich gmin województwa mazowieckiego (314, w tym: miejskich – 35, miejsko-wiejskich – 50 i wiejskich – 229). Materiał badawczy został pozyskany z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

⁵ Z. Makieła: *Przedsiębiorczość regionalna*. Difin sp. z o.o., Warszawa 2008, s. 9.

⁶ P.F. Drucker: *Innowacje i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, Wyd. Naukowe PWE, Warszawa 1992, s. 271.

⁷ I. Sikorska-Wolak: *Wieloaspektowość przedsiębiorczości i jej postrzeganie przez mieszkańców wsi*, [w:] *Doradztwo w działalności przedsiębiorczej*, K. Krzyżanowska (red.), Wyd. SGGW, Warszawa 2008, s. 11.

⁸ M.A. Saar: *Jaksamorządy lokalne mogą wspierać rozwój przedsiębiorczości?* Wyd. Fachowe CeDeWu.pl, Warszawa 2011, s. 10–11.

⁹ *Ibidem*, s. 12.

W celu graficznego przedstawienie badanych gmin pod względem wartości wskaźnika przedsiębiorczości należało dokonać właściwych obliczeń.

Wskaźnik przedsiębiorczości (W_p) został wyrażony za pomocą liczby podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym. Obliczeń dokonano według wzoru:

$$W_p = \frac{P}{L} \times 1000$$

gdzie:

W_p – wskaźnik przedsiębiorczości,

P – liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON,

L – liczba ludności w wieku produkcyjnym.

Następnie badane gminy podzielono na cztery klasy, wykorzystując w tym celu metodę równolicznych przedziałów. Szczegółowe dane przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Klasy podziału badanych gmin pod względem wartości wskaźnika przedsiębiorczości

Klasa	Opis klasy	Wartość wskaźnika przedsiębiorczości
I	bardzo wysoki poziom przedsiębiorczości	od 142,191 do 435,867
II	wysoki poziom przedsiębiorczości	od 104,128 do 141,32
III	średni poziom przedsiębiorczości	od 86,567 do 103,836
IV	niski poziom przedsiębiorczości	od 54,606 do 86, 567

Źródło: opracowanie własne.

Wyniki badań

W wielu badaniach przyjmowano założenie, iż poziom przedsiębiorczości w gminach wiejskich jest na niższym poziomie niż w gminach miejskich i miejsko-wiejskich. Dlatego też w badaniach porównano wskaźnik przedsiębiorczości w gminach miejskich, miejsko-wiejskich i wiejskich, aby sprawdzić, czy takie założenie jest słuszne.

Następnie określono, jaki procent z poszczególnych typów gmin znalazł się w wyodrębnionych klasach. Szczegółowe dane przedstawiono w tabeli 2, z której wynika, że wskaźnik przedsiębiorczości w gminach miejskich był na wyższym poziomie niż w gminach wiejskich, co potwierdza przyjęte założenie. Wskazuje na to fakt, iż ze wszystkich gmin miejskich aż 91% znalazło się w klasie I, natomiast 9% w klasie II. Do klasy III i IV nie zakwalifikowała się żadna gmina miejska. Jeśli chodzi o gminy miejsko-wiejskie, to również potwierdza się założenie, iż poziom wskaźnika przedsiębiorczości jest w nich wyższy niż w gminach wiejskich. Jednak w tym przypadku dysproporcje nie były aż tak duże. Niespełna połowa gmin miejsko-wiejskich charakteryzowała się bardzo wysokim poziomem wskaźnika przedsiębiorczości, natomiast 20% to gminy o średnim bądź niskim poziomie przedsiębiorczości. Wśród gmin miejsko-wiejskich, które charakteryzowały się niskim poziomem przedsiębiorczości, można wymienić: Chorzele, Głinojeck, Kosów Lacki czy Drobin. Z przeprowadzonych badań wynika również, iż wśród gmin wiejskich

Tabela 2. Udział poszczególnych typów gmin w klasach według wartości wskaźnika przedsiębiorczości

Klasa	Liczba gmin		
	gminy miejskie N = 35	gminy miejsko-wiejskie N = 50	gminy wiejskie N = 229
I	32	21	24
II	3	19	57
III	0	6	73
IV	0	4	75
Klasa	Udział gmin (%)		
	gminy miejskie N = 35	gminy miejsko-wiejskie N = 50	gminy wiejskie N = 229
I	91	42	10
II	9	38	25
III	0	12	32
IV	0	8	33

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS.

są gminy, które charakteryzowały się bardzo wysokim wskaźnikiem przedsiębiorczości, o czym świadczy ich przynależność do klasy I. Są to gminy, które leżą niedaleko dużych miast, co niewątpliwie wpływa na ich atrakcyjność inwestycyjną. Należą do nich: Lesznów, Michałowice, Raszyn, Nadarzyn, Izabelin, Stare Babice, Jabłonna, Nieporęt, Wiązowna, Wieliszew, Czosnów, Radziejowice, Żabia Wola, Leszno, Prażmów, Słupno, Jaktorów, Teresin, Siedlce, Kampinos, Celestynów, Pomiechówek, Sochaczew czy Dębe Wielkie.

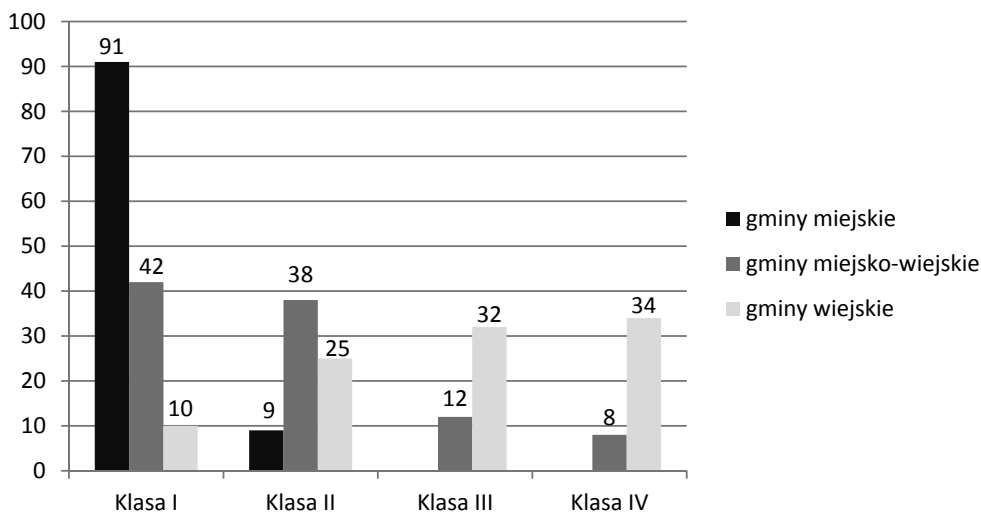
Do klasy I zostały zakwalifikowane gminy, których wartość wskaźnika przedsiębiorczości wynosiła od 142,191 do 435,867, w klasie II wartość ta kształtowała się od 104,128 do 141,32, w III od 86,567 do 103,836, natomiast w IV od 54,606 do 86,567. Należy tu zauważyć, iż w klasie I jest widoczna duża rozbieżność wskaźnika przedsiębiorczości, co świadczy o tym, że gminy należące do tej klasy też były różnicowane pod względem rozwoju przedsiębiorczości. Natomiast w klasach II, III i IV rozpiętość ta nie była już tak widoczna.

Na wykresie 1 przedstawiono w sposób graficzny udział poszczególnych typów gmin w wyodrębnionych klasach.

Podsumowanie i wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań można sformułować następujące uogólnienia i wnioski:

1. W gminach miejskich wskaźnik przedsiębiorczości był na wyższym poziomie niż w gminach wiejskich, co potwierdza przyjęte założenie.

Wykres 1. Udział poszczególnych typów gmin w wyodrębnionych klasach według wskaźnika poziomu przedsiębiorczości (%)

Źródło: badania własne na podstawie danych GUS.

2. Potwierdza się również założenie, iż w gminach miejsko-wiejskich poziom wskaźnika przedsiębiorczości był wyższy niż w gminach wiejskich. Jednak w tym przypadku dysproporcje nie były aż tak duże. Niespełna połowa gmin miejsko-wiejskich charakteryzowała się bardzo wysokim poziomem wskaźnika przedsiębiorczości, natomiast 20% to gminy o średnim bądź niskim poziomie przedsiębiorczości.

3. Większość gmin wiejskich charakteryzowała się średnim bądź niskim poziomem przedsiębiorczości. Wśród nich znalazły się jednak gminy o bardzo wysokim wskaźniku przedsiębiorczości, o czym świadczy ich przynależność do klasy I. Są to gminy, które leżą w niedalekiej odległości od dużych miast, co niewątpliwie wpływa na ich atrakcyjność inwestycyjną.

Podsumowując, należy stwierdzić, iż przedsiębiorczość może być realizowana z różną intensywnością. Jej wymiarami są: innowacyjność, ryzyko gospodarcze oraz aktywność. Dzięki temu możliwe jest ujęcie zmiennej natury przedsiębiorczości. Efektem procesu przedsiębiorczego mogą być: funkcjonujące przedsięwzięcia (firmy), tworzenie wartości, nowe produkty, usługi, procesy, zyski lub osobiste korzyści, zatrudnienie, wzrost dochodu, ale też niepowodzenie lub strata. Dlatego też w rozwoju przedsiębiorczości istotne jest stwarzanie warunków, a także zachęcanie do podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej. Jednostki podejmujące inicjatywy przedsiębiorcze przyczyniają się do przezwyciężania kryzysów gospodarczych, minimalizują skalę bezrobocia w danym regionie, stwarzają płaszczyznę realizacji osobistych aspiracji. Na podejmowanie działalności przedsiębiorczej mają wpływ liczne czynniki, których źródeł można upatrywać zarówno w wewnętrznych predyspozycjach jednostek decydujących się na prowadzenie

własnej firmy, jak i w warunkach zewnętrznych. Przedsiębiorczość we współczesnym świecie powinna stać się trwałym składnikiem bazy ekonomicznej każdej gospodarki.

Literatura

- Drucker P.F.: Innowacje i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady, Wyd. Naukowe PWE, Warszawa 1992.
- Gawel A.: Ekonomiczne determinanty przedsiębiorczości, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2007.
- Kapusta F.: Przedsiębiorczość. Teoria i praktyka, Wyd. Naukowe PWN, Poznań – Wrocław 2006.
- Leśniewski M.A.: Kultura organizacyjna gminy a rozwój regionalny, [w:] Przedsiębiorczość a rozwój regionalny w Polsce, K. Kuciński (red.), Difin sp. z o.o., Warszawa 2010.
- Lichtarski J.: Podstawy nauki o przedsiębiorczości, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- Makieła Z.: Przedsiębiorczość regionalna, Difin sp. z o.o., Warszawa 2008.
- Saar M.A.: Jak samorzady lokalne mogą wspierać rozwój przedsiębiorczości? Wyd. Fachowe CeDeWu.pl, Warszawa 2011.
- Sikorska-Wolak I.: Wieloaspektowość przedsiębiorczości i jej postrzeganie przez mieszkańców wsi, [w:] Doradztwo w działalności przedsiębiorczej, K. Krzyżanowska (red.), Wyd. SGGW, Warszawa 2008.

Comparing the level of entrepreneurship in urban, semi-urban and rural municipalities of Mazowieckie Voivodeship

Summary. The aim of the article is to present the issues of entrepreneurship in theory, as well as present own research results regarding to the level of entrepreneurship. The empirical research consisted of calculation and comparing the index of entrepreneurship in all municipalities in Mazowieckie (urban – 35, semi-urban – 50, rural municipalities – 229).

Key words: entrepreneurship, the level of entrepreneurship, communes, Mazowieckie

Andriy Volodymyrovych Doronin¹, Vitaliy Rybchak²

¹National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

²Uman National University of Horticulture

Production and consumption aspects of biogas in cattle farming businesses of Ukraine

Summary. Production and consumption aspects of biogas at farm enterprises of Ukraine were identified. Preconditions of negative changes in cattle farming were studied. The research done made it possible to evaluate production efficiency of both beef and alternative fuel – biogas – at farm enterprises. A polynomial model, which describes potential of biogas production in the years of 1990–2013 and envisages further increase of this indicator, was developed. It has been established that biogas production and consumption from cattle substrates at farm enterprises will allow producing ecologically clean alternative fuel, ensuring food safety, creating new jobs, increasing business profits, reducing import fuel dependence. The research results can help solve practical problems of farm enterprises in cattle farming and in agrarian business in general.

Key words: biogas, cattle, profitability level, production cost, price, efficiency, farm enterprises

Problem definition

Price increase of fuel, when paying capacity of the businesses in Ukraine's AIC is low, may have a negative impact on line balance. The solution of the mentioned problems becomes more urgent, and first of all by means of using alternative energy sources for farm production. Our country provides itself with own energy sources partially, and it has to import about 65% of excavated power carriers. In 2013 over 30 bln m³ of natural gas was imported, and 93% came from Russian Federation¹. Hence biogas production and consumption will decrease business dependence on traditional fuel import and ensure competitive power of the output of Ukraine's AIC.

The issues of production and consumption of alternative kinds of fuel are discussed in the works of: H.M. Kaletnik, M.Yu. Kodenska, V.Ya. Mesel-Veseliak, M.V. Royik, P.T. Sabluk, O.M. Shpychak, V.S. Bondar, Yu.V. Kernasiuk, A.V. Fursa, M.M. Yarchuk and others. However, the issue of biogas production at farm enterprises, in particular from cattle substrates, needs additional studying.

¹ M.V. Royik: Power engineering in Ukraine: status and development trends, Bio-power Engineering 2013, nr 1, s. 5.

The purpose of the research is to evaluate the potential of biogas production and consumption from cattle substrates at farm enterprises of Ukraine, taking into account its effect on business economic efficiency.

Research methodology

The following practices were used in the process of research: system analysis and logical generalization – to study preconditions of negative changes in cattle farming; economic-mathematic modeling – to work out a polynomial model which describes biogas production potential at cattle farm enterprises as to natural gas; settlement-constructive – to determine the indicators of economic efficiency in cattle farming; induction and deduction – to generalize the research results; abstract-logic – to make conclusions and suggestions.

Results of the research

The main bio-energy products of the first processing cycle of cattle substrates are biogas and organic fertilizers, those of the second cycle – power energy and heat. With proper cleaning, biogas is raw material for getting highly-octane gas-like fuel which can substitute natural gas. From economic point of view, biogas is to be considered as the output of industrial processing of organic livestock wastes, which may bring additional income to a producer and enhance economic efficiency in cattle farming. This is particularly important in this branch as the problem of beef production loss is one of the reasons of its regress².

Raw materials for biogas devices are agricultural substrates, such as liquid and stable manure and energy crops (sugar and fodder beets, corn, sugar sorghum, silver grass, etc.). Substrates, which are by-products of processing industry and organic utility wastes, are also used. The most promising agricultural crops, whose raw materials can be used to get biogas, are sugar sorghum (biogas yield – 17.6 th. m³/ha), corn for silage (16.0 th. m³/ha), sugar beets (10.9 th. m³/ha), and fodder beets (10.8 th. m³/ha)³. However, the use of corn with energy aim may cause the decrease of foodstuff and fodder. Taking into account the necessity to ensure national food security, it is expedient to use corn for silage for cattle fattening, which will make it possible to produce beef for population and biogas from manure – alternative fuel.

In the years of 2000–2014 we see a noticeable increase of industrial crop share in the total sown area of agricultural crops, namely, sunflower – 10.8% in 2000 to 19.3% in 2014, soybeans – 0.2% in 2000 to 6.6% in 2014, rape – 0.8% in 200 to 3.2% in 2014. At

² Yu.V. Kernasiuk: Scientific-methodological approaches to the determination of production cost and economic efficiency of bio-energy output of manure utilization, Proceedings of Kirovohrad National Technical University, Economic Sciences 2010, s. 165.

³ M.V. Royik: The concept of biogas production from bio-energy crops in Ukraine, Bio Power Engineering 2014, nr 2, s. 6.

the same time sown areas of corn for silage decreased – 7.1% in 2000 to 1.3% in 2014 which affected the development of livestock production in Ukraine⁴.

Following the elements of farm practices of agricultural crops, the main ones are the introduction of new high-yielding varieties and hybrids, top dressing of crops and pest management (pests, diseases and weeds) along with soil-climatic conditions of Ukraine, ensured the yield increase of the crops in this period: corn for silage by 66.5% – to 21.85 t/ha in 2014, sunflower by 59.0% – to 1.94 t/ha in 2014, soybeans by 103.8% – to 2.16 t/ha in 2014, rape by 202.4% – to 2.54 t/ha in 2014. However, the potential of these crops is still high in Ukraine.

Thus, in the years of 2000–2014 production enhancement of these crops is recorded both at the expense of their share increase in the total sown area and their yield increase (Table 1).

Table 1. Production indicators of some farm crops in Ukraine in 2000–2014 (farms of all categories)

Indicators	Year					2014 in % to	
	2000	2011	2012	2013	2014	2000	2013
Corn for silage, haylage, green fodder							
Share of the total sown area (%)	7.1	1.6	1.8	1.4	1.3	–	–
Output volume (th. t)	24,183.3	9,993.5	8,268.4	8,454.3	7,573.5	31.3	89.6
Yield (t/ha)	13.12	22.53	16.75	21.56	21.85	166.5	101.3
Sunflower							
Share of the total sown area (%)	10.8	17.1	18.7	18.0	19.3	–	–
Output volume (th. t)	3,457.4	8,670.5	8,387.1	10,941	10,133.8	293.1	92.6
Yield (t/ha)	1.22	1.84	1.65	2.19	1.94	159.0	88.6
Soybeans							
Share of the total sown area (%)	0.2	4.1	5.3	4.9	6.6	–	–
Output volume (th. t)	64.4	2,264.4	2,410.2	2,740.7	3,881.9	6,027.8	141.6
Yield (t/ha)	1.06	2.04	1.71	2.05	2.16	203.8	105.4
Rape (winter and spring)							
Share of the total sown area (%)	0.8	3.1	2.0	3.7	3.2	–	–
Output volume (th. t)	131.8	1,437.4	1,204.4	2,335.3	2,198	1,667.7	94.1
Yield (t/ha)	0.84	1.73	2.2	2.36	2.54	302.4	107.6

Source: data of the State statistics committee of Ukraine⁵; 2013 and 2014 – excluding temporarily occupied Autonomous Republic of the Crimea and city of Sevastopol, part of the ATO area

⁴ Crop production of Ukraine: Statistical Bulletin of the year of 2014, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2015.

⁵ Ibidem.

In particular, favorable foreign market condition and price increase, high rate of return of sunflower, soybeans and rape encourage farm producers to extend their sown areas as compared with those under other crops.

Thus, the rate of return of sunflower seeds increased from 18.4% in 2008 to 28.5% in 2013, soybeans – from 1.3% in 2008 to 15.8% in 2013, and the rate of return of rape decreased from 51.3% in 2008 to 8.6% in 2008. The decrease of the rate of return of rape in 2013 resulted in production cost increase of 1 t by 98.1%, but the average marketing price of 1 t increased only by 42.2%. Correspondingly, production cost of 1 t of sunflower increased by 97.7%, and the average marketing price of 1 t increased by 114.6%, production cost of 1 t of soybeans increased by 68.0%, and the average marketing price of 1 t increased by 92.1% (Table 2).

Table 2. Economic production efficiency of some farm crops in Ukraine in 2008–2013 (farm enterprises)

Indicator	Year						2013 in % to	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008	2012
Sunflower seeds								
Absorption costing of 1 t (UAH)	1,173.6	1,342	1,839	2,054	2,463	2,320.5	197.7	94.2
Average marketing price of 1 t (UAH)	1,389.5	1,898	3,028	3,225	3,591	2,982.1	214.6	83.0
Rate of return (%)	18.4	41.4	64.7	57.0	45.8	28.5	–	–
Soybeans								
Absorption costing of 1 t (UAH)	1,764.1	2,033	2,238	2,352	2,784	2,964.0	168.0	106.5
Average marketing price of 1 t (UAH)	1,786.6	2,725	2,605	2,918	3,435	3,432.2	192.1	99.9
Rate of return (%)	1.3	34.1	16.4	24.1	23.4	15.8	–	–
Rape								
Absorption costing of 1 t (UAH)	1,429.8	1,911	2,315	3,151	3,233	2,832.6	198.1	87.6
Average marketing price of 1 t (UAH)	2,163.4	2,366	2,931	4,162	3,923	3,077.0	142.2	78.4
Rate of return (%)	51.3	23.8	26.6	32.1	21.4	8.6	–	–

Source: calculation according to the data of the State statistics committee of Ukraine⁶.

It has to be noted that in Ukraine grain crop export increases and meat and by-products take the largest import share with the EU; this tendency may have a negative effect on the development of domestic livestock production.

⁶ Basic economic indicators of agricultural production at agricultural enterprises: Statistics Bulletin of the year of 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014.

In Ukraine meat consumption of all kinds per capita in 2014 was 56.1 kg – it increased by 71%, compared with the year of 2000, respectively, meat production – 52.5 kg or 55.3% increase. It explains the need to increase meat production by 34% to reach rational annual consumption rate – 85 kg per year. It should be done by beef and veal production. Since cattle stock decreased by 51.9% – to 4,534 th. head in 2000–2013, cattle raising decreased by 38.2%, beef and veal share in the total meat production structure decreased from 45.3% in 2000 to 17.9% in 2013⁷ (Table 3).

Table 3. Indicators of meat production and consumption in Ukraine in 2000–2013 (farms of all categories)

Indicators	Year					2013 in % to	
	2000	2010	2011	2012	2013	2000	2012
Meat production of all kinds (slaughter weight) (kg per 1 person)	33.8	44.9	46.9	48.5	52.5	155.3	108.2
Meat consumption of all kinds (kg per 1 person)	32.8	52.0	51.2	54.4	56.1	171.0	103.1
Cattle stock (th. head)	9 423.7	4 494	4 426	4 646	4 534	48.1	97.6
Cattle raising (live weight) (th. t)	1 090.1	653.8	640.7	671.1	674.2	61.8	100.5
Production (slaughter weight):							
Beef and veal (th. t)	754.3	427.7	399.1	388.5	427.8	56.7	110.1
In % to meat of all kinds	45.3	20.8	18.6	17.6	17.9	–	–

Source: calculation according to the data of the State statistics committee of Ukraine⁸.

The analysis of meat production efficiency in Ukraine has proved the loss of beef production in recent years which led to the cattle stock reduction. Loss ratio of cattle marketing was 24.1% in 2008, respectively – 43.3% in 2013⁹. So, farm producers do not consider beef production to be attractive.

In the period of 2008–2013 the volume of marketed output of farm enterprises decreased by 15% – to 188.8 th. t, a price taking an important place in beef market regulation. During this period an average marketing price of 1 t of meat increased by 26.1% – to 10,537 UAH/t in 2013, correspondingly, production cost – by 68.7% – to 18,575.8 UAH/t. The fact that marketing meat prices do not cover the production expenses led to the losses of the majority of farm enterprises in cattle farming, and in turn, to the reduction of cattle stock (Table 4).

⁷ Agriculture of Ukraine: Statistics Bulletin of the year of 2013, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2014.

⁸ Ibidem.

⁹ Basic economic..., op.cit.

Table 4. Economic efficiency of marketing cattle to produce meat in Ukraine in 2008–2013 (farm enterprises)

Indicator	Year						2013 in % to	
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2008	2012
Volume of marketed output (th. t)	222.1	200.6	191.9	170.7	166.7	188.8	85.0	113.3
Absorption costing 1 t (UAH)	11,013.6	12,369	13,972	15,909	17,549	18,575.8	168.7	105.9
Average marketing price 1 t (UAH)	8,355.3	8,306	8,961	11,967	12,369	10,537	126.1	85.2
Rate of return (loss ratio) (%)	-24.1	-32.9	-35.9	-24.8	-29.5	-43.3	-	-

Source: calculation according to the data of the State statistics committee of Ukraine¹⁰.

To calculate meat production of cattle and biogas from manure, we take average yield of corn for silage at various levels of soil water supply: 40 t/ha – a zone of insufficient ground moistening, 50 t/ha – unstable moistening, 60 t/ha – sufficient moistening. In Ukraine south-east areas of Cherkasy, Kharkiv and Poltava regions, northern areas of Kirovohrad region belong to a zone of insufficient moistening. A zone of unstable moistening covers southern areas of Khmelnytsk, Vinnytsia, Kyiv and Sumy regions, northern areas of Cherkasy, Poltava and Kharkiv regions. Ivano-Frankivks, Lviv, Chernivtsi, Ternopil, Chernihiv, Khmelnytsk, Zhytomyr regions and northern part of Vinnytsia region belong to the agro-climatic zone of sufficient moistening.

Fattening of cattle is done on pastures or in stalls. Cheap fodder is used in stable feeding. They are by-products of food industry – press-cake, grain, molasses or succulent fodder of in-farm production – silage, haylage, melons, grass, fodder-mixtures in semi-moist or granular condition.

Depending on the yield of corn for silage meat production indicators per 1 hectare will differ: 1,320 kg when corn yield for silage is 40 t/ha, respectively – 1,650 kg – 50 t/ha, 1,980 kg – 60 t/ha (Table 5).

According to the National statistics department of Ukraine in February, 2015 average marketing price of 1 t of cattle (live weight) was UAH 20,000 or 20 hryvni per 1 kg¹¹. Under such conditions income from meat sale of cattle is 13,992 UAH/ha when yield of corn for silage is 40 t/ha, respectively 17,490 UAH/ha – to 50 t/ha, 20,988 UAH/ha – 60 t/ha. Rate of return of meat production is 113%.

¹⁰ Basic economic..., op.cit.

¹¹ State of agriculture in January-February, 2015 [electronic resource], Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Table 5. Production efficiency of cattle meat and biogas from substrates at farm enterprises (as of March 1, 2015)

Indicators	Yield of corn for silage (t/ha)		
	40	50	60
Produced amount of meat of cattle per 1 ha (kg)	1,320	1,650	1,980
Meat production cost (UAH/ha)	12,408	15,510	18,612
Meat sales revenue (UAH/ha)	26,400	33,000	39,600
Income from meat sale (UAH/ha)	13,992	17,490	20,988
Production cost of 1 kg of meat (UAH)	9.4		
Marketing price of 1 kg of meat (UAH)	20		
Income from sale of 1 kg of meat (UAH)	10.6		
Rate of return of meat production (%)	113		
Biogas amount per 1 ha (m ³)	4,015	5,019	6,023
Biogas production cost (UAH/ha)	11,644	14,555	17,467
Biogas amount in terms of methane per 1 ha (m ³)	2,208	2,760	3,313
Biogas sales revenue per 1 ha (UAH)	19,651	24,564	29,486
Income from biogas sale (UAH/ha)	8,007	10,009	12,019
Biogas production cost in terms of methane 1 m ³ (UAH)	5.3		
Biogas price in terms of methane 1 m ³ (UAH)	8.9		
Income from sale 1 m ³ (UAH)	3.6		
Rate of return of biogas production (%)	68		

Source: our calculations.

In compliance with departmental standards of technological design ВНТП–АПК–09.06 “Systems of extraction, processing, preparation and use of manure”¹² biogas is a combustible gas, which consists of 55–70% of methane and 30–45% of carbon dioxide, which is why the amount of biogas in terms of methane is 2,208 m³ per 1 ha, when yield of corn for silage is 40 t/ha, correspondingly 2,760 m³ per 1 ha when yield of corn for silage is 50 t/ha, 3,313 m³ per 1 ha when yield of corn for silage is 60 t/ha.

In addition, by the decision of the National board which exercises public regulation in the spheres of power engineering and municipal services № 227 of February 26, 2015, price ceiling of natural gas for industrial consumers and other business entities was fixed from March 1, 2015 – UAH 8,900 per 1,000 m³¹³. Under such conditions, income from biogas sale is 8,007 UAH/ha when yield of corn for silage is 40 t/ha, re-

¹² System of extraction, processing, preparation and use of manure, Departmental standards of technological design of ВНТП–АПК–09.06, Ministry of agrarian policy of Ukraine, Kyiv 2006.

¹³ Decision of the National board which exercises public regulation in the spheres of power engineering and communal services “The establishment of price ceiling of natural gas for industrial consumers and other business entities” of February 26, 2015, No. 227 [electronic resource], Access mode: <http://www.nerc.gov.ua/?id=14113>.

spectively 10,009 UAH/ha – 50 t/ha, 12,019 UAH/ha – 60 t/ha. Rate of return of biogas production is 69%.

Thus, biogas production from cattle substrates at farm enterprises will guarantee not only efficient meat production but also sources of renewable energy, which can reduce producers' dependence on expensive energy carriers, and in turn will facilitate the rebirth of cattle farming in Ukraine.

In spite of the cattle stock decrease at farm enterprises in 1990–2013, the potential of biogas production from cattle substrates can reach up to 10 billion cubic meters in terms of natural gas which constitutes 20% of natural gas consumption in Ukraine in 2013¹⁴ (Figure 1).

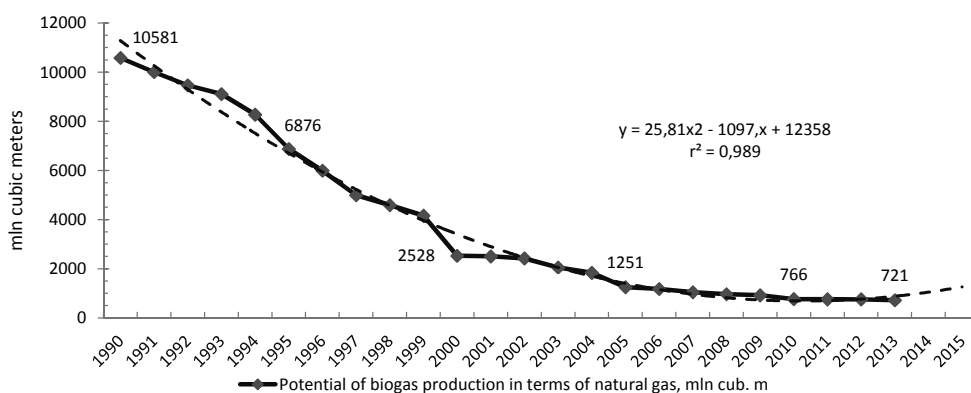

Figure 1. Potential of biogas production at farm enterprises in cattle farming of Ukraine in terms of natural gas in various years

Source: our calculations.

According to the statistics of 2013, the potential of biogas production from cattle substrates in terms of natural gas is 721 mln cubic meters, which in terms of standard fuel is 830 th. t. Provided average price of 1,000 cubic meters of natural gas is UAH 8,900, the industry will get additional UAH 6.4 billion.

Hence, due to biogas production from cattle substrates farm enterprises will be able to replace 830 th. t of standard fuel, i.e., 43.7% of the total consumption in agriculture.

And first of all a considerable amount of biogas will be used to satisfy the needs of farm enterprises, however, provided proper equipment is used, the rest of the energy can be marketed to other consumers. It is possible to use devices for simultaneous production of energy and heat, and special equipment – to clean biogas and use it as ordinary fuel for vehicles and other farm machinery.

¹⁴ Statistics Annual Book of Ukraine of the year of 2013, O.H. Osaulenko (red.), State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2014.

It is expedient to use bio-energy clusters for biogas production, where cattle density is high and large cattle farms with over 500 head function¹⁵. These clusters should incorporate powerful biogas energy complexes, power stations on cogeneration devices and biogas refineries to produce gas-like fuel and to fuel transport means.

Conclusions

Biogas production from cattle substrates at farm enterprises solves several problems of agrarian production. Firstly, it refers to the reduction of environmental pollution with dangerous substances, including liquid and solid wastes of cattle farms, and the limitation of methane emission into the atmosphere. Secondly, it creates new possibilities for farm enterprises in cattle farming to get additional profits which will enhance production efficiency of livestock output, in particular, loss decrease in beef production. Thirdly, it ensures food and energy security of the country due to the increase of beef production and the decrease of farm producers' dependence on import fuel. Also, social problems in rural area are solved by creating new and saving existing jobs. Thus, to meet the needs of farm producers with bio-fuel at a lower price will favor competitive power of the production of agricultural output, and will also enhance business efficiency of the farm enterprises producing alternative energy sources.

References

- Agriculture of Ukraine: Statistics Bulletin of the year of 2013, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2014.
- Basic economic indicators of agricultural production at agricultural enterprises: Statistics Bulletin of the year of 2008, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2009.
- Basic economic indicators of agricultural production at agricultural enterprises: Statistics Bulletin of the year of 2009, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2010.
- Basic economic indicators of agricultural production at agricultural enterprises: Statistics Bulletin of the year of 2010, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2011.
- Basic economic indicators of agricultural production at agricultural enterprises: Statistics Bulletin of the year of 2011, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2012.
- Basic economic indicators of agricultural production at agricultural enterprises: Statistics Bulletin of the year of 2012, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2013.
- Basic economic indicators of agricultural production at agricultural enterprises: Statistics Bulletin of the year of 2013, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2014.
- Crop production of Ukraine: Statistical Bulletin of the year of 2014, State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2015.
- Decision of the National board which exercises public regulation in the spheres of power engineering and communal services, "The establishment of price ceiling of natural gas for industrial consumers and other business entities" of February 26, 2015, No. 227 [electronic resource], Access mode: <http://www.nerc.gov.ua/?id=14113>.

¹⁵ Yu.V. Kernasiuk, The evaluation of biogas energy potential of cattle farming at farm enterprises, *AgroInCom* 2010, nr 4–6, s. 47.

- Kernasiuk Yu.V.: Scientific-methodological approaches to the determination of production cost and economic efficiency of bio-energy output of manure utilization, Proceedings of Kirovohrad National Technical University, Economic Sciences 2010, p. 164–171.
- Kernasiuk Yu.V.: The evaluation of biogas energy potential of cattle farming at farm enterprises, AgroIn-Com 2010, No. 4–6, p. 46–49.
- Royik M.V.: Power engineering in Ukraine: status and development trends, Bio-power Engineering 2013, No. 1, p. 5–10.
- Royik M.V.: The concept of biogas production from bio-energy crops in Ukraine, Bio-power Engineering 2014, No. 2, p. 6.
- State of agriculture in January-February, 2015 [electronic resource], Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- Statistics Annual Book of Ukraine of the year of 2013, O.H. Osaulenko (ed.), State statistics committee of Ukraine, Kyiv 2014.
- System of extraction, processing, preparation and use of manure, Departmental standards of technological design of БНТП-АПК-09.06, Ministry of agrarian policy of Ukraine, Kyiv 2006.

Danuta Guzal-Dec

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Rola władz lokalnych w procesie *collective learning* na przykładzie samorządów gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego¹

Streszczenie. Celem pracy było zdefiniowanie potencjalnej roli władz samorządowych gmin przyrodniczo cennych w procesie *collective learning* oraz zdiagnozowanie aktywności w tym obszarze władz samorządowych reprezentujących gminy przyrodniczo cenne województwa lubelskiego. Zdefiniowano obszary aktywności władz lokalnych w procesie *collective learning*, takie jak: tworzenie wiedzy indywidualnej w urzędzie gminy, synergia wiedzy indywidualnej w urzędzie gminy, tworzenie warunków do wymiany wiedzy między urzędem a podmiotami otoczenia. Wykazano, że władze samorządowe gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego w niedostatecznym stopniu wykorzystują możliwości kreowania procesu *collective learning* we wspieraniu zrównoważonego rozwoju lokalnego.

Słowa kluczowe: czynnik wiedzy, proces *collective learning*, lokalne władze samorządowe, gminy przyrodniczo cenne

Wstęp

Rozwój lokalny to charakterystyczna kategoria rozwoju społeczno-gospodarczego. Jest to proces bardzo złożony, na którego kierunek ma wpływ zarówno wiele podmiotów znajdujących się na danym terytorium, jak również wiele czynników. Specyficzny i niezwykle cenny we współczesnych warunkach gospodarowania czynnik rozwoju stanowi wiedza. Powinna być ona impulsem do grupowego podejmowania działań służących poprawie życia społeczności lokalnej. Posługiwanie się wiedzą i jej wykorzystanie powinno wносить wartość dodaną we wspólnocie lokalnej, a to wymaga specyficznych cech władz samorządowych. Dla rozwoju lokalnego potrzebna jest bowiem wiedza zintegrowana, wpływająca na sukcesy całego systemu lokalnego. Posługiwanie się wiedzą powinno być innowacyjne. Zdolność do generowania innowacji o charakterze nie tylko technicznym czy technologicznym, ale przede wszystkim organizacyjnym (organizacje sieciowe) wydaje się być miarą posiadanej i wykorzystywanej wiedzy całego lokalnego systemu społeczno-ekonomicznego. Wiedza i innowacje stanowią potwierdzone źródło przewagi konkurencyjnej. Skumulowanie wiedzy formalnej i nieformalnej, oprócz kapi-

¹ Opracowanie przygotowano w ramach projektu badawczego nr 2011/01/D/HS4/03927 pt. „Ekologiczne uwarunkowania i czynniki rozwoju funkcji gospodarczych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego” finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

tału ludzkiego i społecznego, stanowi najważniejszy element potencjału endogenicznego gminy².

Jak podkreśla J. Kot, poziom edukacji społeczeństwa, posiadane umiejętności i kwalifikacje oraz ich różnorodność należą do kategorii miękkich determinant rozwoju, stanowiąc ten czynnik, który wpływa bezpośrednio na poziom wykorzystania pozostałych determinant³. W świetle powyższych rozważań należy uznać czynnik wiedzy, ale także zdolność do synergii i wykorzystania wiedzy w procesach gospodarowania jako podstawowy katalizator rozwoju lokalnego.

Władze samorządowe są niekwestionowanie głównym podmiotem stymulowania procesów rozwojowych⁴, ale jako reprezentanci społeczności lokalnej powinny uwzględnić i określić miejsce tej społeczności w wyznaczaniu wizji i celów rozwoju. W koncepcji zrównoważonego rozwoju, w przeciwieństwie do paradygmatu globalizacyjnego, zwraca się uwagę na podmiotowość lokalnej społeczności⁵. Zrównoważony rozwój powinien opierać się na mechanizmach rozwojowych, których istotą jest „uczestnictwo samych zainteresowanych w formułowaniu i aplikacji strategii rozwojowej we współpracy z innymi aktorami społecznymi”, zarówno lokalnymi, jak i zewnętrznymi⁶.

Szukając czynników i mechanizmów kształtowania zrównoważonego rozwoju, należy odnieść się do zaproponowanej przez H. Rogalla koncepcji człowieka współpracującego – *homo cooperativus*. Z kolei S. Czaja wymienia *homo cooperativus* wśród pojęć tworzących kategorialną strukturę paradygmatu ekonomii zrównoważonego rozwoju⁷.

Według H. Rogalla *homo cooperativus* to typ człowieka, który potrafi powściągnąć swoją interesowność i działać również dla dobra wspólnoty z pobudek idealistycznych. Takie zachowania wykrystalizowały się w trakcie ewolucji jako dające przewagę. Ludzie, którzy są do nich zdolni, mogą rozwinąć w sobie gotowość do współpracy i przejęcia od-

² A. Łuczyszyn: Nowe kierunki rozwoju lokalnego ze szczególnym uwzględnieniem peryferyjnych ośrodków w metropoliach, Wyd. Fachowe CeDeWu, Warszawa 2013, s. 129.

³ J. Kot: Zarządzanie rozwojem gmin a praktyka planowania strategicznego, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003, s. 26–28.

⁴ Por. m.in.: E.J. Blakely: Planning local economic development. Theory and practice, SAGE Library of Social Research, London 1989, s. 40 i dalsze; R. Broszkiewicz: Mechanizmy i instrumenty sterowania procesami rozwoju gospodarki lokalnej i samorządowej w Polsce, [w:] Gospodarka lokalna w teorii i w praktyce, PN AE we Wrocławiu nr 734, Wrocław 1996; J. Reijnen: The role of local authorities in fostering local initiatives (compared with experiences in other countries), [w:] Local initiatives. Alternative path for development, A. Sutton (red.). Presses Interuniversitaires Europeennes, Maastricht 1987.

⁵ G. Lawrence: Promoting Sustainable Development. The Question of Governance, [w:] New Directions in the Sociology of Global development, F.H. Buttel, P. McMichael (red.), Research in Rural Sociology and Development, 2005, t. 11, Elsevier Amsterdam; Ch. Ray: Neo-endogeneous rural development in the UE, [w:] Handbook of Rural Studies. P. Clocke, T. Marsden, P. Mooney (red.), Sage, London 2005.

⁶ K. Gorlach, T. Adamski: Koncepcja rozwoju neo-endogennego, czyli renesans znaczenia wiedzy lokalnej, [w:] Socjologia jako służba społeczna. Pamięci Władysława Kwaśniewicza, K. Gorlach, M. Niezgodą, Z. Seręga (red.), Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 137–150.

⁷ S. Czaja: Nowe kategorie ekonomiczne w teorii zrównoważonego i trwałego rozwoju, [w:] Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju, B. Poskrobko (red.), Wyd. WSE w Białymstoku, Białystok 2011, s. 158–166.

powiedzialności za innych (wartości etyczno-moralne). Liczne przykłady z historii człowieka świadczą o przewadze, jaką dają działania wspólnotowe⁸.

Jak zauważa M. Słodowa-Hełpa, jednym z czynników decydujących o zrównoważonym rozwoju jest wytworzenie sprawnych mechanizmów współpracy pomiędzy głównymi podmiotami życia społeczno-gospodarczego, czyli samorządem, przedsiębiorcami, instytucjami pozarządowymi, konsumentami. Istotne są przy tym zarówno powiązania formalne, bazujące na funkcjonujących instytucjach, jak i nieformalne, uzależnione w dużym stopniu od istniejącego kapitału społecznego, komunikacji i mobilizacji społecznej⁹.

Proces *collective learning* – zbiorowego uczenia się – może odnosić się do różnych koncepcji: często używany jest jako termin dotyczący ogólnie wszystkiego, co jest oparte na współpracy, współdziałaniu itd. Termin ten może być również używany w odniesieniu do projektów pedagogicznych, które cechują się zbiorowym działaniem, czyli pewnymi formami udostępniania wiedzy, w których zespoły pracują nad własnym projektem, ale czasami muszą się angażować w wymianę informacji¹⁰.

Skumulowana wiedza formalna i nieformalna stanowi bodziec do tworzenia i dyfuzji innowacji, które stanowią potwierdzone źródło przewagi konkurencyjnej i najważniejszy element potencjału endogenicznego gminy¹¹. Inicjowanie i kreowanie procesów rozwojowych wymaga uruchomienia współpracy w celu pełniejszego wykorzystania zasobów lokalnych, w tym zasobów wiedzy. Rozwój powinien być skierowany na osiągnięcie zbiorowych celów społeczności lokalnej i przez nią współtworzony.

Celem pracy było zdefiniowanie potencjalnej roli władz samorządowych gmin przyrodniczo cennych w procesie *collective learning* oraz zdiagnozowanie aktywności w tym obszarze władz samorządowych reprezentujących gminy przyrodniczo cenne województwa lubelskiego. Przyjęto hipotezę, że władze samorządowe gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego w niedostatecznym stopniu wykorzystują możliwości kreowania procesu *collective learning* we wspieraniu zrównoważonego rozwoju lokalnego.

Materiał i metodyka badań

Realizacji przyjętego celu służyła analiza literatury przedmiotu oraz wyników badań empirycznych. Teren badania przeprowadzonego w 2013 roku stanowiło 30 gmin¹² z grupy

⁸ H. Rogall: *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wyd. Zysk i s-ka, Poznań 2010, s. 192–193.

⁹ M. Słodowa-Hełpa: *Zrównoważony rozwój a konkurencyjność. Wyzwania oraz dylematy*, [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, D. Kiełczewski (red.), Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009, s. 251.

¹⁰ M. De Laat, V. Lally, L. Lipponen, R.J. Simons: *Online teaching in networked learning communities*, *Instructional Science*, nr 35, s. 257–286.

¹¹ Szeroko poglądy te i opinie, prezentujące wpływ klastrów na konkurencyjność regionu, przedstawiono w: E. Łażniewska, M. Gorynia: *Konkurencyjność regionalna. Koncepcje-strategie-przykłady*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 93–105.

¹² Grupa 30 jednostek samorządowych wyłonionych w przywoływanych badaniach to: Janów Podlaski, Konstantynów, Józefów, Łukowa, Obsza, Dzwola, Janów Lubelski, Modliborzyce, Janowiec, Kazimierz Dolny, Wąwolnica, Kraśniczyn, Wilków, Dębowa Kłoda, Sosnowica, Stężyca, Lubycza Królewska, Susiec,

o najwyższej cennieści ekologicznej w województwie lubelskim, według wskaźnika opracowanego przez D. Guzal-Dec w ramach badania cennieści ekologicznej gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa lubelskiego¹³.

Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu. Materiał badawczy stanowi 30 kwestionariuszy wywiadu z wójtów oraz pracownikami ds. ochrony środowiska w urzędach gmin. Ważnym źródłem informacji były także strategie rozwoju lokalnego oraz strony internetowe badanych gmin.

Rola władz samorządowych w procesie *collective learning*

Spółeczni aktorzy posługują się różnymi typami wiedzy opierającymi się na odmiennych założeniach na temat społecznej rzeczywistości, społecznej porządku i życia codziennego¹⁴. Wymienić można trzy podstawowe jej rodzaje: wiedza ekspercka – naukowa, menedżerska oraz lokalna – *local lay knowledge*. Wiedza lokalna wywodzi się z długotrwałych doświadczeń danej zbiorowości i utrwalana jest poprzez lokalne tradycje, praktyki i zwyczaje. W procesie rozwoju zasadne jest, żeby aktywować i łącznie wykorzystywać wszystkie wskazane rodzaje wiedzy¹⁵.

Władza lokalna często nie dysponuje wystarczającymi informacjami na temat szeregu kwestii, o których musi decydować. Wiedza na ten temat jest natomiast w posiadaniu innych, często nieformalnych przedstawicieli społeczności lokalnych – liderów, działaczy organizacji pozarządowych zajmujących się konkretnymi, bliskimi mieszkańcom problemami. Brak dostępu do informacji, którymi dysponują te podmioty, i wielowymiarowej partycypacji w podejmowanych decyzjach oraz ich realizowaniu nie umożliwia obiektywnej diagnozy sytuacji społeczności lokalnej oraz wypracowania i wdrożenia efektywnej strategii rozwoju¹⁶.

Dzięki zwiększeniu udziału obywateli w zarządzaniu (realizacji koncepcji *governance*) realizowane przez władze działania mogą lepiej odpowiadać na potrzeby różnych grup społecznych. Wykorzystanie potencjału społecznego podmiotów lokalnych przyczynia się do podniesienia konkurencyjności danej jednostki terytorialnej i pozytywnie wpływa na poziom legitymizacji władz lokalnych¹⁷.

Tarnawatka, Tomaszów Lubelski, Rossosz, Sławatycze, Urszulin, Włodawa, Adamów (zamojski), Kraśnobród, Łabunie, Skierbieszów, Stary Zamość, Zwierzyniec.

¹³ D. Guzal-Dec: Operacjonalizacja modelu Presja – Stan – Reakcja w badaniu cennieści ekologicznej gmin wiejskich na przykładzie województwa lubelskiego, *Annual Set the Environment Protection/ Rocznik Ochrona Środowiska* 2013, T. 15, nr 3, s. 2925–2941.

¹⁴ M. Klekotko: Społeczeństwo obywatelskie a rozwój zrównoważony wsi. Podejście poznawcze, [w:] *Spółeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, H. Podedworna, P. Ruskowski (red.), Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008, s. 21–37.

¹⁵ T. Adamski: Pomiedzy zaufaniem a kontrolą – rola wiedzy lokalnej w pilotażowym programie LEADER w Polsce, [w:] *Spółeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce, Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, H. Podedworna, P. Ruskowski (red.). Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008, s. 93.

¹⁶ K. Zajda, A. Kretek-Kamińska: Wykorzystanie zasobów lokalnych grup działania, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 109–110.

¹⁷ Ibidem.

Jednocześnie władze samorządowe same powinny dysponować określonym zasobem wiedzy eksperckiej i – o ile to możliwe – menadżerskiej, aby potencjał ten wykorzystywać w podejmowanych decyzjach strategicznych i przekazywać społeczności lokalnej w różnorodnych formach komunikacji społecznej. Wiedza ekspercka powinna dotyczyć tych obszarów, które wiążą się ze specyfiką funkcjonowania określonego typu gminy. W przypadku gmin przyrodniczo cennych wskazane jest zatem posiadanie przez władze samorządowe i pracowników zajmujących się problematyką ochrony środowiska w urzędzie wykształcenia przyrodniczego i rozwijanie wiedzy w tym kierunku. Odpowiedni poziom wiedzy eksperckiej powinien być zatem osiągnięty także przez kadrę urzędu zajmującą się sprawami ochrony środowiska w gminie. Wiedza ta powinna być rozwijana na podstawie dostępnego systemu doskonalenia zawodowego w tym obszarze oraz pozyskiwania wiedzy od różnych instytucji i organizacji zajmujących się statutowo kwestiami ochrony środowiska. Rozwój indywidualny pracowników urzędu i władz samorządowych można zatem uznać za początkowy etap w procesie zbiorowego uczenia się.

Kolejny etap działań podejmowany w ramach procesu *collective learning* to upowszechnianie wiedzy posiadanej przez władze samorządowe (i pracowników) w ramach struktur samorządowych i tworzenie „skumulowanego” zasobu wiedzy w urzędzie. W celu zwiększenia własnego potencjału wiedzy samorząd powinien odpowiednio organizować pracę Rady Gminy (tworzenie stałych komisji ds. ochrony środowiska/rozwoju gospodarczego/wybranej funkcji/kierunku rozwoju). Zalecane jest także przekazywanie wiedzy między władzą wykonawczą i personelem wykonawczym a reprezentantami władzy uchwałodawczej: wójtowie/burmistrzowie – pracownicy urzędu – radni – sołtyśi, poprzez na przykład organizację wykładów i szkoleń dotyczących zagadnień środowiskowych dla radnych i sołtysów.

Kolejnym i ostatnim etapem przepływu i upowszechniania się różnych typów wiedzy jest tworzenie forów współpracy/wymiany informacji między władzą i urzędem a otoczeniem lokalnym, ale i ponadlokalnym, w tym zwłaszcza przedstawicielami społeczności lokalnej – wymiana informacji w układzie: sektor publiczny – prywatny – społeczny. Forum takiej współpracy i wymiany wiedzy niewątpliwie są lokalne grupy działania (LGD), które umożliwiają przepływ informacji, dobrych praktyk, w tym dyfuzję innowacji, także na bazie doświadczeń innych samorządów współtworzących w ramach LGD.

Na podstawie powyższych rozważań można zatem zaproponować mechanizm obrazujący oddziaływanie lokalnych władz samorządowych poprzez *collective learning* na proces rozwoju lokalnego gmin przyrodniczo cennych przedstawiony na rysunku 1. Model ten jest właściwy także dla innych typów gmin, a jego ogólne ramy konstrukcyjne mają charakter uniwersalny. Należy jednocześnie wskazać, że uwzględniając specyfikę gmin przyrodniczo cennych i częste ryzyko pojawiania się konfliktów utrudniających procesy gospodarowania, powstających na styku makrosystemu społeczeństwo – gospodarka – środowisko naturalne, wskazane jest posiadanie i przekazywanie przez władzę samorządową i pracowników urzędu rzetelnej wiedzy na temat przyrodniczych warunków gospodarowania.

Rysunek 1. Oddziaływanie lokalnych władz samorządowych poprzez *collective learning* na proces rozwoju lokalnego gmin przyrodniczo cennych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

W tabeli 1 przedstawiono informacje na temat aktywności badanych władz samorządowych gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego w procesie *collective learning*.

Tabela 1. Aktywność badanych władz samorządowych gmin przyrodniczo cennych w procesie *collective learning*

Obszary działań	Działania	Liczba wskazań
Tworzenie bazy wiedzy indywidualnej w urzędzie	posiadanie wykształcenia przyrodniczego przez wójta/burmistrza	11 ^a
	posiadanie wykształcenia przyrodniczego przez pracowników zajmujących się sprawami ochrony środowiska w urzędzie	30
	szkolenia władz w zakresie tematyki ochrony środowiska	21
	szkolenia władz w zakresie tematyki funkcjonowania obszarów chronionych	19
	szkolenia pracowników w zakresie tematyki ochrony środowiska	28
	szkolenia pracowników w zakresie funkcjonowania obszarów chronionych	24
	udział pracowników w szkoleniach z zakresu zarządzania	14
	pozyskiwanie informacji o środowisku naturalnym od instytucji naukowo-badawczych	15
	pozyskiwanie informacji o środowisku naturalnym od Ministerstwa Środowiska	25
Tworzenie forum wymiany wiedzy wewnątrz urzędu	tworzenie stałych komisji rady gminy ds. ochrony środowiska/rozwoju gospodarczego/wybranej funkcji rozwoju	16
	organizacja wykładów i szkoleń dotyczących zagadnień środowiskowych dla radnych i sołtysów	13
Tworzenie forum wymiany wiedzy na zewnątrz urzędu	udział mieszkańców w tworzeniu strategii rozwoju	26
	udział władz samorządowych w tworzeniu strategii rozwoju	30
	udział ekspertów zewnętrznych w tworzeniu strategii rozwoju	9
	tworzenie warunków do debaty z NGO, np. poprzez samoocenę jakości współpracy JST i NGO, a także wdrażanie standardów współpracy	2
	współpraca w zakresie działań proekologicznych z mieszkańcami	9
	stała współpraca samorządu/społeczności lokalnej z instytucjami naukowymi, np. w ramach klastra	2
	doświadczenie we współpracy międzysektorowej poza LGD	10
	wyjazdy studyjne władz samorządowych związane z kwestiami ochrony środowiska	9

^a W tym 10 wyższe przyrodnicze.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Analiza w obszarze indywidualnego rozwoju pracowników i władz samorządowych pozwala wskazać na:

- dosyć dobre przygotowanie merytoryczne pracowników zajmujących się sprawami ochrony środowiska w gminach i podjęcie przez nich dalszego doskonalenia zawodowego,
- niedostateczny w aspekcie posiadanego profilu wykształcenia poziom przygotowania merytorycznego władz samorządowych do zarządzania gminami przyrodniczo cennymi i potrzeba podjęcia aktywniejszego doskonalenia w tym zakresie,
- potrzeba aktywniejszej współpracy z instytucjami naukowo-badawczymi w zakresie pozyskiwanych informacji na temat problematyki środowiska naturalnego i jego ochrony.

Analiza aktywności w tworzeniu forum wymiany wiedzy wewnątrz urzędu wskazuje na jej niski poziom (około 50% wskazań dla poszczególnych działań) zarówno w obszarze przekazywania wiedzy na temat środowiskowych uwarunkowań funkcjonowania gminy między władzami i pracownikami, jak i w tworzeniu forów doradczych, takich jak komisje rad gmin w strukturach władz lokalnych. Tymczasem odpowiednia organizacja pracy radnych, przejawiająca się tworzeniem problemowych zespołów roboczych ds. rozwoju gminy i ochrony środowiska, umożliwiła poprawę kompetencji w zakresie realizacji polityki rozwojowej gmin przyrodniczo cennych. Powoływanie problemowych zespołów dotyczących strategicznych założeń rozwoju umożliwiło wyartykułowanie wspólnych kompromisowych celów rozwoju oraz przekazywanie wiedzy na etapie tworzenia najważniejszych strategicznych założeń rozwoju.

Tworzenie forum wymiany wiedzy na zewnątrz urzędu realizowane może być poprzez: współuczestniczenie w tworzeniu strategii rozwoju, współpracę ze społecznością lokalną w realizacji działań proekologicznych, tworzenie warunków do współpracy z NGOs oraz współpracę międzysektorową, w tym w ramach struktur klastrowych oraz LGD. Forum wymiany i zdobywania wiedzy stanowi także możliwość obserwacji podczas wyjazdów studyjnych władz samorządowych pewnych rozwiązań zrealizowanych zastosowanych na innym terenie.

W większości badanych gmin w tworzeniu strategii rozwoju lokalnego uczestniczyli przedstawiciele społeczności lokalnej, a zdecydowanie zbyt mały był udział ekspercki – wskazano go tylko w 9 gminach. Sporadycznie tworzono/udoskonalano warunki do debaty z NGOs, na przykład poprzez samoocenę jakości współpracy JST i NGO, a także wdrażanie standardów współpracy, oraz utrzymywano stałą współpracę samorządu z instytucjami naukowymi (np. w ramach klastra). Długoletnie doświadczenie samorządu we współpracy międzysektorowej (także poza strukturami LGD) wskazano w 9 gminach. Dosyć rzadko (9 wskazań) podejmowano działania proekologiczne we współpracy z mieszkańcami. Współpracę badanych samorządów gminnych w obszarze planowania i realizacji działań proekologicznych zarówno z mieszkańcami, jak i organizacjami proekologicznymi oraz ośrodkami naukowymi należy zatem uznać za niedostateczną.

Wyjazdy studyjne związane z kwestiami ochrony środowiska odbyło 9 wójtów/burmistrzów. W dwóch przypadkach był to zarówno wyjazd krajowy, jak i zagraniczny. Celem wyjazdów było zdobycie wiedzy i doświadczenia w zakresie gospodarki odpadami,

alternatywnych źródeł pozyskiwania energii, wdrażania i funkcjonowania obszarów Natura 2000 oraz możliwości wykorzystania warunków przyrodniczych do produkcji zdrowej żywności. Aktywność władz w tym obszarze poszerzania wiedzy, a tym samym podnoszenia świadomości ekologicznej nie była zatem optymalna. Niezwykle ważne wydaje się rozwijanie tej aktywności i promowanie wyjazdów studyjnych na przykład w ramach współpracy z gminami partnerskimi krajowymi czy zagranicznymi.

Podsumowanie

Analiza zebranego materiału badawczego pozwala na przyjęcie postawionej w pracy hipotezy badawczej, że władze samorządowe gmin przyrodniczo cennych województwa lubelskiego w niedostatecznym stopniu wykorzystują możliwości kreowania procesu *collective learning* we wspieraniu zrównoważonego rozwoju lokalnego.

Realizowane w praktyce działania we wszystkich trzech rozpatrywanych etapach procesu *collective learning* nie odpowiadały możliwościom oddziaływania. Indywidualna wiedza w urzędach nie była dostatecznie rozwinięta, a następnie skumulowana. Finalnie zaś w niedostatecznym stopniu tworzone warunki do przenikania się tej wiedzy z wiedzą podmiotów otoczenia: lokalną, ekspercką i menedżerską.

Ujawniono także występowanie obszaru problemowego polegającego na powstawaniu pewnych blokad między przekraczaniem kolejnych etapów w zaproponowanym w pracy modelu oddziaływania władz lokalnych w procesie *collective learning*. Blokada ta przy najprostszym jej zobrazowaniu polega na tym, że wiedza indywidualna w urzędzie (w tym obszarze wykazywano relatywnie największą aktywność) nie zostaje w nim odpowiednio skumulowana (tu aktywność znacznie mniejsza – około 50%), a finalnie w marginalnym zakresie realizowane były pewne rodzaje aktywności w ramach wymiany i kumulowania wiedzy między urzędem a podmiotami otoczenia. Postulowane jest zatem w aspekcie praktycznym uzupełnianie wskazanych luk poprzez zwiększenie aktywności w podejmowaniu wskazanych działań służących rozwojowi procesu *collective learning*, a w wymiarze naukowym dalsze diagnozowanie przyczyn powstawania tych luk.

Literatura

- Adamski T.: *Pomiędzy zaufaniem a kontrolą – rola wiedzy lokalnej w pilotażowym programie LEADER w Polsce*, [w:] *Spoleczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce*. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny, H. Podedworna, P. Ruszkowski (red.), Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008.
- Blakely E.J.: *Planning local economic development. Theory and practice*, SAGE Library of Social Research, London 1989.
- Broszkiewicz R.: *Mechanizmy i instrumenty sterowania procesami rozwoju gospodarki lokalnej i samorządowej w Polsce*, [w:] *Gospodarka lokalna w teorii i w praktyce*, PN AE we Wrocławiu nr 734, Wrocław 1996.
- Czaja S.: *Nowe kategorie ekonomiczne w teorii zrównoważonego i trwałego rozwoju*, [w:] *Teoretyczne aspekty ekonomii zrównoważonego rozwoju*, B. Poskrobko (red.), Wyd. WSE w Białymstoku, Białystok 2011.

- De Laat M., Lally V., Lipponen L., Simons R.-J.: Online teaching in networked learning communities, *Instructional Science* 2007, No. 35.
- Gorlach K., Adamski T.: Koncepcja rozwoju neo-endogennego, czyli renesans znaczenia wiedzy lokalnej, [w:] *Socjologia jako służba społeczna. Pamięci Władysława Kwaśniewicza*, K. Gorlach, M. Niezgoda, Z. Seręga (red.), Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Guzal-Dec D.: Operacjonalizacja modelu presja – stan – reakcja w badaniu cenneści ekologicznej gmin wiejskich na przykładzie województwa lubelskiego, *Annual Set the Environment Protection/Rocznik Ochrona Środowiska* 2013, T. 13.
- Klekotko M.: Społeczeństwo obywatelskie a rozwój zrównoważony wsi. Podejście poznawcze, [w:] *Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, H. Podedworna, P. Ruszkowski (red.), Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2008.
- Kot J.: *Zarządzanie rozwojem gmin a praktyka planowania strategicznego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003.
- Lawrence G.: Promoting Sustainable Development. The Question of Governance, [w:] *New Directions in the Sociology of Global development*, F.H. Buttel, P. McMichael (ed.), *Research in Rural Sociology and Development*, Elsevier, Amsterdam 2005, p. 11.
- Łażniewska E., Gorynia M.: *Konkurencyjność regionalna. Koncepcje – starategie – przykłady*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Łuczyszyn A.: *Nowe kierunki rozwoju lokalnego ze szczególnym uwzględnieniem peryferyjnych ośrodków w metropoliach*. Wyd. Fachowe CeDeWu, Warszawa 2013.
- Ray Ch.: Neo-endogeneous rural development in the UE, [w:] *of Rural Studies*. P. Clocke, T. Marsden, P. Mooney (ed.), Sage, Handbook London 2005.
- Reijnen J.: The role of local authorities in fostering local initiatives (compared with experiences in other countries), [w:] *Local initiatives. Alternative path for development*. A. Sutton (ed.), Presses Interuniversitaires Europeennes, Maastricht 1987.
- Rogall H.: *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i praktyka*, Wyd. Zysk i s-ka, Poznań 2010.
- Słodowa-Hełpa M.: *Zrównoważony rozwój a konkurencyjność. Wyzwania oraz dylematy*, [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*. D. Kielczewski (red.), Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2009.
- Zajda K., Kretek-Kamińska A.: *Wykorzystanie zasobów lokalnych grup działania*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.

The role of local authorities in the process of collective learning, as exemplified by local authorities of natural valuable areas of the Lublin Voivodeship

Summary. The aim of the study was to: define the potential role of local municipal authorities in the process of collective learning within natural valuable areas and to diagnose the activity of local authorities representing the municipalities within the natural valuable areas of the Lublin Voivodeship in this respect. The following areas of the activity of local authorities in the process of collective learning have been defined: development of individual knowledge in municipality offices, synergy of individual knowledge in municipal offices, creating conditions for the process of knowledge exchange between the offices and the environment entities. It has been shown that local authorities of the municipalities within natural valuable areas of the Lublin Voivodeship do not sufficiently exploit the potential for creating the process of collective learning in fostering local sustainable development.

Key words: factor of knowledge, collective learning process, local self-government authorities, natural valuable municipalities

Marzena Kacprzak

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Agnieszka Król

Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie

Kapitał ludzki na rynku pracy

Streszczenie. W artykule dokonano próby charakterystyki kapitału ludzkiego oraz uwarunkowań jego rozwoju w Polsce. Zwrócono także uwagę na aspekty rynku pracy widzianego oczami pracodawcy. Jak wynika z badań, nadal za kluczowe uważa się posiadanie doświadczenia, wykształcenia oraz kompetencji, nie tylko zawodowych, lecz także na poziomie wyższym niż wymaga tego stanowisko pracy. Materiałem badawczym wykorzystanym w artykule są dane empiryczne z badań V edycji projektu Bilans kapitału ludzkiego, GUS oraz Eurostatu. Projekt BKL realizowany był przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości. Liczby uzyskane na podstawie danych BKL mogą być nieco wyższe niż podawane przez PUP, gdyż deklaracje respondentów mogą nie być tak precyzyjne jak oficjalne rejestry. Nie mniej jednak nie wpływają one w sposób znaczący na deformowanie obrazu rzeczywistej sytuacji na rynku pracy oraz sygnalizują kluczowe problemy i tendencje.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, rynek pracy, zatrudnienie, kompetencje

Wstęp

Współczesny rynek pracy funkcjonuje w warunkach nieustannie zmieniającego się otoczenia, rosnących wymagań ze strony pracodawców oraz burzliwych zmian w otoczeniu techniczno-technologicznym, prawnym, politycznym i społecznym. Także zmiany w systemach wartości i strukturze wykształcenia oraz kwalifikacji pracowników zachodzą bardzo szybko. Wiedza, wartość, podejście innowacyjne są często wymieniane jako jeden z podstawowych czynników rozwoju gospodarczego¹.

Rozpatrując kapitał ludzki jako czynnik określający pozycję jednostki na rynku pracy, należy uwzględnić stronę popytową i podażową tej zależności. Kwalifikacje, zdolności, wiedza są determinantami określającymi podaż zasobów pracy. Im wyższy poziom kapitału ludzkiego, tym pewniejsza pozycja jednostki na rynku pracy.

¹ W.R. Bukowitz, G.P. Petrash: Visualizing measuring and managing knowledge, *Research-Technology Management* 1997, vol. 40, nr 4, s. 25; M. Dudek, P. Chmieliński: Znaczenie kapitału ludzkiego – uwagi teoretyczne, [w:] *Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego w rolnictwie i na obszarach wiejskich*, A. Sikorska (red.), Wyd. IERIGŻ PIB, Warszawa 2011, s. 11–13; M. Majowska: Problemy badania wpływu kapitału ludzkiego na zachowania przedsiębiorcze, [w:] *Kapitał ludzki a kształtowanie przedsiębiorczości*, M. Juchnowicz (red.), Wyd. Poltext, Warszawa 2004, s. 34.

Celem artykułu jest zaprezentowanie teoretycznych aspektów kapitału ludzkiego, określenie jego roli na rynku pracy oraz wskazanie uwarunkowań rozwoju w aspekcie ekonomiczno-społecznym. W opracowaniu wykorzystano wyniki V edycji badań BKL, realizowanych przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości, dane GUS oraz Eurostat.

Kapitał ludzki – próba definicji i systematyzacji pojęć

W literaturze przedmiotu dość często naprzemiennie pojawiają się pojęcia: zasób, aktywa, potencjał czy kapitał w odniesieniu do pracowników. Zarówno w źródłach polskich, jak i zagranicznych brak jest ujednoczenia tych pojęć, a także jednoznacznego wskazania ich różnic. Oznacza to, że jest to obszar, który wymaga dalszych badań oraz podejmowania prób usystematyzowania tych pojęć.

Definicje kapitału ludzkiego „zmieniają się wraz z kontekstem kulturowym, panującą modą, paradygmatami, metaforami, obyczajami, praktykami językowymi danego autora i jego czasów. Istniejące różnice pozwalają zapewne pełniej odkryć złożoną strukturę zjawiska, ale jednocześnie znacznie komplikują praktyczne zastosowanie koncepcji”².

Różnorodność definicji kapitału ludzkiego wynika z wielu czynników, m.in. z braku zgodności co do jego elementów składowych, rozpatrywania go z różnych poziomów (jednostki, organizacji, społeczeństwa), rozwoju nowych koncepcji w obszarze zż (zarządzania wiedzą, talentami, kompetencjami...) czy z podejścia opartego na innych dyscyplinach naukowych (ekonomicznych, społecznych, socjologicznych...).

Dla lepszego zobrazowania powyższego problemu poniżej przytoczono kilka definicji kapitału ludzkiego.

Autorzy H. Król i A. Ludwiczynski definiują kapitał ludzki jako wiedzę, umiejętności, możliwości oraz potencjał do rozwoju i wprowadzania innowacji, wykazane przez ludzi pracujących w danej firmie. To również czynnik ludzki organizacji, czyli połączony ze sobą: inteligencja, umiejętności, wiedza specjalistyczna, która nadaje organizacji jej specyficzny charakter³. Z kolei B. Kożuch wskazuje na zasób wiedzy i umiejętności zdobytych w procesie kształcenia i praktyki zawodowej oraz zasób zdrowia i energii witalnej⁴, a A. Sajkiewicz zwraca uwagę, iż kapitał ludzki to ludzie trwale związani z firmą i jej misją, charakteryzujący się umiejętnością współpracy, kreatywnością postaw i kwalifikacjami. Stanowią oni motor i serce firmy, bez których niemożliwy staje się jej dalszy rozwój⁵. Natomiast J. Grodzicki twierdzi, że kapitałem ludzkim jest wiedza, umiejętności i możliwości jednostek, mające wartość ekonomiczną dla organizacji⁶. Na ogół specyficznych cech i właściwości ucieleśnionych w pracownikach, które mają określoną wartość

² H. Król, A. Ludwiczynski: Zarządzanie zasobami ludzkimi. Tworzenie kapitału ludzkiego organizacji, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 116–117.

³ Ibidem.

⁴ B. Kożuch: Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy, Wyd. Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2000, s. 56.

⁵ A. Sajkiewicz: Zasoby ludzkie w zmiennym otoczeniu, [w:] Zasoby ludzkie w firmie, A. Sajkiewicz (red.), Warszawa 2000, s. 17.

⁶ J. Grodzicki: Rola kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarki globalnej, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003, s. 42.

i stanowią źródło przyszłych dochodów zarówno dla właściciela kapitału ludzkiego, jak i dla organizacji korzystającej z tego kapitału, wskazuje A. Poczowski⁷. Inne definicje kładą nacisk na współpracę, cechy fizyczne, psychiczne, intelektualne oraz moralne poszczególnych jednostek⁸.

Na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto następującą definicję kapitału ludzkiego: Kapitał ludzki to wiedza, umiejętności, zdolności oraz inne właściwe jednostce atrybuty ułatwiające tworzenie osobistego, społecznego oraz ekonomicznego dobrobytu⁹.

Kapitał ludzki w tym rozumieniu należy rozpatrywać w trzech aspektach: jego tworzenia, utrzymania oraz wykorzystania. Na proces kreowania kapitału ludzkiego wywierają wpływ m.in.: zdolności reprodukcyjne społeczeństwa, system opieki zdrowotnej w danym państwie, a także polityka prowadzona w obszarze edukacji, w tym wychowania wczesnopreszkolnego. Utrzymanie kapitału ludzkiego, podobnie jak w poprzedniej fazie, jest uzależnione przede wszystkim od jakości opieki zdrowotnej, kształcenia ustawicznego czy dóbr kultury. Natomiast za przykładowe wskaźniki wykorzystania kapitału ludzkiego można uznać aktywność ekonomiczną, zatrudnienie, a także liczbę zgłaszanych patentów czy wzorów użytkowych¹⁰.

Wyniki europejskiego badania warunków życia ludności, przeprowadzanego w latach 2008–2012, wskazują, że blisko 42% mieszkańców Polski w wieku 16 lat i więcej oceniło swój stan zdrowia poniżej poziomu dobrego¹¹.

Pomimo upowszechniania wychowania przedszkolnego na przestrzeni ostatnich lat Polska nadal znajduje się na jednym z ostatnich miejsc na tle pozostałych krajów europejskich. Korzystne zmiany, jakie zachodziły w systemie kształcenia i wychowania, znacząco wpłynęły na poziom wykształcenia polskiego społeczeństwa. Według wyników Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) wskaźnik uczestnictwa dorosłych Polaków w kształceniu jest nadal o połowę niższy niż w krajach Unii Europejskiej i dla przykładu w 2012 roku wyniósł 4,5% (przy średniej 9,0% dla 27 krajów UE)¹². Polska wprawdzie przeżyła bum edukacyjny w zakresie kształcenia formalnego osób młodych do poziomu studiów magisterskich i doktoranckich, jednak w przypadku kształcenia się osób dorosłych w latach 2012–2014 zaangażowanie w edukację niemal nie uległo zmianie. Wskaźnik uczestnictwa dorosłych Polaków w nieobowiązkowych kursach i szkoleniach kształtował się na poziomie 13–15%, osiągając w 2014 roku poziom 14% (3,5 mln osób)¹³.

⁷ A. Poczowski: Zarządzanie zasobami ludzkimi, Wyd. PWE, Warszawa 2007, s. 41.

⁸ J. Samul: Definicje kapitału ludzkiego w ujęciu porównawczym, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, seria Administracja i Zarządzanie 2013, nr 96 s. 200.

⁹ The Well-being of Nations. The Role of Human and Social Capital, OECD 2001, dostępne: <http://www.oecd.org/dataoecd/36/40/33703702.pdf>; B. Keeley: Human capital. How what you know shapes your life, OECD, OECD Insights, Paryż 2007, s. 29.

¹⁰ Kapitał ludzki w Polsce 2012, GUS, Studia i analizy statystyczne, Gdańsk 2014, s. 17.

¹¹ Ibidem, s. 38.

¹² Ibidem, s. 53.

¹³ Podejście dorosłych Polaków do kształcenia po szkole. Premiera wyników V edycji badań Bilansu Kapitału ludzkiego, [w:] centrumprasowe.pap.pl [dostęp 2015.11.12].

W ostatnich latach można zauważyć na polskim rynku pracy powolny, ale systematyczny wzrost liczby osób aktywnych zawodowo. Dla przykładu w 2012 roku Polska plasowała się na 18 pozycji (łącznie ze Słowacją) wśród wszystkich 27 krajów Unii Europejskiej pod względem wskaźnika zatrudnienia osób w przedziale wiekowym 15–64 lata¹⁴.

Rozwój społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy pociąga za sobą konieczność stałego rozszerzania i aktualizacji zdobytej wiedzy i umiejętności. Nawet w ramach jednego zawodu czy stanowiska pracy charakter oraz zakres pracy i czynności zawodowych szybko się zmienia. Nie tylko sprostanie wymaganiom współczesnego rynku pracy, lecz także funkcjonowanie w społeczeństwie i przystosowanie się do zachodzących zmian wiąże się z posiadaniem innych umiejętności niż kilkanaście lat temu¹⁵.

Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego

Realia rozwoju kapitału ludzkiego analizowanego w kategoriach rynku pracy można rozpatrywać w aspekcie ekonomicznym i społecznym. Uwarunkowania ekonomiczne są ściśle związane z wydatkami budżetu państwa i jednostek samorządów terytorialnych, przeznaczonymi na ten cel, oraz kosztami kształcenia. Chodzi tu m.in. o dostęp do pomocy materialnej dla studentów i doktorantów.

Na podstawie danych opublikowanych przez Eurostat suma wydatków publicznych na edukację na wszystkich poziomach kształcenia w 28 krajach Unii Europejskiej w 2011 roku wynosiła przeciętnie 5,25% produktu krajowego brutto. Najwyższy poziom nakładów na edukację w stosunku do PKB odnotowano: w Danii – 8,75%, na Malcie – 7,96% oraz na Cyprze – 7,87%. Najmniejszy udział wydatków w relacji do PKB wśród krajów Unii Europejskiej wykazały Rumunia – 3,07% oraz Bułgaria – 3,82%. W Polsce suma wydatków publicznych na edukację na wszystkich poziomach kształcenia w 2011 roku wynosiła 4,94% PKB¹⁶.

Natomiast uwarunkowania społeczne związane są przede wszystkim z dostępnością w danym kraju do edukacji i pracy, wpływem, jaki wywiera ta praca na jakość życia, oraz ze spójnością społeczną. Dość często przebieg ścieżki edukacji zawodowej jest ściśle powiązany z wykształceniem rodziców, pochodzeniem społecznym oraz środowiskiem, w którym się wychowujemy i mieszkamy. Za kluczowe działanie można tu uznać wyrównywanie szans w dostępie do edukacji dzieci i młodzieży. Istotne jest również zachowywanie równowagi pomiędzy życiem prywatnym i zawodowym, co w dzisiejszych czasach nie należy do rzeczy łatwych.

Na stan i rozwój kapitału ludzkiego znaczący wpływ wywiera również zaangażowanie i działalność społeczna. Można zauważyć zależność występującą w tym zakresie, a mianowicie: im wyższe wykształcenie, tym większe zainteresowanie działaniami na rzecz otaczającego środowiska.

¹⁴ Kapitał ludzki..., op.cit., s. 59.

¹⁵ Umiejętności Polaków, Wyniki Międzynarodowego Badania Kompetencji Osób Dorosłych (PIAAC), Wyd. Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013, s. 10.

¹⁶ Ibidem, s. 76.

Przemiany zachodzące we współczesnym świecie wzmagają rozwój nowych technologii oraz tworzenie nowego typu kontaktów między ludźmi. Jednym z takich osiągnięć jest rozwój technik cyfrowych i narzędzi komunikacji elektronicznej. Istotny jest tu jednak fakt wzajemnego oddziaływania czynnika infrastrukturalnego i kapitału ludzkiego¹⁷. To siła napędowa w regionalnych systemach ekonomicznych¹⁸.

Strategia rozwoju kapitału ludzkiego (SRKL)

Strategia rozwoju kapitału ludzkiego 2020 (SRKL) została przyjęta przez Radę Ministrów (uchwała nr 104 Rady Ministrów z dnia 18 czerwca 2013 r. w sprawie przyjęcia strategii rozwoju kapitału ludzkiego 2020). SRKL jest jedną z dziewięciu strategii sektorowych stanowiących „inne strategie rozwoju” w rozumieniu ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz.U. z 2009 r. nr 84, poz. 712, z późn. zm.), realizujących średnio- i długookresową strategię rozwoju kraju.

Głównym celem SRKL jest rozwijanie kapitału ludzkiego poprzez wydobywanie potencjałów osób w taki sposób, by mogły w pełni uczestniczyć w życiu społecznym, politycznym i ekonomicznym na wszystkich etapach życia. Poza celem głównym w SRKL wyznaczono pięć celów szczegółowych: wzrost zatrudnienia, wydłużenie aktywności zawodowej i zapewnienie lepszej jakości funkcjonowania osób starszych, poprawę sytuacji osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, poprawę zdrowia obywateli i podniesienie efektywności opieki zdrowotnej oraz podniesienie poziomu kompetencji i kwalifikacji obywateli¹⁹.

Realizacja celu głównego oraz celów szczegółowych SRKL odbywać się będzie poprzez działania podejmowane na różnych etapach życia: od wczesnego dzieciństwa, poprzez edukację szkolną, edukację na poziomie wyższym, okres aktywności zawodowej i rodzicielstwa do starości. Pracom nad SRKL towarzyszyło przekonanie, że wysoka jakość kapitału ludzkiego ma znaczenie przy dokonywaniu życiowych wyborów, które przekładają się na jakość życia obecnego i przyszłych pokoleń.

Realizacja celów SRKL powinna, w perspektywie 2020 roku, pozwolić na to, by Polska, dzięki rozwiniętemu rynkowi pracy i wysokiemu poziomowi zatrudnienia w połączeniu z wysokiej jakości systemem kształcenia oraz efektywną opieką zdrowotną, stawała się coraz bardziej nowoczesnym, atrakcyjnym i konkurencyjnym miejscem do życia²⁰. W dokumencie Europa 2020 w SRKL wpisują się trzy cele strategiczne, które przedstawiono na rysunku 1.

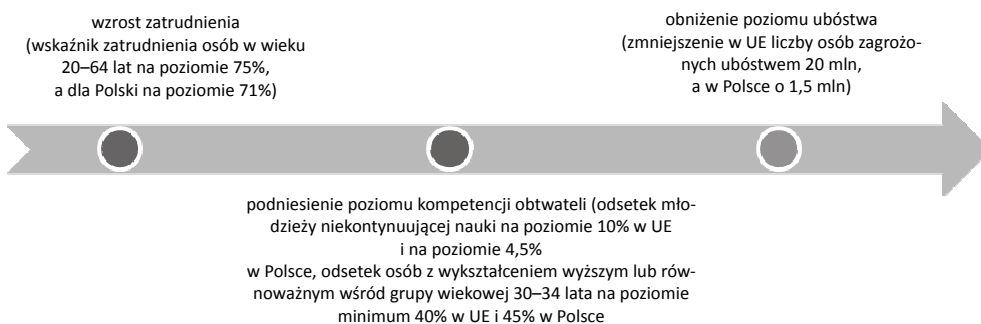
Institucje UE aktywnie inicjują szereg działań i programów mających na celu usprawnienie rozwoju umiejętności, w tym ukierunkowanie polityki na młodych ludzi i skupianie się na konkretnych sektorach. Kluczowe dla polityki w tym zakresie jest utworzenie europejskich rad sektorowych ds. miejsc pracy i umiejętności, które będą poszukiwały

¹⁷ M. Dudek, P. Chmieliński..., op.cit. s. 37.

¹⁸ R. Domański, A. Marciniak: Sieciowe koncepcje gospodarki miast i regionów, Studia KPZK PAN, t. 113, Warszawa 2003, s. 140.

¹⁹ Strategia rozwoju kapitału ludzkiego 2010, Monitor Polski, poz. 640, Warszawa 2013.

²⁰ Ibidem.

Rysunek 1. Cele strategiczne wpisujące się w SRKL

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Strategia rozwoju kapitału ludzkiego 2010, Monitor Polski, poz. 640, Warszawa 2013.

informacji o prawdopodobnych kierunkach rozwoju potrzeb rynku pracy oraz potrzeb w zakresie umiejętności. Mają one za zadanie wspomagać kształtowanie polityki w danym sektorze oraz funkcjonować jako płaszczyzna, w ramach której spotykają się co najmniej dwa rodzaje interesariuszy²¹.

Charakterystyka kapitału ludzkiego – pracownicy na polskim rynku pracy

Próbie charakterystyki kapitału ludzkiego dokonano, nawiązując do wspomnianych we wstępie wyników badań prowadzonych przez PARP w ramach projektu BKL. W okresie ostatnich pięciu lat struktura wykształcenia Polaków nie zmieniała się zbyt znacząco. Wykształcenie wyższe posiada około 18% Polaków w wieku od 18 do 59/64 lat, średnie około 31%, zasadnicze zawodowe 29%, natomiast gimnazjalne lub niższe 11%. Około 10% nadal uczestniczy w procesie kształcenia formalnego. W 2014 roku osoby z wyższym wykształceniem stanowiły 25% pracujących, bezrobotni 10%, a nieaktywni zawodowo 6%. Dla porównania osoby z wykształceniem gimnazjalnym lub niższym to około 7% pracujących, 17% bezrobotni i 19% nieaktywni zawodowo²².

Nadal wyraźnie częściej wykształcenie wyższe posiadają kobiety niż mężczyźni i tak np. dla porównania tytuł magistra posiada 13% kobiet i 6% mężczyzn. W grupie 30-latków wykształcenie wyższe posiada co trzecia osoba, a 50-latków – co dziesiąta. Natomiast jeżeli chodzi o rozmieszczenie w poszczególnych regionach, to największy odsetek osób z wyższym wykształceniem zamieszkuje województwa małopolskie i podlaskie, a najmniejszy – kujawsko-pomorskie i pomorskie²³.

W ostatnich latach stwierdzono zauważalny spadek liczby studentów na uczelniach wyższych – w latach 2010–2014 liczba ta zmalała z 1,73 mln do 1,3 mln. Nadal najchętniej wybieranymi kierunkami studiów są ekonomiczne i administracyjne²⁴.

²¹ Restructuring in Europe 2011, European Union 2012.

²² S. Czarnik, K. Turek: Polski rynek pracy – aktywność zawodowa i struktura wykształcenia, Edukacja a rynek pracy, T. III, PARP, Warszawa 2015, s. 54.

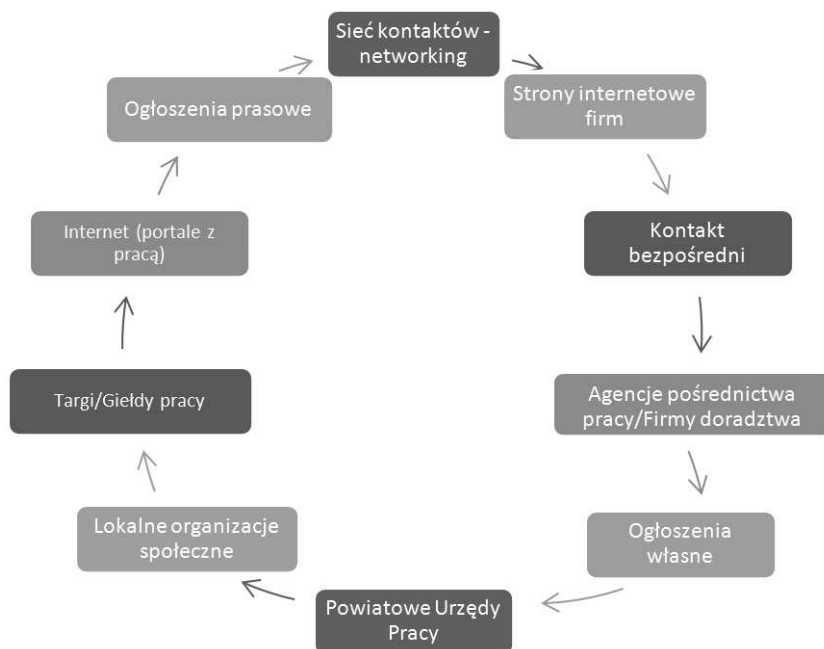
²³ Ibidem, s. 55–57.

²⁴ Ibidem, s. 59–60.

W porównaniu z ubiegłymi latami można zauważyć stopniowe zmniejszenie się bezrobocia wśród Polaków. Nieznacznie zmniejszają się różnice pomiędzy wskaźnikami bezrobocia dla obu płci. Niepokojący jest natomiast zauważalny wzrost odsetka osób poszukujących pracy dłużej niż 25 miesięcy, ale z drugiej strony – spadek odsetka osób poszukujących pracy krócej niż 3 miesiące²⁵.

Według danych Eurostatu wskaźnik wykorzystania wolnych miejsc pracy w krajach członkowskich Unii Europejskiej wyniósł od 1,9% w 2008 roku do 1,4% w 2012 roku. Spośród 27 krajów członkowskich w 2012 roku największą wartość wskaźnika posiadały: Malta (3,4%), Niemcy (2,6%), Belgia (2,4%) oraz Finlandia (2,2%). W 15 krajach poziom wskaźnika wynosił mniej niż 1%, przy czym w Polsce, na Łotwie i w Portugalii był najniższy (0,4%)²⁶.

Istnieje wiele sposobów poszukiwania pracy (rys. 2). Jedne są bardziej, inne mniej skuteczne.

Rysunek 2. Sposoby poszukiwania pracy

Źródło: opracowanie własne.

Ważne, aby zdać sobie sprawę z tego, że im więcej sposobów wykorzystuje się, tym większe jest prawdopodobieństwo znalezienia pracy.

²⁵ Ibidem, s. 71.

²⁶ Kapitał ludzki..., op.cit., s. 64.

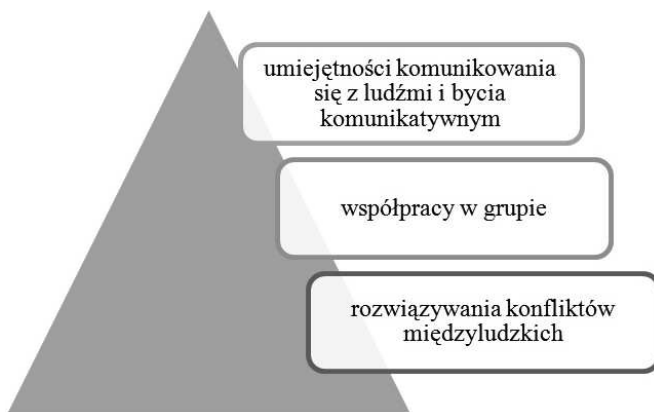
Jeżeli chodzi o sposoby poszukiwania pracy, to niewiele się zmieniło również w tej kwestii na przestrzeni ostatnich lat. Nadal najskuteczniejszym źródłem są rekomendacje i pomoc ze strony rodziny i znajomych.

Rynek pracy z punktu widzenia pracodawcy

W Polsce na rynku pracy od kilku lat można zauważyć nieznaczne zmiany w strukturze popytu na pracowników. Jak pokazują badania BKL, podobnie jak w poprzednich latach można zaobserwować największe zapotrzebowanie na robotników wykwalifikowanych, operatorów maszyn i urządzeń, glazurników, tokarzy, mechaników, stolarzy i szwaczki (choć nastąpił tu w porównaniu z np. 2012 rokiem niewielki spadek), sprzedawców i pracowników usług (utrzymuje się na podobnym poziomie) oraz specjalistów, głównie lekarzy medycyny rodzinnej, pielęgniarek, fizjoterapeutów, nauczycieli przedmiotów zawodowych, języków obcych, specjalistów ds. ekonomii czy programistów²⁷.

Zmiany zachodzące na rynku pracy na przestrzeni ostatnich lat nie wpływają również zbyt znacząco na wymagania stawiane kandydatom do pracy przez pracodawców. Nadal za kluczowe uważa się posiadanie doświadczenia, wykształcenia oraz kompetencji (nie tylko zawodowych) na poziomie wyższym niż wymaga tego stanowisko pracy. Pracodawcy wciąż preferują u kandydatów posiadanie wykształcenia wyższego, najlepiej pełnego magisterskiego i to często niezależnie od stanowiska, choć coraz częściej zaczyna się zauważać od tego odstępstwa.

Pracodawcy wymagają od kandydatów posiadania kompetencji samoorganizacyjnych, m.in. umiejętności związanych z zarządzaniem czasem, samodzielnością, podejmowaniem decyzji, przejawianiem inicjatywy, radzeniem sobie ze stresem i chęcią do pracy oraz kompetencji interpersonalnych (rys. 3).

Rysunek 3. Kompetencje interpersonalne wymagane przez pracodawców

Źródło: M. Kocór, A. Strzebońska, M. Dawid-Sawicka: Rynek pracy widziany oczami pracodawców, Edukacja a rynek pracy, T. I, PARP, Warszawa 2015, s. 10.

²⁷ M. Kocór, A. Strzebońska, M. Dawid-Sawicka..., op.cit., s. 9.

Z roku na rok zwiększają się natomiast trudności pracodawców ze znalezieniem odpowiednich pracowników. Główny problem stanowią braki kompetencyjne kandydatów. Należałoby się więc zastanowić, czy pracodawcy sami nie stawiają zbyt wysoko poprzeczki. W ogłoszeniach o pracę można wyraźnie zauważyć tendencję do formułowania kompetencji niejednokrotnie wykraczających poza wymagania stanowiska pracy. Największe trudności ze znalezieniem pracowników zgłaszają pracodawcy z województwa kujawsko-pomorskiego, pomorskiego, lubuskiego i podkarpackiego. Do kluczowych sposobów rekrutacji pracowników nadal zalicza się ogłoszenia w Internecie i w prasie, korzystanie z usług powiatowych urzędów pracy oraz z polecenia rodziny czy znajomych²⁸.

Jak wynika z badań BKL, stan kapitału ludzkiego na przestrzeni ostatnich lat uległ znacznej poprawie. Ponad połowa pracodawców deklaruje, że jest zadowolona z kompetencji swoich pracowników²⁹.

Z punktu widzenia rynku pracy i pracodawców można przedstawić kompetencje, które w istotny sposób wpływają na nowe potrzeby w zakresie umiejętności w obszarach blisko związanych z głównymi światowymi trendami w polityce i gospodarce, jak np. ochrona środowiska, klimat czy zdrowie. Tabela 1 wskazuje kluczowe kompetencje w różnych obszarach.

Tabela 1. Kluczowe kompetencje wymagane na rynku pracy

Kompetencje kulturowo-społeczne	Kompetencje techniczne	Kompetencje zarządcze
Kompetencje międzykulturowe	umiejętności w zakresie technologii informacyjnych i komunikacyjnych (na poziomie użytkowym i eksperckim)	zarządzanie międzykulturowe w środowisku międzynarodowym
Praca zespołowa	umiejętności/wiedza związana z nowymi procesami i produktami pojawiającymi się na rynku	zarządzanie międzynarodowym łańcuchem wartości
Planowanie osobiste	umiejętności związane ze zdrowiem, klimatem, zrównoważonym rozwojem	zarządzanie finansami międzynarodowymi
Przedsiębiorczość i innowacyjność	umiejętności w zakresie obsługi, montowania, naprawy maszyn	zarządzanie rozwojem zrównoważonym (wprowadzanie i zarządzanie politykami i rozwiązaniami przyjaznymi dla klimatu i środowiska)

Źródło: opracowanie własne.

Za kluczową barierę rozwoju zatrudnienia w Polsce pracodawcy uważają przede wszystkim zbyt duże regulacje gospodarki, zbyt wysokie pozapłacowe koszty pracy, podatki oraz niestabilną sytuację gospodarczą³⁰.

Inwestowanie pracodawców w rozwój kapitału ludzkiego jest uwarunkowane przede wszystkim wielkością przedsiębiorstwa oraz fazą rozwoju, w jakiej znajduje się firma.

²⁸ Ibidem, s. 30–58.

²⁹ Ibidem, s. 70.

³⁰ Ibidem, s. 79.

Zauważalna jest zależność, że większe inwestycje ponoszą duże, rozwijające się przedsiębiorstwa. Częściej też, jak pokazują badania, inwestują w rozwój pracowników instytucje niż przedsiębiorstwa. W latach 2012–2014 największy odsetek firm aktywnych szkoleniowo odnotowano w województwie mazowieckim i śląskim, a najmniejszy w lubuskim, łódzkim i świętokrzyskim. Nadal około 25% pracodawców pozostaje biernych szkoleniowo, a kolejne 25% podejmuje działania doraźne w tym obszarze. Jako główne utrudnienia w procesie podejmowania działań rozwoju kadry pracodawcy wskazują przede wszystkim na zbyt wysokie koszty szkolenia oraz brak czasu ze strony pracowników. Swoją bierność usprawiedliwiają niejednokrotnie faktem posiadania wystarczających kompetencji przez swoich pracowników³¹.

Rynek pracy nie jest jednolity. Jest to zrozumiałe ze względu na specyfikę branżową i zapotrzebowanie na pracowników z konkretnymi, ściśle określonymi umiejętnościami i kompetencjami³². W dynamicznie zmieniających się warunkach na rynku pracy pracownicy powinni posiadać nie tylko podstawowe umiejętność, tj. umiejętność pisania i liczenia, lecz także kompetencje w zakresie zdolności uczenia się, analizowania złożonych informacji z mediów (kompetencje cyfrowe i medialne), umiejętność dopasowania się i wykorzystywania nowych możliwości w globalnym świecie (np. przedsiębiorczości czy znajomości języków obcych).

Szczególnie ważnym instrumentem w tym zakresie są Europejskie Ramy Kwalifikacji, które służą jako instrument przełożenia kwalifikacji, aby uczynić je bardziej czytelnymi i zrozumiałymi dla pracodawców, jednostek i instytucji, co umożliwi pracownikom i uczniom lepiej wykorzystywać swoje kwalifikacje w różnych krajach, systemach i sektorach gospodarki.

Państwa członkowskie natomiast opracowały KRK (krajowe ramy kwalifikacji). Wdrażanie ram kwalifikacji do polskiego systemu edukacji to nie tylko zobowiązanie międzynarodowe, wynikające z realizacji założeń Deklaracji Bolońskiej, postanowień Konferencji w Bergen z 2005 roku, w której udział wzięli ministrowie szkolnictwa wyższego z 46 krajów, czy wynikające z Zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 23 kwietnia 2008 roku. Proces ten należy przede wszystkim rozpatrywać w kategorii narzędzia, które służy podnoszeniu jakości kształcenia³³.

Konsekwentne stosowanie tego podejścia powinno okazać się szczególnie przydatne w sytuacjach kryzysowych, kiedy przedsiębiorstwa mogą potrzebować gruntownej reorganizacji. Wielu pracowników zmienia wykonywane zadania, prace, firmy czy zawody i często są im potrzebne dodatkowe szkolenia. Podejście to pozwala przedsiębiorstwom, instytucjom i poszczególnym pracownikom zdobyć jaśniejszy i bardziej szczegółowy ogląd dostępnych im umiejętności i kompetencji, aby mogli dokonać bardziej świadomych wyborów, kiedy zajdzie potrzeba reorganizacji. Kładzenie nacisku na kompetencje

³¹ K. Turek, B. Worek: *Kształcenie po szkole, Edukacja i rynek pracy*, T. III, PARP, Warszawa 2015, s. 10–12.

³² *Oczekiwania przedsiębiorców wobec uczelni wyższych*, Raport z badań, Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym, Warszawa 2010.

³³ *Krajowe ramy kwalifikacji uczenia się przez całe życie*, [w:] <http://www.nauka.gov.pl/krajowe-ramy-kwalifikacji-szkolnictwo> [dostęp 2015.11.12].

ułatwia dopasowywanie zadań do pracowników, szkolenie ich oraz branie pod uwagę zarówno umiejętności zdobytych poprzez edukację formalną, jak i tych rozwiniętych na drodze doświadczenia zawodowego.

Podsumowanie

W teorii ekonomii coraz większą rolę przypisuje się czynnikowi ludzkiemu. Wyniki badań prowadzonych w wielu krajach w drugiej połowie XX wieku wskazują na wpływ tego czynnika na wzrost gospodarczy³⁴. Przełomowe znaczenie teoretyczne dla analiz związków pomiędzy jakością zasobów pracy a wzrostem gospodarczym miało powstanie koncepcji kapitału ludzkiego i inwestycji w człowieka, jako sposobu zwiększania kapitału ludzkiego. Termin „human kapital” został użyty po raz pierwszy w 1961 roku przez W. Schultza i odnosił się do zasobów wiedzy i umiejętności o określonej wartości³⁵.

Jak wskazują wyniki badań BKL, dla pracodawcy najbardziej liczy się u kandydata doświadczenie, wykształcenie oraz umiejętność posługiwania się językiem obcym. Im bardziej specjalistyczny zawód, tym większe oczekiwania dotyczące posiadanego doświadczenia przez kandydatów. Największym doświadczeniem – prawie 3-letnim – powinni się wykazać pracownicy ubiegający się o stanowiska kierownicze, specjaliści – 2 lata. Wymagania dotyczące stażu pracy zależą od wielkości firmy lub instytucji poszukujących pracowników.

Od 2012 roku na znaczeniu zyskują kwalifikacje, czyli umiejętności potwierdzone formalnie oraz posiadane zasoby po stronie osób ubiegających się o zatrudnienie. Dużego znaczenia nabierają także kompetencje, które zmieniają się wraz z rozwojem zawodowym, rozwojem życiowym oraz doświadczeniem człowieka. Pracodawcy wymagają od kandydatów posiadania kompetencji samoorganizacyjnych, w tym m.in.: umiejętności związanych z zarządzaniem czasem, samodzielnością w wykonywaniu obowiązków służbowych, podejmowaniem decyzji, przejawianiem inicjatywy, radzeniem sobie ze stresem i chęcią do pracy.

Literatura

- Bukowitz W.R., Petrash G.P.: Visualizing measuring and managing knowledge, *Research-Technology Management* 1997, Vol. 40, No. 4.
- Czarnik S., Turek K.: *Polski rynek pracy – aktywność zawodowa i struktura wykształcenia, Edukacja a rynek pracy*, T. III, PARP, Warszawa 2015.
- Domański R.: *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Domański R., Marciniak A.: *Sieciowe koncepcje gospodarki miast i regionów*, *Studia KPZK PAN*, T. 113, Warszawa 2003.
- Dudek M., Chmieliński P.: *Znaczenie kapitału ludzkiego – uwagi teoretyczne*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego w rolnictwie i na obszarach wiejskich*, A. Sikorska (red.), Wyd. IERIGŻ-PIB, Warszawa 2011.
- Grodzicki J.: *Rola kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarki globalnej*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003.

³⁴ J. Grodzicki: *Rola kapitału ludzkiego w rozwoju gospodarki globalnej*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2003, s. 42.

³⁵ R. Domański: *Kapitał ludzki i wzrost gospodarczy*, PWN, Warszawa 1993, s. 14.

- Kapitał ludzki w Polsce 2012, GUS, Studia i analizy statystyczne, Gdańsk 2014 .
- Keeley B.: Human capital. How what you know shapes your life, OECD, OECD Insights, Paryż 2007.
- Kocór M., Strzebońska A., Dawid-Sawicka M.: Rynek pracy widziany oczami pracodawców, Edukacja a rynek pracy, T. I, PARP, Warszawa 2015.
- Kożuch B.: Kształtowanie kapitału ludzkiego firmy, Wyd. Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2000.
- Krajowe ramy kwalifikacji uczenia się przez całe życie, [w:] <http://www.nauka.gov.pl/krajowe-ramy-kwalifikacji-szkolnictwo> [dostęp 2015.11.12].
- Król H., Ludwiczynski A.: Zarządzanie zasobami ludzkimi. Tworzenie kapitału ludzkiego organizacji, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Majowska M.: Problemy badania wpływu kapitału ludzkiego na zachowania przedsiębiorcze, [w:] Kapitał ludzki a kształtowanie przedsiębiorczości, M. Juchnowicz (red.), Wyd. Poltext, Warszawa 2004.
- Oczekiwania przedsiębiorców wobec uczelni wyższych, Raport z badań, Instytut Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym, Warszawa 2010.
- Pocztowski A.: Zarządzanie zasobami ludzkimi, Wyd. PWE, Warszawa 2007.
- Podejście dorosłych Polaków do kształcenia po szkole, Premiera wyników V edycji badań bilansu kapitału ludzkiego, [w:] centrumprasowe.pap.pl [dostęp 2015.11.12].
- Restructuring in Europe 2011, European Union 2012.
- Sajkiewicz A.: Zasoby ludzkie w zmiennym otoczeniu, [w:] Zasoby ludzkie w firmie, A. Sajkiewicz (red.), Warszawa 2000.
- Samul J.: Definicje kapitału ludzkiego w ujęciu porównawczym, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Administracja i Zarządzanie 2013, nr 96.
- Strategia Rozwoju Kapitału Ludzkiego, [w:] <https://www.mpips.gov.pl/praca/strategie-i-dokumenty-programowe/strategia-rozwoju-kapitalu-ludzkiego-srkl-projekt-z-31072012-r/> [dostęp 2015.11.12].
- Strategia rozwoju kapitału ludzkiego 2010, Monitor Polski, poz. 640, Warszawa 2013.
- The Well-being of Nations. The Role of Human and Social Capital, OECD 2001, dostępne: <http://www.oecd.org/dataoecd/36/40/33703702.pdf> .
- Turek K., Worek B.: Kształcenie po szkole. Edukacja i rynek pracy, T. III, PARP, Warszawa 2015.
- Umiejętności Polaków, Wyniki Międzynarodowego Badania Kompetencji Osób Dorosłych (PIAAC), Wyd. Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2013, s. 10.

Human capital in the labour market

Summary. The article is an attempt to characterize human capital and conditions of his development in Poland. It also draws attention to the aspects of labour market seen through the eyes of an employer. Studies show that experience, education and soft skills are still key factors and they are required on higher level than it is needed for the position. Research material used for the article contains empiric data from studies of Fifth edition of project Study of Human Capital in Poland, data from Central Statistical Office of Poland and Eurostat. Project SoHCiP was implemented by Polish Agency for Enterprise Development. Numbers obtained based on study by Human Capital in Poland could be a little higher than the ones given by District Labour Office, because responders declarations might be not as precise as their official registers. Nevertheless they do not have such an important impact on deforming the picture of labour`s market situation and they highlight key problems and tendencies.

Key words: human capital, the labour market, employment, expertise

Barbara Kiełbasa

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Doradztwo rolnicze w procesie identyfikacji i likwidowania barier zarządzania gospodarstwem rolnym przez młodych rolników¹

Streszczenie. W pracy przedstawiono rolę i funkcje doradztwa rolniczego w kontekście zmieniającej się sytuacji na obszarach wiejskich. Doradztwo rolnicze stoi przed nowymi wyzwaniami związanymi z powiększaniem się grupy młodych rolników i ich rosnącym znaczeniem. Instytucjonalne wsparcie ze strony doradztwa rolniczego musi spełniać funkcje doradczą, edukacyjną, a także informacyjną i upowszechnieniową w odpowiedniej dla młodych ludzi formie. W pracy zidentyfikowano bariery i szanse zarządzania gospodarstwem przez młodych rolników, a identyfikacji dokonali doradcy rolniczy na podstawie swojego doświadczenia i współpracy z praktyką. Przeprowadzone badania pozwalają uznać młodych rolników za grupę mającą szczególne znaczenie dla doradztwa rolniczego, a także stawiającą przed instytucjonalnym wsparciem wiele wyzwań i wymagań.

Słowa kluczowe: zarządzanie gospodarstwem rolnym, młodzi rolnicy, doradztwo rolnicze, bariery zarządzania

Wstęp

Doradztwo rolnicze jest pojęciem szerokim i interdyscyplinarnym, ponieważ rozwiązując wieloaspektowe problemy różnych rolników (klientów doradztwa), korzysta z dorobku różnych dziedzin wiedzy. Głównym zadaniem doradztwa rolniczego jest wspieranie rolników i mieszkańców wsi w rozwiązywaniu ich problemów². Ale I. Sikorska-Wolak, K. Krzyżanowska i A.J. Parzonko³ dodają, iż w doradztwie najważniejszy jest klient (rolnik), który jest partnerem w procesie rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji, i to on stanowi punkt wyjścia dla doradcy w zakresie wyboru odpowiedniej formy oraz zastosowania skutecznej metodyki doradczej.

¹ Badania sfinansowano z grantu dla młodych pracowników, nr BM 4167 w ramach dotacji celowej Wydziału Rolniczo-Ekonomicznego Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie.

² W. Kujawiński: *Metodyka doradztwa rolniczego*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu, Poznań 2009, s. 35–37; A.P. Wiatrak: *Doradztwo rolnicze i doradztwo w zakresie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w procesie integracji europejskiej*, *Wieś i Rolnictwo* 2004, nr 2, s. 148–150.

³ I. Sikorska-Wolak, K. Krzyżanowska, A.J. Parzonko: *Doradztwo w zmieniającej się sytuacji społeczno-ekonomicznej obszarów wiejskich*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2014, s. 104–119.

Formy, metody i podejścia do doradztwa ewoluują wraz z dokonującymi się przeobrażeniami obszarów wiejskich i implementacją zmian w polityce rolnej. Stąd też w definicji doradztwa rolniczego pojawiło się wiele nowych zagadnień związanych np. z ochroną środowiska, klimatu i bioróżnorodności, z rozwojem kapitału społecznego obszarów wiejskich, marketingiem i przedsiębiorczością⁴. Wsparcie instytucji doradczych ma obecnie charakter wieloaspektowy i obejmuje nie tylko podnoszenie kwalifikacji zawodowych rolników i działalność informacyjną, ale także doradztwo technologiczne (upowszechnianie innowacji), doradztwo socjalne oraz doradztwo w zakresie ekonomiki i zarządzania gospodarstwem rolnym, z uwzględnieniem nowych metod w zarządzaniu⁵.

W Polsce rolnictwo jest bardzo rozdrobnione. Znaczna fragmentaryzacja gospodarstw ogranicza lub spowalnia osiągnięcie przewagi konkurencyjnej. Oprócz tego istotne bariery w zarządzaniu gospodarstwem rolnym tworzą: trudny dostęp do rynków zbytu, niska wydajność z produkcji roślinnej lub zwierzęcej, a także starzenie się rolników i ucieczka młodych ludzi ze wsi do dużych miast. W rolnictwie polskim zatrudnionych jest około 15% ludności w wieku produkcyjnym, z czego większość to osoby w wieku powyżej 40 roku życia. Rolnicy, którzy nie przekroczyli 40 lat, są określane w Unii Europejskiej mianem „młodzi rolnicy”. Według danych Eurostatu grupa rolników do 35 roku życia to około 7,5% (średnia dla UE) wszystkich rolników w UE. Porównując sytuację Polski do sytuacji innych krajów UE, można zauważyć, iż występuje relatywnie największa liczba młodych rolników (14,7%) i ich udział w strukturze wieku rolników znacznie odbiega od średniej dla UE. Na drugim miejscu pod względem liczby młodych rolników znajdują się Czechy – 11,8%, dalej Austria – 10,6% i Francja – 8,7% młodych rolników⁶.

Zachęcanie młodych ludzi do pozostawania na wsi i podejmowania działalności rolniczej obliżuje instytucje doradcze do wprowadzania nowych metod oraz podejmowania wyzwań w celu zaspokojenia potrzeb doradczych młodych ludzi. Instytucjonalne wsparcie stoi przed wyzwaniem, jakie stawiają młodzi rolnicy, posiadający zwykle wykształcenie wyższe, bardziej chętni do podejmowania ryzyka, przedsiębiorczy i kreatywni, dla których nowe metody pozyskiwania wiedzy i informacji oraz nowe technologie są codziennością⁷.

Młodych rolników cechuje chęć wprowadzania zmian i innowacji oraz pomysłowość, elastyczność, szybkość uczenia się, potrzeba osiągnięcia korzyści, a często także aktywna postawa w społecznościach lokalnych⁸. Są oni zazwyczaj bardzo dobrze wykształceni, co

⁴ E.K. Chyłek: Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce, *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* 2012, nr 4, s. 22–41.

⁵ I. Sikorska-Wolak, K. Krzyżanowska, A.J. Parzonko..., op.cit., s. 82–100.

⁶ Eurostat, ec.europa.eu/eurostat.

⁷ E.K. Chyłek: *Ibidem*; M. Bogusz, B. Kielbasa: Wpływ środków pomocowych UE na tworzenie i rozwój gospodarstw młodych rolników, *Marketing i Rynek* 2014, nr 10, s. 96–104.

⁸ B.M. Wawrzyniak: *Doradztwo w agrobiznesie*. Wyd. WSHE, Włocławek 2000, s. 42–55.

sprzyja rozwojowi przedsiębiorczości i innowacyjności na obszarach wiejskich, nie tylko w produkcji rolniczej, ale także w zakresie rozwijania pozarolniczej działalności⁹.

Instytucje doradztwa rolniczego wspierają rolników oraz obszary wiejskie poprzez realizację określonych funkcji. Są to¹⁰:

- funkcja doradcza, która polega na rozwiązywaniu problemów rolników poprzez poradnictwo, konsultacje lub wspólne rozwiązywanie problemu z rolnikiem,
- funkcja edukacyjna, a więc przekazywanie wiedzy poprzez szkolenia i uczenie rolników nowych umiejętności,
- funkcja informacyjna, polegająca na gromadzeniu i przekazywaniu informacji klientom doradztwa,
- funkcja wdrożeniowa (upowszechnieniowa), przejawiająca się w motywowaniu rolników do wdrażania innowacyjnych rozwiązań technologicznych, ekonomicznych i organizacyjnych.

Współpraca instytucji doradczych z młodymi rolnikami stawia przed doradztwem nowe wymagania, wśród których można wymienić: kreowanie i wspieranie rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej, pomoc w organizacji różnych form działalności zespołowej, marketing i budowanie współpracy z przetwórstwem, nowe formy komunikowania i przekazu informacji, nowe metody promowania i dystrybucji produktów rolnych, a także nowe techniki i technologie wspomagające organizację i zarządzanie gospodarstwem rolnym¹¹.

Głównym celem niniejszej pracy była analiza i identyfikacja roli doradztwa rolniczego w zakresie wspierania młodych rolników w procesie zarządzania gospodarstwem rolnym, a także identyfikacja i ocena barier w rozwoju gospodarstw oraz wskazanie szans wynikających z cech charakteryzujących młodych ludzi, którzy kierują gospodarstwami rolnymi.

Metody badań

Badania przeprowadzono wśród doradców rolniczych za pomocą ankiety internetowej (*e-mail survey*). Metoda badań on-line jest relatywnie prostą metodą pozyskiwania

⁹ I. Sikorska-Wolak: Geneza i rozwój doradztwa rolniczego w Polsce, [w:] Zagadnienia Doradztwa Rolniczego 1998, s. 18–20; M. Bogusz: Ocena wykorzystania Funduszy UE w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach PROW 2007–2013, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, *Przedsiębiorczość wiejska (e-biuletyn)* 2014, nr 4(8) s. 2–10.

¹⁰ K. Tabor: Rola doradztwa we wzmocnienie poziomu konkurencyjności i harmonijnym rozwoju obszarów wiejskich, [w:] *Doradztwo w działalności przedsiębiorczej*, K. Krzyżanowska (red.), Wyd. SGGW, Warszawa 2008, s. 171–181; T. Miś: Doradztwo publiczne w opinii przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą na obszarach wiejskich, [w:] *Publiczne doradztwo rolnicze wobec wyzwań przyszłości i oczekiwań mieszkańców wsi*, J. Kania, L. Leśniak (red.), Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2013, s. 105–118.

¹¹ A.J. Parzonko: Znaczenie doradztwa rolniczego w przemianach społecznych na obszarach wiejskich, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* 2010, t. 12, z. 2, s. 262–267; S. Kalinowski., B. Kiełbasa: Znaczenie usług doradczych w kreowaniu aktywności inwestycyjnej producentów rolnych, *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia* 2010, nr 9 (2), s. 91–101.

danych pierwotnych w porównaniu z innymi metodami. Umożliwia dotarcie do wielu adresatów w stosunkowo krótkim czasie. Kwestionariusze ankiety zostały wysłane do wszystkich doradców zamieszczonych na liście certyfikowanych doradców rolniczych. Lista ta jest prowadzona przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie¹². Łącznie wysłano prawie 4 tys. kwestionariuszy, a efektem przeprowadzonych badań było uzyskanie 470 zwrotów, tj. około 11% wszystkich wysłanych kwestionariuszy. Przedmiotem zainteresowania i szczegółowej analizy były następujące aspekty:

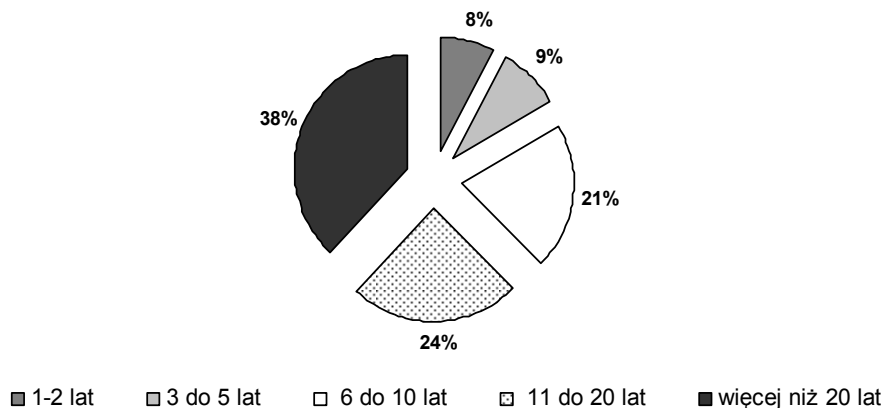
- bariery w zarządzaniu gospodarstwem rolnym, których właścicielami są młodzi rolnicy,
- określenie mocnych stron zarządzania gospodarstwem przez młodych rolników.

Aspekty te były analizowane w kontekście zarządzania gospodarstwem przez młodych rolników, ale ich oceny dokonywali doradcy rolniczy. Wspomniane wyżej zagadnienia wyrażają opinię doradców oraz ich ocenę przedstawionych problemów.

Wyniki badań

Badana grupa liczyła 470 doradców rolniczych, posiadających uprawnienia w zakresie wdrażania wymogów wzajemnej zgodności w gospodarstwach rolnych. Doradcy ci są wpisani na listę doradców rolniczych. Jest ona prowadzona przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie i na bieżąco aktualizowana. Uzyskane odpowiedzi doradców pozwoliły na ich ogólną charakterystykę.

Na rysunku 1 zamieszczono strukturę ankietowanych uwzględniającą staż pracy w zawodzie doradcy rolniczego. W badanej grupie dominowały osoby z długoletnim stażem pracy. Ponad 60% badanych pracuje w doradztwie już ponad 10 lat, w tym 38% więcej niż 20 lat. Niewielką grupę stanowiły osoby młode, rozpoczynające karierę w tym zawodzie. Biorąc pod uwagę staż pracy w doradztwie, można stwierdzić, iż respondenci

Rysunek 1. Struktura ankietowanych ze względu na staż pracy w doradztwie

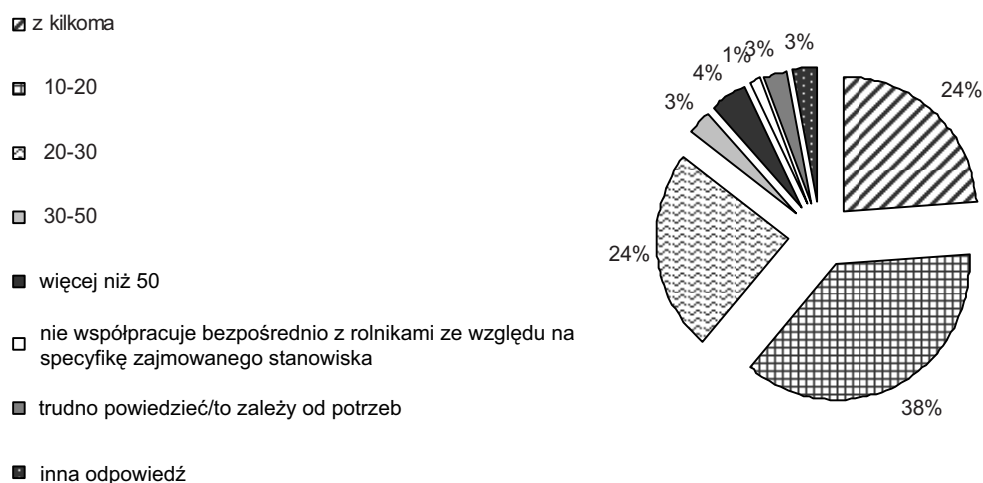
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

¹² Centrum doradztwa Rolniczego, [www.cdr.gov.pl \(http://195.205.152.135/doradca/\)](http://195.205.152.135/doradca/).

posiadali długoletnie doświadczenie w tym zawodzie. Można więc wnioskować, iż znają specyfikę tej pracy, właściwie rozpoznają problemy rolników i potrafią je rozwiązywać, wykorzystując do tego celu różne formy doradztwa rolniczego oraz różne metody. Ich wiedza z pewnością jest szeroka i wynika nie tylko z praktyki, ale także jest efektem kształcenia ustawicznego (kursy, szkolenia, studia podyplomowe, szkolenia e-learningowe itd.).

Drugim analizowanym aspektem charakteryzującym ankietowanych była ich aktywna postawa w kontaktach z rolnikami. Postawa ta przejawia się w proaktywnym podejściu uczestniczącym, a więc bezpośredniej, regularnej współpracy z rolnikiem. W tym podejściu spotkania odbywają się z pewną ustaloną częstotliwością, stąd też można mówić o regularnej współpracy. Respondentów zapytano o współpracę z klientami doradztwa na zasadzie comiesięcznych wizyt w gospodarstwie, spotkań w biurze bądź innych okoliczności, jak szkolenia, seminaria itd. Miejszem spotkań był z reguły ośrodek doradztwa rolniczego (biuro) lub gospodarstwo rolnika (teren).

Na rysunku 2 przedstawiono strukturę doradców rolniczych ze względu na współpracę z rolnikami. Część doradców z uwagi na specyfikę zajmowanego stanowiska (np. stanowisko kierownicze lub specjalista zakładowy) nie prowadzi doradztwa w terenie lub nie współpracuje z rolnikami bezpośrednio. Jak widać na rysunku 2, większość respondentów współpracuje regularnie z 10–20 rolnikami. Współpraca ta przybiera formę indywidualnych rozmów, które odbywają się w biurze doradcy rolniczego lub w gospodarstwie rolnika. Prawie 1/4 respondentów deklaruje stałą współpracę z kilkoma rolnikami. Podobna grupa (25%) zadeklarowała regularną współpracę z większą liczbą klientów, tj. między 20 a 30 osób. Niewiele ponad 4% respondentów zadeklarowało stałą współpracę z ponad 50 rolnikami. Współpraca ta przybiera formę zarówno doradztwa indywidualnego, jak i grupowego, które zadeklarowali respondenci.

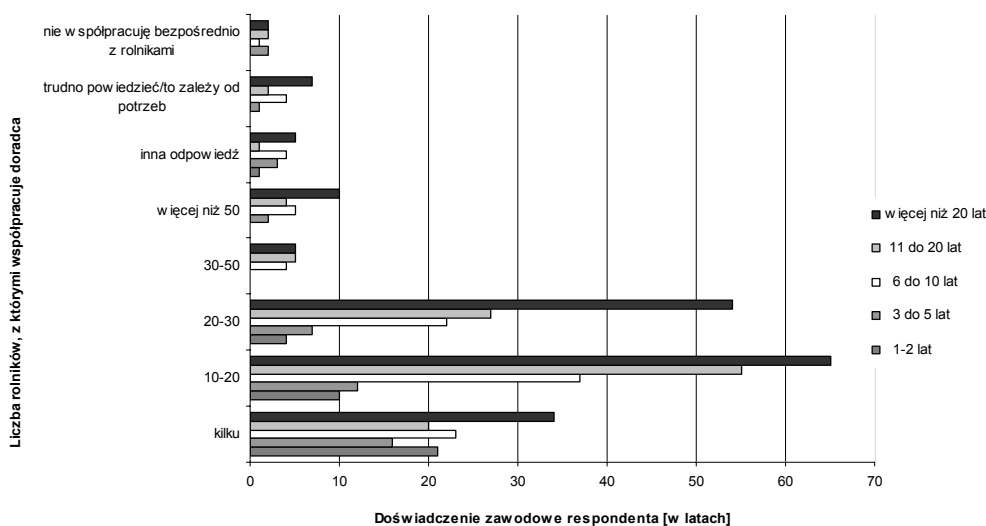

Rysunek 2. Struktura respondentów ze względu na liczbę stałych klientów

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Współpraca doradcy z rolnikiem może przybierać różne formy, a jej trwałość zależy od wielu czynników. Przede wszystkim wynika ona z charakteru problemu, który doradca chce wspólnie z rolnikiem rozwiązać, a także przyjętej metody rozwiązania problemu (metoda uczestnicząca, metoda poradnictwa – konsultacji, metoda diagnozy – zaleceń) lub formy doradczej (forma indywidualna, grupowa lub masowa). Najlepsze efekty można osiągnąć poprzez połączenie wielu różnych metod doradczych.

Następnie dokonano analizy relacji między doświadczeniem zawodowym doradców (w latach) a liczbą stałych klientów (rolników), którą przedstawiono na rysunku 3. Porównanie tych dwóch zmiennych pozwoliło potwierdzić hipotezę, iż bardziej doświadczeni doradcy współpracują z większą liczbą rolników. Dodatkowo stosunkowo duża grupa doświadczonych doradców stwierdziła, iż trudno dokładnie określić liczbę rolników, z którymi ściśle współpracuje, ponieważ liczba ta się zmienia w zależności od potrzeb rolników, sytuacji w rolnictwie, a nawet pory roku. Duże doświadczenie w pracy w zawodzie doradcy rolniczego procentuje pozyskaniem grupy stałych klientów. Należy zaznaczyć, iż grupa tzw. doradców terenowych jest zobligowana do utworzenia siatki współpracy z rolnikami, do wizytowania gospodarstw rolników i poradnictwa w terenie (w zależności od możliwości finansowych w zakresie refundacji kosztów dojazdu). Dlatego też wizytują lub kontaktują się z grupą rolników (klientów), liczącą z reguły kilkanaście lub kilkadziesiąt osób. Młodzi doradcy, rozpoczynający karierę w tym zawodzie, współpracują najczęściej z kilkoma lub kilkunastoma rolnikami (rys. 3).

Rysunek 3. Liczba stałych klientów w zależności od stażu pracy w doradztwie

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Korzystając z doświadczenia respondentów oraz znajomości praktycznych problemów rolników, dokonano oceny wybranych problemów w zarządzaniu i organizacji gospodarstw rolnych. Młodzi rolnicy zmagają się z wieloma problemami w zarządzaniu

swoimi gospodarstwami. Problemy te są generowane zarówno przez czynniki zewnętrzne, jak i wewnętrzne. Problemy wewnętrzne podlegają modyfikacjom przez kierowników gospodarstw, natomiast problemy zewnętrzne są w dużym stopniu niezależne od rolników i tylko w niewielkim stopniu można je eliminować lub je wykorzystywać.

W tabeli 1 przedstawiono ocenę wybranych problemów utrudniających procesy zarządzania gospodarstwem przez młodych rolników. Problemy te zostały ocenione przez doradców rolniczych w skali od 1 do 5, gdzie: 1 oznaczało problem bardzo istotny, 2 – istotny, 3 – mniej istotny itd.

Tabela 1. Ocena wybranych problemów utrudniających zarządzanie gospodarstwem przez młodych rolników w opinii doradców

Kategoria rangi	Waga	Wybrane problemy w zarządzaniu gospodarstwem rolnym				
		trudność w powiększeniu gospodarstwa rolnego	mała efektywność produkcji	niedoinwestowanie gospodarstw	ograniczona możliwość pozyskania wsparcia z UE	inne problemy
Pierwsze miejsce	5	213	191	89	74	21
Drugie miejsce	4	141	151	170	122	8
Trzecie miejsce	3	52	61	104	105	1
Czwarte miejsce	2	22	18	38	84	0
Piąte miejsce	1	3	3	2	5	3
Wynik		1832	1781	1515	1346	143
Liczba odpowiedzi		431	425	404	391	33
Średnia ocena		4	4	4	3	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Uzyskane odpowiedzi respondentów nie wykazały istotnego zróżnicowania opinii na temat wskazanych problemów. W opinii doradców wszystkie problemy były równie istotne (średnia ocena – 4). Najczęściej jako najistotniejsze wskazano: trudność w powiększaniu areалу gospodarstwa oraz niską wydajność produkcji roślinnej lub zwierzęcej. Ponadto doradcy wskazali inne problemy, z którymi borykają się młodzi rolnicy. Problemy te podzielono na wewnętrzne (endogenne) i zewnętrzne (egzogenne) co przedstawiono w tabeli 2.

Problemy wewnętrzne, które utrudniają skuteczne zarządzanie gospodarstwem, to przede wszystkim problemy związane z brakiem aktywnej postawy rolników oraz brak kreatywności i nieumiejętność wykorzystania pozyskanej wiedzy. Problemy zewnętrzne obejmują przede wszystkim niestabilność rynków, kłopoty z powiększeniem gospodarstw tych rolników, którzy chcą zwiększać wydajność, a także rosnącą biurokrację i wymogi przed nimi stawiane. Są to problemy, z którymi mierzą się lub wkrótce będą musieli się zmierzyć młodzi rolnicy. Ich rozwiązanie będzie warunkowało uzyskanie przewagi konkurencyjnej przez tę grupę rolników. Zdecydowanie łatwiej zlikwidować

Tabela 2. Wewnętrzne i zewnętrzne problemy wpływające na poziom organizacji i skuteczność zarządzania gospodarstwem rolnym przez młodych rolników w opinii doradców rolniczych

Problemy wewnętrzne	Problemy zewnętrzne
Zbyt duża liczba maszyn i urządzeń (przeinwestowanie gospodarstw)	Wysokie ceny ziemi lub niuregulowany stan prawny ziemi i brak umów dzierżawy
Brak przełożenia pozyskanej przez rolników wiedzy na praktykę rolniczą i osiągnięte efekty	Mała opłacalność produkcji i niestabilność rynków zbytu
Brak zdecydowanej postawy młodych rolników i konsekwencji w dążeniu do celu	Brak stabilnej polityki państwa w zakresie rolnictwa i rynków rolnych
Nieumiejętność nawiązywania stałej współpracy między rolnikami	Zawiłe przepisy prawne i rozbudowana biurokracja
Niewystarczająca wiedza i umiejętności rolników w zakresie zarządzania gospodarstwem rolnym	Rosnące koszty produkcji rolnej
Brak możliwości planowania taktycznego i strategicznego	Zbyt duże rozdrobnienie gospodarstw rolnych
Zawiść i zazdrość, układy polityczne na wsi	Pogłębiające się nierówności społeczne
Brak pomysłów rolników w zakresie rozwijania swoich gospodarstw	Bariery prawne uniemożliwiające przetwórstwo na poziomie gospodarstwa
Mentalność rolników i brak aktywności w poszukiwaniu nowych rozwiązań	Mało przystępny PROW dla regionów o dużym rozdrobnieniu agrarnym

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

problemy wewnętrzne, na które rolnicy mają wpływ. Dotyczą one bezpośrednio gospodarstw lub samych rolników. Z kolei problemy zewnętrzne są bardziej złożone i dotyczą całego systemu rolnictwa.

Młodzi rolnicy z jednej strony posiadają często wyższe wykształcenie oraz aktualną wiedzę w zakresie technologii produkcji. Grupę tę cechują: duża kreatywność, aktywność w poszukiwaniu nowych rozwiązań oraz chęć podejmowania ryzyka. Z drugiej strony młody wiek rolnika może oznaczać mniejsze doświadczenie i niezajomość branży. W tabeli 3 zamieszczono mocne i słabe strony zarządzania gospodarstwem rolnym przez młodych rolników, zidentyfikowane przez doradców rolniczych na podstawie własnych obserwacji i doświadczeń. Analizując te dane, można zauważyć, iż mocne strony wiążą się przede wszystkim z energią i aktywnością młodych ludzi, natomiast słabe strony związane są z brakiem doświadczenia praktycznego, brakami w wykształceniu (średnim lub wyższym), a także dużym stopniem uzależnienia od rodziców i ich opinii.

W tabeli 4 zamieszczono opinie doradców w zakresie wybranych cech młodych rolników, którą wykonano z wykorzystaniem skali wartościowej od 1 do 5, gdzie: 1 oznaczało cechę najważniejszą, 2 – ważną, 3 – mniej ważną itd. Respondenci mieli także możliwość podania własnych propozycji cech. Jako ważną cechę (ocena 4) doradcy ocenili dużą pomysłowość i przedsiębiorczość młodych rolników oraz ukierunkowanie na zmiany. Cechy te przez większość doradców były ocenione jako najważniejsze lub ważne (5 lub 4). Jak można zauważyć, pozytywne cechy zostały ocenione jako ważniejsze od

Tabela 3. Mocne i słabe strony zarządzania gospodarstwem rolnym przez młodych rolników w opinii doradców

Mocne strony	Słabe strony
Chęć do pracy	Brak wytrwałości i szybkie zniechęcanie się niepowodzeniami
Umiejętności interpersonalne, np. aktywne słuchanie, szybkie nawiązywanie kontaktów	Skłonność do nadmiernego ryzyka i optymizmu
Bazowanie na doświadczeniu zdobytym w gospodarstwie rodziców	Brak samodzielności i zbyt duże uzależnienie od rodziców
Wiedza i świadomość współczesnego rynku i otaczającej rzeczywistości	Nastawienie na szybkie korzyści finansowe kosztem np. środowiska naturalnego
Odwaga i umiejętność podejmowania ryzyka	Nieznajomość języków obcych
Możliwość pozyskania wsparcia z funduszy UE przeznaczonych dla młodych rolników	Brak pomysłów na dalszy rozwój gospodarstwa i na życie
Umiejętność korzystania z nowych technik i technologii	Brak doświadczenia w zarządzaniu
Otwartość na innowacje oraz świadomość konieczności wprowadzania zmian	Niski poziom wiedzy merytorycznej wyniesionej ze szkół średnich lub studiów wyższych

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Tabela 4. Ocena wybranych cech młodych rolników w opinii doradców

Kategoria rangi	Waga	Wybrane cechy młodych rolników poddane ocenie				
		duża pomysłowość i przedsiębiorczość	brak doświadczenia i związane z tym popełnianie błędów	ukierunkowanie na zmiany	brak samodzielności i korzystanie z pomocy i wsparcia rodziny	inne cechy
Pierwsze miejsce	5	234	63	146	70	4
Drugie miejsce	4	141	120	198	108	4
Trzecie miejsce	3	42	176	56	132	5
Czwarte miejsce	2	19	45	18	77	3
Piąte miejsce	1	2	5	0	6	4
Wynik		1900	1418	1726	1338	61
Liczba odpowiedzi		438	409	418	395	20
Średnia ocena		4	3	4	3	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

słabych stron młodych rolników. Wady zarządzania przez młodych rolników, takie jak brak doświadczenia w kierowaniu oraz brak samodzielności, były oceniane najczęściej jako ważne lub mniej ważne (tab. 4).

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza pozwala uznać respondentów za osoby posiadające duże doświadczenie zawodowe. Determinuje ono znajomość problemów rolników oraz umiejętność ich skutecznego rozwiązywania. Ponad połowa respondentów w badanej próbie posiadała minimum 10-letnie doświadczenie jako doradca rolniczy. Swoje doświadczenie i umiejętności doradcy skutecznie wykorzystują do rozwiązywania problemów rolników, zwłaszcza tych, z którymi na bieżąco współpracują (z reguły z kilkunastoma, kilkudziesięcioma rolnikami).

Młodzi rolnicy to grupa szczególnie ważna na obszarach wiejskich i to do tych rolników kierowana jest duża część działań realizowanych przez instytucje doradcze. Celem doradztwa jest eliminowanie barier w zarządzaniu gospodarstwem rolnym. W przypadku młodych rolników są one najczęściej związane z brakiem doświadczenia w zarządzaniu, słabą znajomością rynków i realiów, a często także z wciąż ograniczoną swobodą w zarządzaniu swoim gospodarstwem. Mimo tych ograniczeń młodzi rolnicy stoją przed możliwością wykorzystania pewnych szans, przede wszystkim w zakresie środków pomocowych dedykowanych młodym ludziom podejmującym się działalności rolniczej. Ponadto są to osoby chętnie podejmujące ryzyko, a także chętnie wykorzystujące nowe techniki i technologie.

Zidentyfikowane przez doradców bariery i zagrożenia w procesie organizacji i zarządzania gospodarstwem rolnym przez młodych rolników to wyzwanie nie tylko dla właścicieli gospodarstw rolnych, ale także wyznacznik dla doradztwa rolniczego. Rola doradztwa rolniczego w pokonywaniu barier w zarządzaniu gospodarstwem rolnym, adresowana do młodych rolników, powinna opierać się na wykorzystaniu nowych metod i technik przekazywania wiedzy i informacji (np. techniki informacyjne i informatyczne). Ważne jest także przekazywanie wiedzy w nowy i aktywizujący sposób (np. metody uczestniczące, eksperymenty, dyskusje panelowe, internetowe fora dyskusyjne, wizyty studyjne).

Literatura

- Bogusz M.: Ocena wykorzystania Funduszy UE w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach PROW 2007–2013, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie. *Przedsiębiorczość wiejska* (e-biuletyn) 2014, nr 4 (8).
- Bogusz M., Kielbasa B.: Wpływ środków pomocowych UE na tworzenie i rozwój gospodarstw młodych rolników, *Marketing i Rynek* 2014, nr 10.
- Centrum Doradztwa Rolniczego, <http://cdrkursy.edu.pl/cdr/images/pw/przedsiębiorczosc08.pdf> (data dostępu 14.11.2015).
- Centrum Doradztwa Rolniczego, www.cdr.gov.pl (data dostępu 25.11.2015).
- Chyłek E.K.: Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce, *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* 2012, nr 4.
- Eurostat, ec.europa.eu/eurostat (data dostępu 15.11.2015).
- Kalinowski S., Kielbasa B.: Znaczenie usług doradczych w kreowaniu aktywności inwestycyjnej producentów rolnych, *Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia* 2010, nr 9 (2).
- Kujawiński W.: *Metodyka doradztwa rolniczego*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu, Poznań 2009.

- Miś T.: Doradztwo publiczne w opinii przedsiębiorców prowadzących działalność gospodarczą na obszarach wiejskich, [w:] Publiczne doradztwo rolnicze wobec wyzwań przyszłości i oczekiwań mieszkańców wsi, J. Kania, L. Leśniak (red.). Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków 2013.
- Parzonko A.J.: Znaczenie doradztwa rolniczego w przemianach społecznych na obszarach wiejskich, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 2010, T. 12, z. 2.
- Sikorska-Wolak I.: Geneza i rozwój doradztwa rolniczego w Polsce, [w:] Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, Wyd. SGGW, Warszawa 1998.
- Sikorska-Wolak I., Krzyżanowska K., Parzonko A.J.: Doradztwo w zmieniającej się sytuacji społeczno-ekonomicznej obszarów wiejskich, Wyd. SGGW, Warszawa 2014.
- Tabor K.: Rola doradztwa we wzroście poziomu konkurencyjności i harmonijnym rozwoju obszarów wiejskich, [w:] Doradztwo w działalności przedsiębiorczej, K. Krzyżanowska (red.). Wyd. SGGW, Warszawa 2008.
- Wawrzyniak B.M.: Doradztwo w agrobiznesie, Wydawnictwo WSHE, Włocławek 2000.
- Wiatrak A.P.: Doradztwo rolnicze i doradztwo w zakresie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w procesie integracji europejskiej, Wieś i Rolnictwo 2004, nr 2.

Agricultural advisory in the process of identifying and removing barriers of farm management by young farmers

Summary. The paper presents the role and functions of agricultural advisory in the context of the changing situation in rural areas. Agricultural advisory is facing new challenges associated with the enlargement of the group of young farmers and their growing importance. Institutional support of agricultural advisory services must fulfill the advisory, education, as well as information and dissemination functions, in the form adapted for young people. The study identifies the barriers and opportunities of the young farmers' management. The identification was made by agricultural advisors on the base of their experience and dealing with practice. The studies lead to the conclusion that young farmers are very significant for agricultural advisory, which poses many challenges and demands for institutional support of advisory services.

Key words: farm management, young farmers, agricultural advisory services, management barriers

Marek Kunasz

Uniwersytet Szczeciński

Czynniki determinujące skłonność do założenia własnej firmy – analiza ekonometryczna

Streszczenie. Celem pracy była analiza czynników sprzyjających prawdopodobieństwu wyboru samozatrudnienia jako docelowej formy aktywności zawodowej. W warstwie metodycznej znalazło zastosowanie instrumentarium modelowania ekonometrycznego (szacowano modele zmiennej jakościowej). Analizom poddano materiał empiryczny z badań przedsiębiorczości studentów studiów stacjonarnych w Polsce realizowanych w Uniwersytecie Szczecińskim. Z przeprowadzonych badań wynika, iż czynnikiem determinującym w wyrażnie największym zakresie prawdopodobieństwo podjęcia ryzyka działalności gospodarczej przez studentów jest posiadanie interesującego pomysłu na biznes.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, samozatrudnienie, własna firma, modele logitowe

Wstęp

Prowadzenie własnej firmy jest jedną z alternatyw dla jednostek dokonujących wyborów dotyczących formy aktywności na rynku pracy. Jakie czynniki mogą sprzyjać decyzji o wyborze samozatrudnienia? Poszukiwanie odpowiedzi na powyższe pytanie stało się przesłanką do podjęcia badań empirycznych nad tym zagadnieniem. Celem pracy była analiza czynników sprzyjających prawdopodobieństwu wyboru samozatrudnienia jako docelowej formy aktywności zawodowej. W kontekście przyjętych celów pracy użyteczne okazało się instrumentarium modelowania ekonometrycznego. Materiał empiryczny wykorzystany w analizach zaczerpnięto z realizowanych od 2003 roku w Uniwersytecie Szczecińskim badań przedsiębiorczości studentów studiów stacjonarnych (SES). Długi horyzont czasowy badań i ich wieloetapowość umożliwiły prowadzenie dynamicznych analiz porównawczych zmian w czasie siły oddziaływania analizowanych determinant. Prowadzone rozważania osadzono także w literaturze przedmiotu. Praca ma zatem charakter teoretyczno-empiryczny.

Osadzenie teoretyczne realizowanych badań

W polu zainteresowań badaczy przedsiębiorczości znajdują się jednostki podejmujące ryzyko prowadzenia własnego biznesu, choć uwzględniając wielowymiarowość kategorii przedsiębiorczości, nie tylko im przyglądają się badacze reprezentujący tę specjalność¹.

¹ R.F. Hebert, A.N. Link: The Entrepreneur. Mainstream Views and Radical Critiques, Praeger Special Studies, Praeger Scientific, New York 1982, s. 108; M.H. Morris, P.S. Lewis, D.L. Sexton: Reconceptualizing

Problematykę skłonności do samozatrudnienia, przedsiębiorczości bądź tworzenia własnej firmy powinno się rozpatrywać w szerszym kontekście determinant wyboru docelowej formy aktywności na rynku pracy. Generalnie można przyjąć, że jednostka dokonuje wyboru pomiędzy samozatrudnieniem bądź zatrudnieniem. Rozpatrywane determinanty mogą oddziaływać na przepływy w ramach obu rozpatrywanych populacji (w analizach prezentowanych w literaturze przedmiotu włącza się także przepływy do i z populacji bezrobotnych), sprzyjając przykładowo samozatrudnieniu, co przekładać się powinno na ograniczenie zatrudnienia².

W takim kontekście w literaturze przedmiotu analizuje się oddziaływanie czynników ekonomicznych oraz pozaekonomicznych³. W gronie determinant ekonomicznych rozpatruje się oddziaływanie zmiennych na szczeblu mikroekonomicznym bądź makroekonomicznym. Na gruncie pozaekonomicznym jako determinantę aktywności przedsiębiorczej rozpatruje się: płeć, wykształcenie, doświadczenie zawodowe, stan cywilny, stan zdrowia, miejsce zamieszkania, status społeczny jednostki bądź wpływ innych na decyzję dokonującego wyboru na rynku pracy⁴.

Liczne prezentowane w literaturze przedmiotu badania skłonności do samozatrudnienia są realizowane na grupach studentów. Na ich podstawie autorzy określają odsetek chętnych do podjęcia ryzyka działalności gospodarczej (stosując różne podejścia). Interesujących wniosków dostarczają badania „Pracodawca Roku” prowadzone przez Aiesec. W gronie odpowiadających na pytanie o deklarację chęci założenia własnej firmy prawie połowa ankietowanych nie ma zdania na analizowany temat, 30% ankietowanych, chcąc docelowo otworzyć własną firmę, odkłada tę decyzję na później (po zdobyciu odpowiedniego doświadczenia w pracy na etacie), co może się nie przełożyć na rzeczywiste działanie, 8% ankietowanych deklaruje chęć otworzenia własnej firmy tuż po ukończeniu studiów, a jedynie 7% ankietowanych na pewno własnej działalności gospodarczej nie założy⁵. Istnieje zatem ogromny obszar możliwości wpływu (instytucji edukacyjnych, agencji przedsiębiorczości oraz innych ośrodków wspierania przedsiębiorczości) na decyzje jednostek dotyczące docelowej formy aktywności na rynku pracy.

Entrepreneurship: An Input – Output Perspective, *SAM Advanced Management Journal* 1994, vol. 59, nr 1, s. 23; T. Piecuch: *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 36.

² R.E. Kihlstrom, J.J. Laffont: A General Equilibrium Entrepreneurial Theory of Firm Formation Based on Risk Aversion, *Journal of Political Economy* 1979, vol. 87, nr 4, s. 745.

³ M. Kunasz: Analiza determinant wyboru momentu rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej, *Management and Business Administration, Central Europe* 2014, nr 2, s. 5.

⁴ D.S. Evans, L.S. Leighton: Some Empirical Aspects of Entrepreneurship, *American Economic Review* 1989, vol. 79, nr 3, s. 519–535; D.G. Blanchflower: Self-Employment in OECD Countries, *Labour Economics* 2000, vol. 7, nr 5, s. 471–505; A. Gawel: Bariery rozwoju przedsiębiorczości w Polsce, *Przegląd Organizacji* 2005, nr 5, s. 16.

⁵ M. Kunasz: Tendency toward establishing one's own firm in Poland and other Member States, [w:] *Functioning of Decision-Making Entities in the Market Economy Conditions*, D. Kopycińska (red.), *Katedra Mikroekonomii US, Szczecin* 2010, s. 87.

Aspekty metodologiczne badań

Realizując postawiony cel pracy, wykorzystano instrumentarium modelowania ekonometrycznego. Przyjęta do analiz zmienna objaśniana miała charakter jakościowy, stąd użyteczne w modelowaniu okazały się modele logitowe. W modelach tej klasy uzależniamy się prawdopodobieństwo przyjęcia przez zmienną binarną (a taki schemat konstrukcji zmiennej przyjęto) wartości 1, oznaczającej wystąpienie badanej cechy od zestawu zmiennych objaśniających. Aby dwubiegunową zmienną sprowadzić do postaci porównywalnej z zestawem zmiennych objaśniających (gdzie mogą się przykładowo pojawić zmienne wyrażane w jednostkach naturalnych bądź pieniężnych), należy dokonać jej transformacji, a łącznikiem jest funkcja oparta na dystrybucie rozkładu logistycznego – logit⁶.

W modelach nieliniowych w oszacowaniu ocen parametrów modelu nie można zastosować KMNK, stąd też stosuje się metodę największej wiarygodności⁷. Tą też metodą szacowano parametry modeli. Wartości ocen parametrów modelu (ze względu na jego nieliniowość) nie podlegają interpretacji, podlega jej jednak znak wartości oceny. Dodatkowo oblicza się efekty krańcowe oraz ilorazy szans. Ostatnia ze wspomnianych miar będzie w niniejszej pracy najczęściej podlegała interpretacji. Przykładowo iloraz szans dla danej zmiennej na poziomie 1,2 należy interpretować następująco: wraz ze wzrostem danej zmiennej objaśniającej o jednostkę (a zatem z 0 do 1) obserwuje się wzrost szans na sukces o 20% w stosunku do przyjętej przez badacza grupy referencyjnej.

Oceny jakości modelu zmiennej jakościowej można dokonywać, analizując: wartość statystyki testu wiarygodności, pseudo R-kwadrat McFaddena, R-kwadrat zliczeniowy oraz wartość statystyki testu korelacji między wartościami empirycznymi i teoretycznymi zmiennej objaśnianej⁸. Wspomniane procedury oceny jakościowej modelu przeprowadzono w opisywanym postępowaniu badawczym.

Wszystkie zmienne włączane do szacowanych modeli miały charakter zmiennych binarnych. Materiał empiryczny w postaci mikrodanych zgromadzono w ramach trzech badań ankietowych przedsiębiorczości studentów studiów stacjonarnych w Polsce, realizowanych w Katedrze Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego w ramach projektu badawczego SES (w nawiasach podano lata realizacji poszczególnych podprojektów):

- badanie SES1: Postawy przedsiębiorcze studentów (2003–2005)⁹,
- badanie SES2: Entrepreneurship – an international survey of full-time students in higher education (2006–2009)¹⁰,

⁶ T. Kufel: *Ekonometria – rozwiązywanie problemów z wykorzystaniem programu GRETL*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 142.

⁷ B.R. Górecki: *Ekonometria. Podstawy teorii i praktyki*, Key Text, Warszawa 2010, s. 158.

⁸ M. Osińska (red.): *Ekonometria współczesna*, Dom Organizatora, Toruń 2007, s. 184–186.

⁹ Wyniki badań zaprezentowano w pracy: T. Bernat, J. Korpysa, M. Kunasz, J. Poteralski: *Postawy przedsiębiorcze studentów*, Katedra Mikroekonomii US, Szczecin 2004.

¹⁰ Wyniki badań zaprezentowano m.in. w pracy: T. Bernat, J. Korpysa, M. Kunasz: *Przedsiębiorczość studentów w Polsce i w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008.

- badanie SES3: Badania przedsiębiorczości studentów studiów stacjonarnych w Polsce (2010–2013)¹¹.

Badania SES2, poza grupą studentów polskich, zrealizowano na dobranych według porównywalnej procedury postępowania naukowego próbach studentów studiów stacjonarnych z krajów transformacji Europy Środkowo-Wschodniej, w tym członków Unii Europejskiej: Litwy, Łotwy i Węgier, oraz krajów spoza Unii: Rosji i Ukrainy, zbadanych za pośrednictwem przetłumaczonego na język narodowy, zapewniającego porównywalność uzyskanego zestawu danych, instrumentu pomiarowego.

Zmienną objaśnianą modeli kodowano na podstawie deklaracji respondentów w odpowiedzi na pytanie z ankiety: Po ukończeniu studiów docelowo zamierzam? – z możliwymi trzema wariantami odpowiedzi: zatrudnić się w instytucji/firmie państwowej, zatrudnić się w firmie prywatnej oraz otworzyć własną firmę. Odznaczenie dwóch pierwszych odpowiedzi przez respondenta kodowane było w zmiennej binarnej wartości 0, ostatniej zaś wartością 1.

Na podstawie odpowiedzi respondentów na 5 pytań ankietowych (wybrano pytania, które włączane były do ankiet dystrybuowanych wśród uczestników trzech realizowanych badań) zakodowano binarne zmienne dla wyodrębnionych w ten sposób grup badanych (tab. 1). W każdej kategorii jedną z wyodrębnionych grup odznaczono mianem

Tabela 1. Zestawienie zmiennych objaśniających

Nazwa zmiennej objaśniającej	Opis zmiennej objaśniającej (warianty odpowiedzi na pytanie)	Grupa referencyjna
Pytanie 1: Płeć		
Mężczyzna	mężczyzna	
Kobieta	kobieta	x
Pytanie 2: Kierunek studiów		
Ekonomiczny	ekonomiczny	
Nieekonomiczny	nieekonomiczny	x
Pytanie 3: Które określenie pasuje do Ciebie najlepiej?		
Ryzykant	jestem ryzykantem	
Twardo	stoję twardo na ziemi	
Marzyciel	bujam w obłokach	x
Pytanie 4: Czy uważasz siebie za osobę przedsiębiorczą?		
Przedsiębiorczy	tak	
Nieprzedsiębiorczy	nie	x
Pytanie 5: Czy masz pomysł na założenie własnej firmy (rodzaj działalności)?		
Pomysł	tak	
Brak pomysłu	nie	x

Źródło: obliczenia własne.

¹¹ Wyniki badań zaprezentowano m.in. w pracy: M. Kunasz: Analiza..., op.cit., s. 5.

grupy referencyjnej. Grupy referencyjne były dobierane intuicyjnie przez autora jako grupy, w których istnieje mniejsze prawdopodobieństwo niż w pozostałych szans na sukces (własna firma). Danych dla grup referencyjnych nie włączano do modelu.

Łącznie oszacowano 6 modeli ekonometrycznych. Dla każdego z badań wersję pełną uwzględniającą wszystkie zmienne objaśniające oraz wersję zredukowaną obejmującą jedynie zmienne istotne statystycznie. Zmienne te redukowano metodą krokową, eliminując w kolejnych iteracjach zmienne nieistotne statystycznie z największym p -value ($\alpha < 0,1$). W badaniu 1, szacując modele ekonometryczne poddano analizom dane z 944 kwestionariuszy ankietowych, w badaniu 2 – z 603 kwestionariuszy, w badaniu 3 zaś – z 604 kwestionariuszy.

Wyniki badań

W tabelach 2 i 3 przedstawiono zbiorcze zestawienie znaków współczynnika oceny parametru, poddanych interpretacji w dalszej części pracy, oraz ilorazów szans dla zmiennych objaśniających włączanych do poszczególnych modeli (1–6).

Tabela 2. Zbiorcze zestawienie znaków współczynnika oceny parametru dla zmiennych objaśniających uwzględnianych w szacowanych modelach logitowych

Zmienna objaśniająca	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Męczyzna	+	+	+	+	+	x
Ekonomiczny	+	+	+	x	x	x
Rzykant	+	+	+	+	–	x
Twardo	–	x	–	x	–	–
Przedsiębiorczy	+	+	+	+	+	x
Pomysł	+	+	+	+	+	+

x – zmienne nieistotne statystycznie.

Źródło: obliczenia własne.

Tabela 3. Zbiorcze zestawienie ilorazów szans dla zmiennych objaśniających uwzględnianych w szacowanych modelach logitowych

Zmienna objaśniająca	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Męczyzna	1,533	1,542	1,551	1,581	1,421	x
Ekonomiczny	1,807	1,797	1,269	x	x	x
Rzykant	2,065	2,159	1,636	1,873	0,909	x
Twardo	0,946	x	0,866	x	0,634	0,658
Przedsiębiorczy	1,497	1,488	2,703	2,735	1,464	x
Pomysł	4,147	4,151	2,914	2,919	6,502	7,008

x – zmienne nieistotne statystycznie.

Źródło: obliczenia własne.

Płeć jest istotnym statystycznie czynnikiem warunkującym prawdopodobieństwo podjęcia działalności gospodarczej jako docelowej formy aktywności zawodowej w modelach szacowanych na podstawie danych z badań 1 i 2. W przypadku każdego z szacowanych modeli odnotować należy dodatni znak współczynników oceny parametru dla tej zmiennej. W konsekwencji też obliczone dla zmiennej ilorazy szans kształtują się na poziomach powyżej jedności. Generalnie (pomimo iż zmienna w modelu 5 nie jest istotna statystycznie) nie obserwuje się znaczącej zmiany ilorazów szans dla poszczególnych modeli. Mężczyzna ma zatem większe szanse na docelowe podjęcie działalności gospodarczej w przedziale od 42% (model 5) do 58% (model 4) niż kobieta. Potwierdzeniu uległy zatem zależności znane z literatury przedmiotu.

Kolejną zmienną rozpatrywaną w modelach był kierunek studiów respondentów – mogli oni deklorować studiowanie kierunków ekonomicznych bądź nieekonomicznych. Zmienna ta okazała się istotna statystycznie jedynie w modelach szacowanych na podstawie danych z badania 1. Identyfikuje się związki pozytywne pomiędzy zmienną objaśnianą a analizowaną zmienną objaśniającą. Potwierdzenie znalazło zatem intuicyjnie sformułowane założenie, iż studiowanie na kierunkach ekonomicznych sprzyja wyborowi opcji prowadzenia własnej firmy jako docelowej formy aktywności zawodowej. Szanse na wybór takowej opcji rosną w gronie studiujących na kierunkach ekonomicznych ankietowanych w badaniu 1 o 80%, iloraz szans zanotowany w badaniu 2 wyraźnie zmalał, jednak rozpatrywana zależność nie okazała się istotna statystycznie.

W poszczególnych badaniach respondenci mogli zakwalifikować się do grup osób skłonnych do ryzyka, twardo stojących na ziemi lub marzycieli bujających w obłokach, wybierając opcję najbardziej odpowiadającą ich wyobrażeniu o sobie. Dane dla dwóch pierwszych grup respondentów włączono do modeli, odnosząc uzyskane wyniki do grupy referencyjnej (tworzyli ją marzyciele bujający w obłokach). W wyniku przeprowadzonego postępowania badawczego potwierdzenie odnalazła ugruntowana w teorii przedsiębiorczości teza, iż firma może być miejscem realizacji ambicji zawodowych osób z relatywnie dużą skłonnością do podejmowania ryzyka. W modelach szacowanych na podstawie danych z badania 1 szanse na docelowe podjęcie działalności gospodarczej przez ryzykantów są ponaddwukrotnie większe niż marzycieli. Z modeli szacowanych na podstawie danych z badania 2 wynika, iż adekwatne ilorazy szans nieznacznie zmalały. Uwzględniając model 4, należy stwierdzić, że szanse podjęcia przez ryzykantów własnej działalności gospodarczej są o 87% większe niż w grupie referencyjnej. Po oszacowaniu modeli na podstawie danych z badania 3 okazało się, że własna firma stała się najbardziej prawdopodobną jako docelowa forma aktywności zawodowej marzycieli (dla opcji uwzględnianych w modelu odnotowano ujemne znaki współczynników ocen parametrów dla poszczególnych zmiennych objaśniających). Co ciekawe, zależność dla ryzykantów tym razem okazała się nieistotna statystycznie w przeciwieństwie do grupy twardo stojących na ziemi, gdzie zmienna znalazła się jako jedna z dwóch uwzględnianych w modelu zredukowanym (model 6). W przypadku każdego z szacowanych modeli pełnych współczynniki oceny parametru w grupie twardo stojących na ziemi przyjmowały wartości ujemne. Zatem dla takich osób własna firma nie jest rozwiązaniem rozważanym priorytetowo. Należy także zauważyć ujawniającą się bardzo silną tendencję spadku ilora-

zu szans dla wspomnianej zmiennej w kolejnych realizowanych badaniach. W modelu 1, szacowanym na podstawie danych z badania 1, szanse na własną firmę twardo stojących na ziemi i marzycieli były niemalże równe. W modelu 6, szacowanym na podstawie danych z badania 3, adekwatne szanse były już o 44% mniejsze niż w grupie odniesienia. Można zatem stwierdzić, że w oczach twardo stojących na ziemi własna firma jawi się jako coraz mniej atrakcyjna alternatywa w stosunku do pracy na etacie.

W opisywanym postępowaniu naukowym analizowano wpływ na zmienną objaśnianą odczuć respondentów na temat własnej przedsiębiorczości. Ankietowani mogli określić się mianem osoby przedsiębiorczej bądź nieprzedsiębiorczej. Zmienna ta okazała się istotna statystycznie w modelach 1–4 szacowanych na podstawie danych z badań 1 i 2. W każdym ze wspomnianych przypadków oraz w modelu 5 obserwuje się dodatni znak współczynników oceny parametrów. Do modelu włączono dane dla grupy osób określających się mianem przedsiębiorczych, grupą odniesienia zaś były jednostki nieprzedsiębiorcze. Zatem poczucie własnej przedsiębiorczości jest czynnikiem pozytywnie wpływającym na prawdopodobieństwo podjęcia ryzyka działalności gospodarczej w toku aktywności zawodowej badanych. W modelach szacowanych na podstawie danych z badania 1 respondenci przedsiębiorczy mają o prawie 50% większe szanse na prowadzenie własnej firmy w przyszłości niż respondenci nieprzedsiębiorczy. W modelach szacowanych na podstawie danych z badania 2 adekwatne szanse ulegają znacznemu wzrostowi – do ponad 170%. W modelu 5 analizowany iloraz szans zbliżony jest do zidentyfikowanych w modelach 1 i 2 (choć zmienna ta nie jest rozpatrywana już jako istotna statystycznie).

Czynnikiem, który w wyrażnie największym zakresie determinuje wzrost szans na podjęcie ryzyka działalności gospodarczej w toku aktywności zawodowej, jest posiadanie pomysłu na biznes. W każdym z szacowanych modeli omawiana zmienna okazała się istotna statystycznie. W przypadku żadnej z innych analizowanych zmiennych nie notowano takiej sytuacji. Grupą rozpatrywaną były osoby posiadające pomysł biznesowy, grupą odniesienia zaś respondenci nieposiadający pomysłu. W każdym z modeli znak współczynnika ocen parametrów modeli był dodatni. Osoby z pomysłem na biznes miały, analizując dane z badań 1, czterokrotnie, z badań 2 – trzykrotnie, większe szanse na podjęcie w przyszłości jako docelowej formuły aktywności zawodowej pracy we własnej firmie. W modelach 5 i 6 iloraz szans w grupie analizowanej wskazuje na adekwatnie 6,5- oraz 7-krotnie większe prawdopodobieństwo sukcesu (własna działalność) niż w grupie odniesienia.

Obliczono w przypadku każdego z badań prawdopodobieństwo wyboru własnej firmy jako docelowej formy aktywności zawodowej w grupach respondentów możliwych do utworzenia w ramach poszczególnych kategorii zmiennych objaśniających (w tym w grupach referencyjnych). Zakładano przy tym, że wartości wszystkich zmiennych w modelu, poza aktualnie rozpatrywaną, przyjmują średnie poziomy z próby. Obliczono też dla każdej ze wspomnianych grup średnie prawdopodobieństwo z trzech badań (stanowiło ono kryterium sortowania danych w rankingu zaprezentowanym w tabeli 4). Ponadto obliczono dla poszczególnych badań średnią wartość prawdopodobieństwa dla ogółu rozpatrywanych grup w celu identyfikacji ewentualnych tendencji zmian analizo-

wanego poziomu prawdopodobieństwa. Obliczono również prawdopodobieństwo deklaracji o założeniu własnej firmy dla wzorcowej jednostki, z uwzględnieniem zestawu cech najbardziej sprzyjających, na podstawie interpretacji zmiennych objaśniających szacowanych modeli, prawdopodobieństwu zajścia zdarzenia $Y = 1$. Osobą taką był mężczyzna studiujący kierunek ekonomiczny, określający siebie mianem ryzykanta oraz osoby przedsiębiorczej, posiadający pomysł biznesowy. Osobie tej przeciwstawiono postać, której zestaw cech powinien w najmniejszym zakresie sprzyjać chęci założenia własnej firmy (charakterystyki przeciwstawne osobie powyżej opisanej) – tabela 4.

Tabela 4. Prawdopodobieństwo zajścia zdarzenia $Y = 1$ (założenie własnej firmy) w analizowanych grupach respondentów

Zmienna objaśniająca	Badanie 1	Badanie 2	Badanie 3	Średnia
Jedna cecha				
Z pomysłem na biznes	0,503	0,361	0,459	0,441
Ryzykant	0,449	0,335	0,282	0,355
Mężczyzna	0,367	0,292	0,293	0,317
Przedsiębiorczy	0,333	0,292	0,267	0,297
Ekonomiczny	0,328	0,250	0,245	0,274
Marzyciel	0,283	0,235	0,302	0,273
Kobieta	0,274	0,210	0,226	0,237
Twardo stojący na ziemi	0,272	0,210	0,215	0,232
Nieekonomiczny	0,213	0,208	0,205	0,209
Nieprzedsiębiorczy	0,250	0,132	0,199	0,194
Bez pomysłu na biznes	0,196	0,162	0,115	0,158
Średnia	0,315	0,244	0,255	0,272
Warianty cech				
Wariant najbardziej sprzyjający	0,751	0,654	0,598	0,668
Wariant najmniej sprzyjający	0,074	0,061	0,071	0,069

Źródło: obliczenia własne.

Największe prawdopodobieństwo (*ceteris paribus*) docelowej chęci podjęcia działalności gospodarczej należy zanotować w gronie osób z pomysłem na biznes. Istnieje średnio 44,1% szans na to, że taki będzie docelowy scenariusz dla aktywności zawodowej tych jednostek. Na przeciwległym krańcu rankingu znalazły się osoby nieposiadające pomysłu biznesowego. Osoby takie mają średnio już tylko 15,8% szans wyboru adekwatnej opcji. W gronie respondentów, którzy relatywnie częściej rozpatrują własną firmę jako docelową formę aktywności zawodowej, można wymienić jeszcze ryzykantów (średnio 35,5% szans na wybór opcji $Y = 1$) oraz mężczyzn (średnio 31,5% adekwatnych szans). Na przeciwległym krańcu rankingu, poza przypadkami skrajnymi, do grup, których przedstawiciele nie są relatywnie skłonni do podjęcia ryzyka działalności gospodarczej, należy zaliczyć takie, które tworzą jednostki nieokreślające się mianem osoby przedsiębiorczej

(19,4% szans na podjęcie ryzyka własnej działalności gospodarczej) oraz studium kierunki nieekonomiczne (średnio 20,9% szans – nie są to zatem grupy przeciwległe do wyróżnionych powyżej przez pryzmat wysokiej adekwatnej skłonności).

Należy odnotować, że średni poziom prawdopodobieństw w poszczególnych grupach ukształtował się w badaniu 1 na wyraźnie wyższym poziomie (0,315) niż w badaniach kolejnych (wartości odpowiednio 0,244 i 0,255 w badaniach 2 i 3 – nie zaobserwowano zatem trwałej tendencji spadku analizowanej miary).

Określono rozpiętość możliwości kształtowania się analizowanego prawdopodobieństwa docelowej chęci podjęcia działalności gospodarczej, wyodrębniając grupę respondentów o atrybutach sprzyjających optymalnie szansom zajścia zdarzenia $Y = 1$ oraz grupę z opozycyjnymi charakterystykami (niesprzyjającymi w świetle oszacowań analizowanych modeli adekwatnym szansom). W pierwszej z wymienionych grup miara prawdopodobieństwa kształtowała się w przedziale od 0,598 do 0,751 (wartość średnia 0,668 – obserwuje się tendencję spadku granicznej wartości prawdopodobieństwa w kolejnych badaniach). W grupie przeciwstawnej prawdopodobieństwo wyboru opcji własnej firmy jako docelowej formy aktywności zawodowej wyraźnie zmalało. Dla kolejnych badań notowano jego wartości w przedziale od 0,061 do 0,074 (wartość średnia 0,069 – tu nie można jednak zidentyfikować jednokierunkowej tendencji zmian).

Dokonano także weryfikacji statystycznej jakości obliczonych 6 modeli logitowych. Wartości podstawowych miar weryfikacyjnych przedstawiono w tabeli 5.

Tabela 5. Weryfikacja statystyczna modeli

Wyszczególnienie	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Test ilorazu wiarygodności	167,9 $p = 0,0000$	167,9 $p = 0,0000$	73,7 $p = 0,0000$	72,1 $p = 0,0000$	99,8 $p = 0,0000$	94,8 $p = 0,0000$
McFadden R-kwadrat	0,139	0,139	0,106	0,104	0,155	0,147
R-kwadrat zliczeniowy ogółem	0,730	0,730	0,723	0,740	0,722	0,728
R-kwadrat zliczeniowy dla $Y = 1$	0,661	0,661	0,447	0,526	0,522	0,538
R-kwadrat zliczeniowy dla $Y = 0$	0,747	0,747	0,763	0,754	0,790	0,780
Współczynnik korelacji, r_{yy}	0,417 $p = 0,0000$	0,417 $p = 0,0000$	0,334 $p = 0,0000$	0,331 $p = 0,0000$	0,421 $p = 0,0000$	0,412 $p = 0,0000$

Źródło: obliczenia własne.

Istotność statystyczna całego modelu może być weryfikowana z wykorzystaniem testu ilorazu wiarygodności. Analizom poddaje się możliwość odrzucenia założonej hipotezy zerowej, mówiącej, iż wszystkie parametry modelu poza wyrazem wolnym są nieistotne statystycznie. W przypadku każdego z analizowanych modeli statystyka z próby testu przyjmowała wartości większe (od 72,1 do 167,9) od odczytanych z tablicy rozkładu chi-kwadrat dla liczby stopni swobody odpowiadającej liczbie parametrów modelu przy $\alpha = 0,05$. Powyższe upoważnia w przypadku każdego z modeli do odrzucenia postawionych hipotez zerowych.

Dopasowanie danych teoretycznych modelu do danych empirycznych analizowano z wykorzystaniem trzech miar. Pierwszą z nich był pseudo R-kwadrat McFaddena. Relatywnie mała wartość R-kwadrat w modelach logitowych w stosunku do klasycznych modeli ekonometrycznych jest typowa dla tej klasy modeli. Nieznacznie lepiej dopasowane od swoich odpowiedników (adekwatny model zredukowany) okazywały się modele pełne. Najlepiej dopasowanym do danych empirycznych okazał się model 5 (współczynnik R-kwadrat 0,155). Z kolei mianem modelu najgorzej dopasowanego można określić model 4 (R-kwadrat 0,104).

Dla każdego z modeli obliczono także zliczeniowy R-kwadrat. Okazało się, że najbardziej trafione prognozy generował model 4 (74% przypadków poprawnej predykcji – co ciekawe model z najmniejszym R-kwadrat), a najmniej trafione – model 5 (72,2% przypadków poprawnej predykcji). Generalnie poszczególne modele trafniej prognozowały prawdopodobieństwo porażki niż sukcesu. Najstabszy w prognozowaniu sukcesu okazał się model 3. Tu odnotowano jedynie 44,7% przypadków poprawnej predykcji. Modele szacowane na bazie danych z badania 1 najstabszej prognozowały porażkę (74,7% trafień), najlepiej zaś sukces (66,1% trafień).

Ostatnią z analizowanych miar dopasowania modelu była wartość współczynnika korelacji liniowej Pearsona obliczona dla szeregów wartości empirycznych i teoretycznych zmiennej objaśniającej. Dla weryfikacji istotności analizowanej zależności zestawiono statystykę z próby testu z wartością krytyczną statystyki odczytanej z tablic rozkładu t-Studenta dla adekwatnej liczby stopni swobody. Wartości wszystkich z obliczanych miar okazały się istotne statystycznie. Najsilniejszy związek korelacyjny pomiędzy analizowanymi zmiennymi zidentyfikowano dla modelu 5 (współczynnik korelacji 0,421), najstabszy zaś dla modelu 4 (współczynnik korelacji 0,331).

Wnioski z badań

Reasumując prowadzone rozważania, należy stwierdzić, iż czynnikiem determinującym wyraźnie w największym zakresie prawdopodobieństwo podjęcia ryzyka działalności gospodarczej przez studentów jest posiadanie ciekawego pomysłu na biznes (osoby z pomysłem oraz bez pomysłu biznesowego znalazły się na przeciwległych krańcach w rankingu stworzonym na bazie prawdopodobieństw otworzenia własnej firmy w wyodrębnionych grupach respondentów). Zatem okres studiów powinien być czasem klarowania się tego typu pomysłów, również w ramach realizowanych na kierunkach ekonomicznych, ale i nieekonomicznych zajęć dydaktycznych.

Własne poczucie przedsiębiorczości sprzyja ryzyku podejmowania wyzwań działalności gospodarczej (osoby określające się jako nieprzedsiębiorcze znalazły się na przedostatniej pozycji w przywołanym powyżej rankingu prawdopodobieństw), zatem wszelkiego rodzaju formy aktywizujące studentów bądź podnoszące ich poczucie przedsiębiorczości powinny być codziennością realizowanych zajęć dydaktycznych.

Nie zmienia się jednakże na przestrzeni długiego horyzontu realizowanych badań relacja szans na prowadzenie własnego biznesu przez mężczyzn i kobiety. W tym kon-

tekście uzasadniona wydaje się kontynuacja trendu licznych działań, które mają na celu ograniczenie tego niekorzystnego trendu.

Z badań wynika także, iż własna firma w oczach określających siebie mianem twardo stojących na ziemi staje się w perspektywie czasowej realizowanych badań coraz mniej atrakcyjną alternatywą dla etatu. Realizowane programy wsparcia przedsiębiorczości i działania instytucji edukacyjnych mogłyby skoncentrować się również na działaniach mających za zadanie odwrócenie tego negatywnego trendu.

Literatura

- Bernat T., Korpysa J., Kunasz M., Poteralski J.: Postawy przedsiębiorcze studentów, Katedra Mikroekonomii US, Szczecin 2004.
- Bernat T., Korpysa J., Kunasz M.: Przedsiębiorczość studentów w Polsce i w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej, Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2008.
- Blanchflower D.G.: Self-Employment in OECD Countries, *Labour Economics* 2000, Vol. 7, No. 5.
- Evans D.S., Leighton L.S.: Some Empirical Aspects of Entrepreneurship, *American Economic Review* 1989, Vol. 79, No. 3.
- Gawel A.: Bariery rozwoju przedsiębiorczości w Polsce, *Przegląd Organizacji* 2005, nr 5.
- Górecki B.R.: *Ekonometria. Podstawy teorii i praktyki*, Key Text, Warszawa 2010.
- Hebert R.F., Link A.N.: *The Entrepreneur. Mainstream Views and Radical Critiques*, Praeger Special Studies, Praeger Scientific, New York 1982.
- Kihlstrom R.E., Laffont J.J.: A General Equilibrium Entrepreneurial Theory of Firm Formation Based on Risk Aversion, *Journal of Political Economy* 1979, Vol. 87, No. 4.
- Kufel T.: *Ekonometria – rozwiązywanie problemów z wykorzystaniem programu GRET*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Kunasz M.: Tendency toward establishing one's own firm in Poland and other Member States, [in:] *Functioning of Decision-Making Entities in the Market Economy Conditions*, D. Kopycińska (ed.), Katedra Mikroekonomii US, Szczecin 2010.
- Kunasz M.: Analiza determinant wyboru momentu rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej, *Management and Business Administration, Central Europe* 2014, nr 2.
- Morris M.H., Lewis P.S., Sexton D.L.: Reconceptualizing Entrepreneurship: An Input – Output Perspective, *SAM Advanced Management Journal* 1994, Vol. 59, No. 1.
- Osińska M. (red.): *Ekonometria współczesna*, Dom Organizatora, Toruń 2007.
- Piecuch T.: *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, C.H. Beck, Warszawa 2010.

Factors determining tendency for setting up one's own company – econometric analysis

Summary. The aim of the paper was analysis of the factors supporting probability of choice of self-employment as target form of vocational activity. Econometric modelling (models of quality variable were estimated) were applied in the methodological layer. Empirical material from research on entrepreneurship conducted on the group of students of day time studies in Poland carried out by the University of Szczecin. The conducted research show that the factor, which determines in the biggest extent probability of taking up risk of one's own business by students is having an interesting idea for running a business.

Key words: entrepreneurship, self-employment, own business, logit models

Tomasz Marcysiak

Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu

Problem zrównoważonego rynku pracy w województwie kujawsko-pomorskim na przykładzie gminy Cekcyn

Streszczenie. Artykuł ukazuje zalety wykorzystania metod jakościowych rozłożonych w kilkuletnim okresie obserwacji w diagnozie potencjałów oraz czynników hamujących rozwój obszarów wiejskich, szczególnie tych, gdzie mieszkańcy muszą się zmierzyć z trudnymi warunkami gospodarowania, takimi jak niska jakość ziemi uprawnej czy utrudniony poprzez odległość i słabą komunikację dostęp do lokalnego rynku pracy. Ujawniono, że przyczyną braku rozwoju kapitału ludzkiego oraz reprodukcji postaw przeżycia są niskie płace na lokalnym rynku i w nielicznych zakładach, słaba mobilność wahadłowa w poszukiwaniu pracy oraz możliwość sezonowego zarobku wynikającego z dostępności do naturalnych zasobów Borów Tucholskich. Rynek ten może jednak równoważyć swój potencjał poprzez innowacyjnie działających rolników oraz kształcenie dzieci i młodzieży, których przywiązanie do otoczenia przyrodniczego jest tak duże, że w wielu przypadkach decyduje o powrocie i wykorzystaniu swoich kwalifikacji w miejscu urodzenia.

Słowa kluczowe: wieś, badania jakościowe, zrównoważony rynek pracy, Cekcyn

Wstęp

Jak wyjaśnia I. Bukraba-Rylska, na pojęcie wsi składają się „wspólnota”, „lokalność” i „rolnictwo”¹. To wszystko tworzy specyficzną świadomość grupową, która zawiera poczucie odrębności i wspólne wzory kulturowe. Grupę tworzą nie tylko zewnętrzne cechy, jak liczebność i przestrzeń, ale przede wszystkim wspólne doświadczenia. Spośród wielu metod naukowych, służących eksploracji i diagnozie problemów obszarów wiejskich, wybrano metody jakościowe, ze szczególnym uwzględnieniem introspekcji, wcieleniem się lub przyjęciem roli innego. Postawę tę przyjęto za H. Blumerem, dla którego jednym z elementów programu badawczego jest kwestia dostępności cudzego doświadczenia, która daje możliwość przeniknięcia do świata widzianego oczyma badanych, a nie samego badanego². Przyjęcie metody interakcjonizmu symbolicznego Blumera ma jeszcze jedną ważną zaletę. Blumer nie rozstrzyga o tym, że interakcjonizm jest najlepszą metodą, ale jest doskonałym sposobem na prowadzenie nieskrępowanej eksploracji obszarów ludzkich działań zbiorowych, wynikających z nowych doświadczeń badanych osób.

¹ I. Bukraba-Rylska: Socjologia wsi polskiej. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 61.

² G. Woroniecka: Interakcja a świat społeczny. O programie metodologicznym Herberta Blumera, [w:] H. Blumer: Interakcjonizm symboliczny, Perspektywa i metoda, Nomos, Kraków 2007, s. XXIV.

Najważniejsza przy tym jest dokładność, z jaką badacz oddziela swój punkt widzenia od punktu widzenia badanego. W ten sposób socjolog uzyskuje dostęp do faktów osadzonych w świecie empirycznym³.

Cel i metoda badań

Jako miejsce badań wybrano Cekcyn, gminę położoną na północnych krańcach województwa kujawsko-pomorskiego. O wyborze miejsca zdecydował fakt, że Cekcyn to typowa gmina wiejska o charakterze peryferyjnym, z niemalże podręcznikowymi problemami cechującymi izolowane społeczności wiejskie. Pogłębiona diagnoza oparta na trzyletnich badaniach tego samego obszaru pozwala badaczom na uzyskanie pełniejszego obrazu postaw, wartości i oczekiwań mieszkańców niż badania kwestionariuszowe i dane statystyczne. Badania jakościowe pozwalają także na lepsze zrozumienie problemów i przeanalizowanie mechanizmów ich rozwiązywania. W artykule skupiono się nie tylko na wynikach badań przeprowadzonych wśród rolników, ale i innych aktorów życia społecznego wsi, ponieważ mówiąc o zrównoważonym rynku pracy, nie powinno wyodrębniać się tej grupy zawodowej z kontekstu społeczno-gospodarczego i innych grup zawodowych. Tylko holistyczne ujęcie pozwala dostrzec różnice między liczbą gospodarstw a jakością gospodarowania i mentalnością gospodarzy.

W tym właśnie kontekście warto zwrócić uwagę, że w gminie Cekcyn zameldowanych jest 6727 osób, a aż 2445 osób jest w posiadaniu użytków rolnych, z czego 1018 to posiadacze gospodarstwa powyżej 1 ha. Według ewidencji podatku rolnego na tym terenie tylko jedno gospodarstwo jest większe niż 50 ha. Olbrzymia większość to gospodarstwa małe i mikrogospodarstwa. Rolnictwo w gminie charakteryzuje się bardzo niskim wskaźnikiem jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej – około 30% niższym od średniego w kraju, a także małą wartością bonitacji gleb – ponad 65% to grunty klasy V, VI i VIz. Zdaniem jednego z rozmówców tylko unijne dotacje bezpośrednie oraz płatności z tytułu ONW wpływają na to, że grunty te nie są dziś zalesione lub po prostu porzucone. Jako takie zatem środki te bardzo dobrze spełniają swoją funkcję. Ponadto region Borów Tucholskich, a konkretnie gmina Cekcyn, charakteryzuje się bardzo niską klasą ziemi⁴. Jej jednak nie chcą się pozbywać Ci, którzy otrzymują dotacje bezpośrednie. Maleje jednak liczba następców, dostępność lokalnych rynków pracy sprawia, że młodzi ludzie mieszkający na wsi wolą pracę w Bydgoszczy lub Toruniu. Nie ma zatem w rolnictwie naturalnej zmiany pokoleniowej. Taka sytuacja mogłaby wpłynąć na zwiększenie koncentracji ziemi i wzmocnienie ekonomiczne pojedynczych gospodarstw, jed-

³ Ibidem, s. XXVIII.

⁴ Cechą charakterystyczną struktury użytkowania gruntów w gminie Cekcyn jest bardzo duży udział lasów i gruntów leśnych, przekraczający 2/3 ogólnej powierzchni gminy. Konsekwencją tego jest najmniejszy w powiecie i jeden z najmniejszych w województwie udział użytków rolnych, wynoszący niespełna 23%. Grunty orne zajmują zaledwie 1/6 powierzchni gminy. Przydatność gruntów dla produkcji rolniczej jest bardzo mała – ponad 63% zajmują grunty klas V, VI i VIz, a łączny wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej jest o około 30% niższy od średniego, [za:] Synteza uwarunkowań rozwoju gmin i powiatu tucholskiego 2000.

nak państwo poprzez subwencje w postaci dopłat skutecznie ten proces hamuje⁵. Na tych gruntach teoretycznie powinien rosnąć co najwyżej las, a w okolo powinna rozwijać się turystyka wiejska. Tak się jednak nie dzieje. Na spotkanie organizowane przez gminę przychodzi na kilkuset rolników zaledwie kilkudziesięciu, a na ponad 30 właścicieli kwater i gospodarstw agroturystycznych – 5 i to w dodatku zawsze tych samych.

Za metodę badawczą przyjęto wywiad swobodny niestandardyzowany, obserwację uczestniczącą jawną oraz metodę pamiętnikarską, którą przełożono na konkurs dla dzieci szkół podstawowych. Badania prowadzono według wytycznych stawianych tego typu działaniom naukowym, które tak opisują N.K. Denzin i Y.S. Lincoln: „Badanie jakościowe jest usytuowaną aktywnością, która umieszcza obserwatora w świecie. Składa się z zespołów interpretacyjnych, materialnych praktyk, które czynią świat widzialnym. Praktyki te przekształcają świat. Przeobrażają go w serię reprezentacji, takich jak: notatki terenowe, wywiady, rozmowy, fotografie, nagrania i własne uwagi”⁶.

Artykuł nie prezentuje całości zebranego materiału empirycznego, który został już opracowany w monografii podsumowującej pierwszy okres badań⁷. W drugim rozpoczętym już etapie odbywają się konsultacje społeczne nie tylko z samorządowcami, ale i aktorami społecznymi, których wypowiedzi zostały wykorzystane do stworzenia obrazu gminy Cekcyn ze szczególnym uwzględnieniem jej klimatu społecznego. W drugim etapie włączona zostanie metoda wywiadu narracyjnego celem zbadania jakości poziomu tożsamości lokalnej. Wyniki już są zadowalające i obiecujące, bo ujawniają zalety badań prowadzonych na podstawie postulatów teorii ugruntowanej⁸, która z powodzeniem sprawdza się właśnie przy badaniu społeczności wiejskich.

Zrównoważony rynek pracy na obszarach wiejskich

Konieczność przeobrażenia polskiego rolnictwa stała się już faktem, konsekwencją perspektywy integracji. Jednak dla rolników to nadal narzucona konieczność. Nowej sytuacji nie sprostają głównie ci, którzy będą trwali konserwatywnie w tradycyjnej postawie niechęci wobec innowacji i nowości. Z wyników badań z pierwszych lat transformacji społeczno-gospodarczej prognozowano, że ponad połowa rolników przyjmie postawy wyczekujące, pozostali wycofają się z gry⁹. Charakterystyczne dla tego okresu są opinie mieszkańców wsi i rolników na temat przyszłości ich dzieci. Coraz mniej osób chciałoby przekazać dzieciom swoje gospodarstwo lub widziałyby przyszłość zawodową dzieci w rolnictwie. Pożądanym rozwiązaniem jest praca w prywatnej firmie (najlepiej własnej)

⁵ A. Rosner, M. Stanny: Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa 2014, s. 84.

⁶ N.K. Denzin, Y.S. Lincoln: Metody badań jakościowych, T. 2, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 23.

⁷ T. Marcysiak: Życie społeczne w gminie Cekcyn. Szkic socjologiczny, WSB w Toruniu, Toruń 2015.

⁸ K. Charmaz: Teoria ugruntowana, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.

⁹ B. Fedyszak-Radziejowska: Stosunek ludności wiejskiej do procesu zmian w polskim rolnictwie, [w:] Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, nadzieje i obawy polskiej wsi, X. Dolińska (red.), ISP, Warszawa 2000, s. 105–108.

lub w administracji państwowej¹⁰. Potwierdzają to wyniki innych badań prowadzonych nad młodą generacją wsi III Rzeczypospolitej, z których także wyłania się obraz pokolenia zorientowanego na inny niż rolnictwo typ aktywności ekonomicznej. Jednak, co interesujące, badana młodzież nie chciałaby likwidacji gospodarstwa rodziców, traktując go jako alternatywę w przypadku niepowodzenia na innym gruncie zawodowym, czyli swoją „deskę ratunku”¹¹. I tak w dużej mierze się stało. Polskie rolnictwo jest nadal mocno rozdrobnione, proces koncentracji ziemi powolny, a gospodarstwo jest traktowane jako zabezpieczenie na wypadek niepowodzenia w innym zawodzie.

Zrównoważony rynek pracy (*sustainable labour market*) to rynek regulowany z zewnątrz, np. przez państwo, które przeprowadza reformy zmierzające do zaspokojenia potrzeb pracowników i pracodawców z uwzględnieniem lokalnych uwarunkowań społeczno-gospodarczych i przyrodniczych. Można sobie wyobrazić taki typ idealny rynku pracy, w którym każdy jest usatysfakcjonowany: pracodawca z pracownika, a pracownik z warunków pracy. Gdyby jeszcze dochody z podatku znacząco wzbogacały kasę samorządu, a te przeznaczane były na poprawę jakości życia poprzez inwestycje w modernizację infrastruktury, edukację i ochronę środowiska, to mielibyśmy niemal stan wzorcowy. W takim kierunku prowadzi się działania oparte na tzw. strategii *flexicurity*, którą T. Wilthagen definiuje jako synchroniczny i celowy sposób zwiększania elastyczności rynków pracy przy jednoczesnym zwiększeniu bezpieczeństwa zatrudnienia, szczególnie grup mniej uprzywilejowanych¹². Inaczej mówiąc *flexicurity* to „stan rynku pracy, określony poprzez kombinację zatrudnienia, poziomu wynagrodzeń i bezpieczeństwa zatrudnienia”¹³. Idea interesująca, choć w rzeczywistości osiągnięcie stanu idealnego jest niemożliwe, z uwagi choćby na: zmiany demograficzne, poziom skomunikowania umożliwiający codzienny dojazd do pracy i zwyczajnie zmienne nastroje obywateli mierzone potrzebą wyjazdu na wakacje lub zakupem nowego telewizora lub samochodu.

Zdecydowanie łatwiej jest zabiegać o równowagę rynku pracy w dużych miastach i na jego przedmieściach niż w miejscowościach i wsiach położonych w znacznej odległości od aglomeracji miejskich i w dużym stopniu uzależnionych od lokalnego rynku pracy, który najczęściej nie ma zbyt zróżnicowanej oferty. Wciąż ważnym miejscem pracy są zatem rodzinne gospodarstwa rolne. Jeśli którykolwiek z dorosłych członków rodziny rolniczej nie może znaleźć zatrudnienia poza gospodarstwem, to znajdzie je w gospodarstwie, nawet jeśli jego praca nie będzie miała ekonomicznego uzasadnienia. Jak ujawniają A. Rosner i M. Stanny, w Polsce „praca co piątej osoby pracującej w gospodarstwie jest, z punktu widzenia produkcji gospodarstwa, zbędna”¹⁴. Status zawodowy ludności wiejskiej wciąż w dużej mierze uzależniony jest od zewnętrznego ryn-

¹⁰ Ibidem, s. 118.

¹¹ K. Gorlach, Z. Drąg, Z. Seręga: Młode pokolenie wsi III Rzeczypospolitej. Aspiracje życiowe w przeddzień integracji z Unią Europejską, ISP, Warszawa 2003, s. 162.

¹² https://flexcore.wordpress.com/2011/03/24/wdrazanie_flexicurity/ z dnia 02.10.2015.

¹³ https://flexcore.wordpress.com/2011/03/24/wdrazanie_flexicurity/ z dnia 02.10.2015.

¹⁴ A. Rosner, M. Stanny: Monitoring..., op.cit., s. 133.

ku pracy. W latach 2011–2013 zwiększyła się liczba bezrobotnych na wsi z grupy osób, które straciły pracę z powodu likwidacji zakładu lub stanowiska pracy w mieście¹⁵.

Gmina Cekcyn w perspektywie rolnictwa w województwie kujawsko-pomorskim

W województwie kujawsko-pomorskim funkcjonuje blisko 65 tys. gospodarstw rolnych, czyli 4,6% ogólnej liczby gospodarstw w Polsce. W porównaniu ze spisem rolnym z 2010 roku liczba gospodarstw zmniejszyła się o 3 tys. (tj. o 4,5%), co wynika nie tylko z procesu koncentracji gospodarstw, ale spowodowane jest także nowym sposobem definiowania gospodarstwa rolnego¹⁶. W zdecydowanej większości są to gospodarstwa indywidualne (99,6%), których kierownicy prowadzą produkcję mieszaną, roślinną i zwierzęcą. Dominuje tu produkcja zbóż (68% zasiewów), a na drugim miejscu są uprawy roślin przemysłowych (16% zasiewów). Najwięcej powierzchni uprawnej zajmuje pszenica (32%). Tylko 300 gospodarstw posiada certyfikat gospodarstwa ekologicznego. Niespełna 3,1% (2 tys. gospodarstw) właścicieli oprócz działalności rolniczej prowadzi działalność gospodarczą inną niż rolnicza¹⁷.

Rolnictwo w województwie kujawsko-pomorskim jest na wysokim poziomie i pod wieloma względami wyróżnia się na tle kraju. Dla przykładu, porównując z przekrojem terytorialnym Polski, w kujawsko-pomorskim jest największy odsetek gospodarstw (60%), w których osoba kierująca gospodarstwem posiada wykształcenie lub kurs rolniczy¹⁸. Od 4 lat pełni też, obok województw małopolskiego, mazowieckiego i łódzkiego, wiodącą rolę w produkcji żywca wołowego. Wysoki poziom mechanizacji stawia rolników kujawsko-pomorskich na pierwszym miejscu w udziale ciągników w ogólnej liczbie gospodarstw (74,2%), gdzie na 100 gospodarstw przypada aż 137 ciągników¹⁹. Jest także w pierwszej trójce województw uprawiających buraki cukrowe i rzepak. W województwie kujawsko-pomorskim odnotowano także największy odsetek gospodarstw, gdzie głównym źródłem utrzymania jest działalność rolnicza (58,1% ogółu gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego)²⁰. Również w przekroju terytorialnym największy odsetek gospodarstw produkujących na rynek znajduje się w województwie kujawsko-pomorskim (82,5% ogółu gospodarstw indywidualnych w województwie).

Powyższe dane nie mówią jednak o tym, jak wygląda życie codzienne i co o swojej pracy myślą rolnicy, zwłaszcza ci, którzy gospodarują na ziemiach o niekorzystnych warunkach nie tylko użytkowania ziemi, ale także dostępu do alternatywnego rynku pracy.

¹⁵ I. Frenkel: *Ludność wiejska*, [w:] *Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi*, I. Nurzyńska, W. Poczta (red.), SCHOLAR, Warszawa 2014, s. 63.

¹⁶ Zgodnie z nową definicją gospodarstwo rolne to „jednostka wyodrębniona pod względem technicznym i ekonomicznym, posiadająca odrębne kierownictwo (użytkownik lub zarządzający) i prowadząca działalność rolniczą” [za:] *Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie kujawsko-pomorskim w 2013 roku*, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2014, s. 13.

¹⁷ I. Frenkel: *Ludność wiejska...* op.cit., s. 30.

¹⁸ *Charakterystyka gospodarstw rolnych...*, op.cit., s. 81.

¹⁹ *Ibidem*, s. 74.

²⁰ *Ibidem*, s. 145.

Pokazują także województwo w wartościach uśrednionych, nie uwzględniając subregionalnych uwarunkowań. Stąd też istotnym dopełnieniem powinny być diagnozy oparte na badaniach jakościowych.

W badanym regionie niewiele jest rodzin, dla których praca w gospodarstwie jest jedynym źródłem dochodu. Dla większości praca poza gospodarstwem jest nie tylko warunkiem istotnym utrzymania się, ale wręcz koniecznym. Rolnicy wspominają jak przy okazji suszy w poprzednich latach gospodarstwo przynosiło straty, a budżet domowy uzupełniano środkami z etatowej pracy w przedsiębiorstwach drzewnych, zakładach mięsnych i budżetowce (szkole, administracji publicznej). Część osób z rodzin rolniczych przyjęła strategię corocznego poszukiwania pracy sezonowej, najczęściej w Niemczech lub w Holandii, np. w winnicach lub przy zbiorach ogórków i kwiatów. Ci, którzy nie mogą lub nie chcą wyjechać, dorabiają, obierając cebulę na zapleczu swoich gospodarstw. To praca bardzo ciężka i nisko płatna, ale często jedyna, jaką można znaleźć w okolicy, lub raczej taka, która sama znajduje pracowników. Cebulę codziennie dowozi dostawca i odbiera, przywożąc kolejne skrzynie, a w pracę nie musi angażować się cała rodzina, chyba że wymaga tego termin odbioru.

Istotną cechą tego obszaru jest rozdrobnienie obszarowe. Nawet jeśli ktoś posiada 20–30 ha, to ziemia jest podzielona i jak mówi jeden z rozmówców: „nie jest w jednym kawałku”. Taki stan znacząco wpływa na podniesienie kosztów produkcji i uniemożliwia zwiększenie jej skali, a tym samym utrudnia dochodzenie do towarowości produkcji rolnej, skazując tę działalność na słabo dochodową aktywność ekonomiczną o pobocznym znaczeniu dla samych rolników.

W Polsce około 30% użytków rolnych przedstawia wysokie walory przyrodnicze, spełniając funkcje ostoi zagrożonych gatunków flory i fauny²¹. I właśnie takie cechy charakteryzują gminę Cekcyn, dlatego diagnoza warunków gospodarowania może odzwierciedlać problemy wykraczające geograficznie poza omawianą gminę. Gospodarowanie na terenie Borów Tucholskich jest też wyjątkowo uzależnione od kapryśków przyrody. Jak mówi jeden z rozmówców: „Rolnicy mają ciężko na tych ziemiach. Byle susza czy przymrozki, to od razu daje popalić. Ze względu na teren ciężko się prowadzi rolę”. Na przeszkodzie, choć nie jest to traktowane jako coś negatywnego, leży także sąsiedztwo parku krajobrazowego. Nie traktują oni tej bliskości jako sytuacji opresyjnej. Z szacunkiem mówi się tu o potrzebie zachowania piękna przyrody i potrzebach żyjących w Borach Tucholskich zwierząt, dlatego nikt poważnie nie myśli o intensyfikacji rolnictwa. Przyjmują ziemię i pracę na niej taką, jaką jest. Jednym się udaje rozwinąć swoje gospodarstwo, a innym nie, jednak niewielu chciałoby je sprzedać.

Niewielu też podejmuje ryzyko prowadzenia gospodarstwa ekologicznego, takich rolników w całej gminie jest tylko 5. Obok nielicznych gospodarstw ekologicznych rozwija się powoli wewnętrzny rynek lokalnych produktów, choć nie można ich nazwać nawet regionalnymi. To sery, potrawy, miody, które często eksperymentalnie próbowane są

²¹ D. Klepacka-Kołodziejka: Wsparcie obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania jako instrument zmieniającej się Wspólnej Polityki Rolnej, [w:] Społeczno-ekonomiczne aspekty rozwoju polskiej wsi, M. Błąd, D. Klepacka-Kołodziejka (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2007, s. 222.

na podniebieniach sąsiadów, a potem odbiorców z okolic i miast. W Bydgoszczy co dwa tygodnie funkcjonuje tzw. freemarkt. Osoby z Cekcyna sprzedają tam swoje wyroby. Nie jest to duże przedsięwzięcie finansowe i logistyczne, ale powoli się rozwija. Gospodynie same się organizują, spotykając się na nieformalnych warsztatach kulinarnych, na których dzielą się zarówno swoją wiedzą, pomysłami, jak i kulinarnymi porażkami, bo nie zawsze wszystko się uda. Rynek produktów lokalnych ma szansę szybko się rozwinąć i być ważnym składnikiem ekonomicznym gospodarstw nie tylko rolnych, ale i agroturystycznych. Tam bowiem też szuka się poprzez kulinarne specjały nowych form zareklamowania miejsca. Coraz więcej turystów szuka nie tylko bazy noclegowej w zaciszu, ale także okazji do skosztowania czegoś nowego, swojskiego, jak sami mówią „naturalnego i prawdziwego”.

Mimo trudności rolnicy z Cekcyna uważają, że z rolnictwa można godnie żyć, nawet w Borach Tucholskich. Chętnie dokupiliby jeszcze ziemię, jednak na przeszkodzie stoi najczęściej jej cena. Ich zdaniem rynek w znaczącym stopniu psują spekulanci oraz ci, którzy wykupują duże gospodarstwa do celów rekreacyjnych. Są to w większości osoby spoza tego obszaru.

Rolnicy cekcyńscy, tak jak w innych grupach zawodowych, potrzebują czasu na poznanie i zaakceptowanie nowości, innowacji i przygotowania się na zmianę. Tak jak w przypadku produktów paszowych jednej z firm, której właściciel podjął próbę upowszechnienia swoich produktów najpierw wśród znajomych rolników. Nikt wówczas z sąsiadów nie kupił od niego paszy, więc przeniósł swoją ofertę poza region. Kilkanaście lat później stał się wiodącym producentem pasz dla trzody chlewnej. Niektórym rolnikom jest do dziś przykro, że nie mieli do niego zaufania, ale taka jest właśnie tamtejsza mentalność, opiera się na naśladownictwie. Rolnik musi się najpierw przekonać, zastanowić, a najlepiej podpatrzeć, jak coś nowego lub innowacyjnego funkcjonuje w innym gospodarstwie. Tak jest do dziś i dotyczy nie tylko pasz, ale i maszyn rolniczych oraz zasiewów. Jak mówi jeden z rolników cekcyńskich: „trochę się baliśmy, trochę zabrakło odwagi, by podjąć ryzyko, może zabrakło zaufania, czyli jak to się czasem mówi – chociaż już wynaleziono koparkę, to dopóki ktoś nie wypróbuje, rolnik dalej będzie kopać łopatą”.

Strategie rolników na przyszłość są bardzo różne. Jedni, a tych jest zdecydowanie najmniej, starają się dalej inwestować, dzierżawiąc kolejne hektary ziemi, i testują inne odmiany roślin, jak soję lub orkisz. Pozostali nie widzą szans na poprawę warunków gospodarowania i w zasadzie żyją z nadzieją na udane zbiory lub chociaż „nie gorsze niż w poprzednich latach”. To także rolnicy, którzy hodują trzodę lub bydło mięsne. Tu jednak niepewność cen skupu powoduje, że coraz częściej mogą decydować się na całkowite zrezygnowanie z hodowli.

Kaprysy przyrody oraz licha ziemia wpływają na wzrost ryzyka inwestycji, dlatego w większości rolnicy korzystają jedynie z dopłat obszarowych, a zdecydowanie rzadziej – z inwestycji w park maszyn. Są oczywiście i tacy, którzy uważają, że przeinwestowali, a wkład, jaki musieli włożyć w skorzystanie z dofinansowania na zakup sprzętu rolniczego nie był adekwatny do oczekiwanych wyników. Ci sami jednak twierdzą, że ciężko by-

łoby im w ogóle, gdyby nie nowe maszyny. Jak twierdzi jeden z rolników: „jeśli zadbasz o ziemię i maszyny, to i przysze pokolenie będzie czerpało z tego korzyść”.

W tym jednak problem, że zawód rolnika nie cieszy się zainteresowaniem kolejnego pokolenia, a nawet ci, którzy wykazywali zainteresowanie pracą w gospodarstwie, z wiekiem zmieniają zdanie, oczekując lepszych zarobków za mimo wszystko lżejszą pracę. Trudno przewidzieć, czy ktoś z następców będzie chciał przejąć gospodarstwo. Mimo że młodzież z rodzin rolniczych kończy szkoły rolnicze, nie ma pewności następcy. „Dobrze, że chociaż chcą tu w ogóle zostać” – wyjaśnia rolnik z Cekcyna, który ma dwóch synów i obaj zgodnie nie widzą innego miejsca dla siebie jak Bory Tucholskie. Starszy jeszcze studiuje, a młodszy od niedawna zabrał się z powodzeniem za hodowlę pszczoł i produkcję miodu. Pierwsze dobre zbiory i drobne sukcesy finansowe zachęcają do jeszcze większego zapału. Początkowo były to tylko trzy ule, dziś jest już ich kilkanaście.

W gminie nie brakuje też kobiet, które zajmują się rolnictwem. Jest ich zdecydowanie mniej, ale zaangażowaniem i wiedzą niczym nie ustępują mężczyznom. Także one ujawniają trudności związane z uprawą ziemi lub hodowlą. Panie rolniczki poza pracą w gospodarstwie wykazują się bardzo dużą aktywnością społeczną i organizacyjną w sferze wiejskich festynów. Pełnią funkcje sołtysów, angażują się w Koła Gospodyń Wiejskich, organizują wioski tematyczne (np. Grzybowa w Krzywogóńcu). Nie przekłada się to znacząco na rynek pracy, ale przynajmniej ludzie są aktywni, integrują się i organizują w sytuacjach nie tylko zabawy, ale i konieczności wzajemnej pomocy. Z takiej aktywności czasem jednak rodzi się pomysł na nowe miejsce pracy. W Nowym Suminie po półrocznym wolontariacie zatrudniono na pół etatu nauczycielkę języka angielskiego, a lekcje prowadzone przez nią cieszą się wśród dzieci dużym zainteresowaniem.

Aspiracje edukacyjne a rynek pracy

Wiedza na temat gospodarowania wśród młodego pokolenia jest bardzo duża, ale niewielu chce zostać i pracować w rodzinnym gospodarstwie rolnym, ponieważ widzą na jak słabej ziemi muszą gospodarować ich rodzice. Zrównoważony rynek pracy zależy także od innych zawodów, nie tylko związanych z rolnictwem, oraz od aspiracji edukacyjnych i planów zawodowych kolejnego pokolenia. W 2013 roku przeprowadzono w gminie Cekcyn badania metodą pamiętnikarską dzieci klas 4–6 we wszystkich trzech szkołach podstawowych: w Cekcynie, w Iwcu i w Zielonce. Zeszyt składał się z 12 stron plus okładka i obejmował 8 dni (od piątku do piątku). „Dziennik, czyli jak wyglądał mój dzień” otrzymało blisko 200 uczniów, wypełnionych zostało 128. Poza miejscem na opowieść o mijającym dniu uczniowie odpowiadali na dodatkowe pytania zamieszczone na końcu każdej strony (dnia).

W 2014 roku D. Kęsicka i S. Kotowski napisali pracę licencjacką²² na podstawie badań własnych przeprowadzonych wśród uczniów ostatnich klas podstawówki i gimnazjum w Cekcynie, które doskonale uzupełniają wcześniejszy materiał empiryczny. Z pierwszych badań wynika, że wśród uczennic największym zainteresowaniem cieszył się zawód

²² D. Kęsicka, S. Kotowski: Aspiracje edukacyjne i zawodowe młodzieży na przykładzie gminy Cekcyn, Praca licencjacka, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, Toruń 2015.

fryzjerki (13 wskazań), pozostałe wybrałyby zawód piosenkarki, kosmetologa, farmaceutki i pomocy medycznej. Chłopcy, co nie jest odkrywcze, chcieliby zostać piłkarzami (12 wskazań). Pozostali to przyszli mechanicy, projektanci ogrodów, wynalazcy, kierowcy ciężarówek i tylko trzech rolnicy. Niewielki jest też udział zawodów, do których wykonywania potrzebne jest wyższe wykształcenie. Zaledwie kilkoro uczniów (i to nie wprost) napisało o tym, że chcą iść na studia i wykonywać zawód prawniczy lub lekarski albo weterynaryjny. Drugie badanie tych samych autorów ujawnia, że z wiekiem aspiracje uczniów może nie słabną, ale zmienia się ich podejście do możliwości realizacji planów zawodowych. Szczególnie uczniowie gimnazjum patrzą na swoją przyszłość z obawą i rezerwą. Aż 24% badanych (ze 107-osobowej próby) nie wierzy w swoje możliwości. Uczniowie dostrzegają rzeczywiste problemy swoich rodzin i potrafią już ocenić swoje szanse życiowe, choćby patrząc z perspektywy portfela rodziców.

Te badania są istotne z punktu widzenia nie tylko lokalnego rynku pracy, ale ich ogólnopolskich tendencji. I choć Cekcyn nie jest reprezentatywny dla całego kraju, a nawet województwa kujawsko-pomorskiego, to gmin o podobnych problemach czy uwarunkowaniach jest bardzo dużo. Uśrednianie danych nie daje pełnego obrazu, a nawet go znacznie fałszuje. Dopiero badania jakościowe, pogłębione i długotrwałe dają dokładniejszy obraz i pozwalają na pragmatyczne planowanie i budowanie strategii rozwoju lokalnego, w której najważniejszy głos powinien należeć do mieszkańców. Ci nie zawsze są aktywni, nie potrafią lub nie lubią wypełnić kwestionariusza ankiety, a jeśli to zrobią, to chcąc dobrze wypaść, fałszują rzeczywistość. Z ludźmi trzeba rozmawiać, a nie tylko ich pytać. Tu natomiast konieczne jest bezwzględnie zastosowanie postulatu „współczynnika humanistycznego” F. Znanieckiego, który uważał, że w badaniu należy uwzględnić sposoby definiowania rzeczywistości społecznej przez samych uczestników. Należy więc mówić ich językiem i komunikować się ich językiem. Zdobywając ich zaufanie, pozwolą również, by samodzielnie konstruowali swoją rzeczywistość. Aktywny udział w wyborach samorządowych lub spacer na zebranie wiejskie z sołtysem już nie wystarczą, jeśli chcemy mówić rzeczywiście o zrównoważeniu lokalnego rynku pracy. Już teraz trzeba działać, by młode pokolenie nie uciekło z regionu lub nie wpadło w pułapkę reprodukcji postaw swoich rodziców (tych, którzy „jakoś” sobie radzą).

Zakończenie

Rolnictwo i zawód rolnika na ziemi cekcyńskiej bardzo powoli przechodzą swoją transformację. Rolnicy rozwijają swoją działalność, ale umiarkowanie i z obawą o nieprzeinwestowanie. Część z nich planuje zmianę w produkcji roślinnej. Pojawiają się pomysły uprawy soi i orkiszu, ale nadal do swoich planów podchodzą z rezerwą. Nie wiadomo, jak wielu utrzyma się na gospodarstwie, kiedy skończą się dopłaty bezpośrednie i pomoc finansowa z zewnątrz. To dla ludzi z tego regionu może być trudnym wyzwaniem.

W Polsce mamy do czynienia z przeregulowaniem systemu edukacji i rynku pracy. Brak jest wykwalifikowanych robotników, a rynek przesycony jest ludźmi z wyższym wykształceniem, którzy nie mogą znaleźć pracy. Powszechne staje się zjawisko nazywane przez socjologów „kryzysem ćwiartki”. Opisuje ono sytuację 25-latków posiadających

wykształcenie i kompetencje potwierdzone certyfikatami i dyplomami, ale nieznajdujących dla siebie odpowiedniego miejsca pracy. Kolejne pokolenie stawia sobie pytanie, czy zdobywanie wykształcenia jest gwarantem godnego życia. Im wcześniej pojawiają się wątpliwości, tym szybciej młodzi ludzie rezygnują z kształcenia i aktywności zawodowej. Rynek pracy nie jest też spójny z ofertą edukacyjną, szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że od 1990 roku po decentralizacji zarządzania oświatą scedowano na samorządy odpowiedzialność za poziom edukacji dzieci i młodzieży.

Należy także zwrócić uwagę na fakt, że zarówno w miastach, jak i na wsi wielu zarejestrowanych bezrobotnych nie jest zainteresowanych ofertami pracy. Główny problem polega na tym, że pracodawcy uważają, że brak jest dobrych pracowników lub choćby „dobrze rokujących” kandydatów do zatrudnienia, a potencjalni pracownicy twierdzą, że nie ma interesujących ofert lub są one nisko płatne i na niekorzystnych umowach. Różnica jednak polega przede wszystkim na odległości od potencjalnego rynku pracy i zdolności oraz chęci do poszukiwania pracy poza miejscem zamieszkania. Zamykanie kolejnych dużych zakładów pracy dla dwuzawodowców pochodzących z obszarów wiejskich plus rozbudowany system pomocy społecznej oraz możliwość sezonowej pracy dorywczej w krajach Europy Zachodniej przyczyniły się także do zmniejszenia zjawiska tzw. mobilności wahadłowej. Młode pokolenie, naśladowując strategię zawodową starszych, staje się więc coraz mniej mobilne, a coraz bardziej roszczeniowe i bezradne.

W nowej perspektywie finansowej na lata 2014–2020 planuje się wsparcie dla osób zagrożonych wykluczeniem zawodowym. Wsparcie mają otrzymać młodzi rolnicy, kobiety oraz bezrobotne osoby w wieku 50+. W przekonaniu autora jest to niefortunne rozłożenie ciężaru finansowania. Sztywna klasyfikacja nie uwzględnia efektu gąbki, czyli sytuacji, kiedy każde pieniądze „wsiąkają” bez pozytywnego efektu. Trudno nawet o raport, który wyraźnie wskazałby pozytywne efekty aktywizacji bezrobotnych w okresie większym niż 5 lat po otrzymaniu wsparcia. Uzasadnionego wsparcia potrzebują ludzie zaradni i przedsiębiorczy, których działania przyczyniają się do faktycznego, a nie pozorowanego zwiększania zatrudnienia i to w okresie po zakończeniu wsparcia finansowego. Kolejnym problemem jest znikoma w skali kraju współpraca między biznesem a nauką, która za priorytet powinna wybrać rozwój gospodarki innowacyjnej, a nie imitacyjnej.

Regionów podobnych do omawianej gminy jest więcej, co doskonale zobrazowano w Raporcie o stanie wsi zespołu badawczego A. Rosnera i M. Stanny²³. Interesujące byłoby porównanie wybranych cech gmin z aktywnością społeczną mieszkańców, ich gotowością do podejmowania innowacyjnych rozwiązań gospodarczych i skłonnością do ponoszenia ryzyka. Stąd ważne nie tylko dla diagnozy, ale i strategii rozwojowych jest prowadzenie badań jakościowych i powrotu do koncepcji badań monograficznych, ale całych regionów, nie tylko wybranych wsi, jak czynili to klasycy tego podejścia F. Bujak, K. Duda-Dziewierz czy Z. Wierzbicki.

²³ A. Rosner, M. Stanny: *Monitoring...*, op.cit.

Literatura

- Bukraba-Rylska I.: Socjologia wsi polskiej, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie kujawsko-pomorskim w 2013 roku, Urząd Statystyczny w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2014.
- Charmaz K.: Teoria ugruntowana, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Denzin N.K., Lincoln Y.S.: Metody badań jakościowych, T. 2, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Fedyszak-Radziejowska B.: Stosunek ludności wiejskiej do procesu zmian w polskim rolnictwie, [w:] Chłop, rolnik, farmer? Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, nadzieje i obawy polskiej wsi, X. Dolińska (red.), ISP, Warszawa 2000.
- Frenkel I.: Ludność wiejska, [w:] Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi, I. Nurzyńska, W. Poczta (red.), SCHOLAR, Warszawa 2014.
- Gorlach K., Drąg Z., Seręga Z.: Młode pokolenie wsi III Rzeczypospolitej. Aspiracje życiowe w przeddzień integracji z Unią Europejską, ISP, Warszawa 2003.
- Kęsicka D., Kotowski S.: Aspiracje edukacyjne i zawodowe młodzieży na przykładzie gminy Cekcyn, Praca licencjacka, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, Toruń 2015.
- Klepacka-Kołodziejska D.: Wsparcie obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania jako instrument zmieniającej się Wspólnej Polityki Rolnej, [w:] Społeczno-ekonomiczne aspekty rozwoju polskiej wsi, M. Błąd, D. Klepacka-Kołodziejska (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2007.
- Marcysiak T.: Życie społeczne w gminie Cekcyn. Szkic socjologiczny, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, Toruń 2015.
- Rosner A., Stanny M.: Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap I. Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w 2010 roku, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa 2014.
- Synteza uwarunkowań rozwoju gmin i powiatu tucholskiego 2000.
- Woroniecka G.: Interakcja a świat społeczny. O programie metodologicznym Herberta Blumera, [w:] H. Blumer: Interakcjonizm symboliczny. Perspektywa i metody, G. Woroniecka (tłum.), Nomos, Kraków 2007.

Problems of sustainable labour market in the Kujawsko-Pomorskie province on the example of the Cekcyn commune

Summary. The article shows the advantages of the use of qualitative methods spread over several years of observation in the diagnosis of potentials and factors impeding development of rural areas, especially those ones where their residents have to wrestle with difficult development conditions such as: low quality of arable land, difficult access to the local labour market by long distance and poor communication network. It was revealed that the reason for the lack of human capital development and reproduction of survival attitudes were low wages on the local market and few workplaces, poor mobility pendulum in search of work, including the seasonal earnings resulting from the availability of natural resources Tuchola Forest. This market can, however, equilibrate its potential through innovative active farmers, and the education of children and youth whose attachment to the natural surroundings is so great that in many cases determines the return and use of their qualifications in the place of birth.

Key words: countryside, qualitative research, sustainable labour market, Cekcyn

Michał Roman

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Antoni Roman

Wiejskie Domy Pracy Twórczej „Urocanka” w Okopach

Kapitał intelektualny jako czynnik przedsiębiorczości i innowacyjności w turystyce wiejskiej

Streszczenie. Celem artykułu było przedstawienie kategorii kapitału intelektualnego, stanowiącego główny czynnik przedsiębiorczości i innowacyjności w turystyce wiejskiej. O znaczeniu przedsiębiorczości jako aktywie niematerialnym i o jej uruchomieniu decydują nakłady inwestycyjne poniesione nie tylko w zasoby materialne, lecz także w kapitał intelektualny, który docelowo może determinować wzrost wartości podmiotu gospodarczego. Kapitałem intelektualnym w turystyce wiejskiej są niematerialne zasoby procesu wytwarzania i realizacji produktu turystycznego (oferty turystycznej), stanowiące tajemnicę wiejskiego podmiotu gospodarczego.

Słowa kluczowe: kapitał intelektualny, przedsiębiorczość, innowacyjność, turystyka wiejska

Wstęp

Kapitał intelektualny to nieewidencjonowana księgowo wartość firmy, wszystkie niematerialne zasoby (czynniki), tj. posiadana wiedza, odpowiednie doświadczenie, kwalifikacje i nawyki, kultura organizacyjna i zarządcza, dobre stosunki z klientami i dostawcami oraz wszelkie inne umiejętności, które mogą przyczynić się do zagwarantowania przedsiębiorstwu osiągnięcia i utrzymania konkurencyjnej przewagi na rynku¹. Kapitał intelektualny podmiotu turystyki wiejskiej to suma aktywów niematerialnych, jaką posiadają ludzie tworzący organizację i w niej aktywnie uczestniczący. Może on również stanowić w turystyce wiejskiej tajemnicę wiejskiego podmiotu gospodarczego, „ukryty skarb i wiedzę tajemną w stosunku do konkurencji”, które w sposób znaczący podnoszą wartość przedsięwzięcia i pozwalają utrzymać konkurencyjność w otoczeniu rynkowym (silnej konkurencji) w długim okresie.

Celem artykułu było przedstawienie istoty i znaczenia kapitału intelektualnego jako czynnika przedsiębiorczości i innowacyjności w turystyce wiejskiej.

¹ P. Prus, A. Sadowski: Rozwój przedsiębiorczości na terenie gminy Tczew w województwie pomorskim jako efekt wstąpienia Polski do Unii Europejskiej, Roczniki Naukowe SERiA 2012, t. XIV, z. 2, s. 126–130.

Konkurencyjność, przedsiębiorczość i innowacyjność w literaturze przedmiotu

Podmioty funkcjonujące w sferze turystyki wiejskiej (firmy, gospodarstwa agroturystyczne, gospodarstwa ekoturystyczne, gospodarstwa lub zagrody etnograficzne, wioski tematyczne i inne organizacje prowadzące działalność gospodarczą), aby utrzymać się na powierzchni życia gospodarczego i rozwijać się w warunkach gospodarki rynkowej, w której podstawowym zjawiskiem jest konkurencja, muszą być konkurencyjne². Ich konkurencyjność to skłonność i zdolność do ponoszenia ryzyka (jako nieodzownego składnika wszelkiej aktywności) w warunkach niepewności otoczenia, ciągłego (ustawicznego) kreowania rozwoju i wzrostu efektywności produkcji (produkcyjności ogólnej), w tym wydajności pracy, w celu przedstawienia (zaoferowania na rynku) przez podmiot gospodarczy korzystniejszej, bardziej rentownej oferty w stosunku do jego konkurentów funkcjonujących na rynku³. Konkurencyjność może być rozpatrywana w następujących wymiarach (płaszczyznach)⁴:

1. Pozycja i przewaga konkurencyjna, czyli konkurencyjność sytuacyjno-wynikowa jako miejsce i efekt działań konkurencyjnych przy wykorzystaniu potencjału konkurencyjnego.

2. Potencjał konkurencyjny, czyli konkurencyjność zasobowa, tj. ogół zasobów materialnych i niematerialnych, aktywów identyfikowalnych i nieidentyfikowalnych, niezbędnych organizacji do funkcjonowania i rozwoju na rynku konkurencyjnym w celu budowania, osiągnięcia, utrzymania i umacniania swojej konkurencyjności na danym terenie w długim okresie.

3. Strategia konkurencyjna (instrumenty konkurowania), czyli konkurencyjność czynnościowa, instrumentalna, narzędziowa, obejmująca teorię i praktykę przygotowania i prowadzenia długoterminowych (długofalowych) działań konkurencyjnych, poszczególnych kampanii i najważniejszych operacji zgodnych ze „sztuką wojenną”, opartych na kulturze organizacji i zarządzania przedsięwzięciem gospodarczym, wizji i misji strategicznej przedsiębiorstwa oraz właściwym dla niego sposobie zachowania się (procesie tworzenia strategii, czyli celów długookresowych). Strategia konkurencyjna to zestaw (zbiór) instrumentów konkurowania w celu osiągnięcia przewagi konkurencyjnej, takich jak: jakość produktów, cena, szerokość asortymentu, działania marketingowe, w tym promocja z reklamą włącznie, personel, kanały, szerszej sieć sprzedaży (dystrybucji), sposób pozyskiwania klientów.

4. Proces konkurencyjny, czyli konkurencyjność procesowa, procesualna, czynnościowa, obejmująca ciąg logicznie uporządkowanych czynności (zachodzących zdarzeń), składających się na wykonanie opracowanej i zatwierdzonej strategii konkurencyjnej.

² M. Roman: Innowacyjność elementem konkurencyjności w turystyce, Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie 2015, nr 1, t. 26, s. 111–113.

³ T. Bednarz: Turystyka jako obszar konkurowania regionów, [w:] Konkurencyjność miast i regionów Polski Południowo-Zachodniej, R. Broszkiewicz (red.), Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1999, s. 147.

⁴ H. Adamkiewicz-Drwiłło: Uwarunkowania konkurencyjności przedsiębiorstw, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 11–12.

W procesie uzyskania przewagi strategicznej na rynku, osiągnięcia, utrzymania i wzrostu konkurencyjności podmiotów funkcjonujących w sferze turystyki wiejskiej podstawowe znaczenie ma przedsiębiorczość⁵. Przez przedsiębiorczość należy rozumieć w szerokim tego słowa znaczeniu proces odkrywania i wdrażania nowych wartości i nowych możliwości (sposobów) rozwoju w formie innowacji przez osoby lub zespoły ludzkie przedsiębiorcze (ludzi aktywnych, energicznych, przejawiających inicjatywę, tj. takich, którzy „biorą coś przed siebie”), jak też w ujęciu węższym – proces zakładania, prowadzenia działalności gospodarczej w celu osiągnięcia sukcesów, tj. organizowanie i prowadzenie (kierowanie) przedsięwzięcia gospodarczego wraz z podejmowaniem ryzyka w niepewnym otoczeniu. Z przedstawionej definicji przedsiębiorczość należy traktować jako:

- proces tworzenia nowatorskich pomysłów (zmian) i wdrażania ich w formie innowacji, które podnoszą efektywność gospodarowania (produkcji i jej realizacji), czyli realizują postęp techniczny,
- potencjał innowacyjny (materialny i niematerialny, w tym wartość jednostki ludzkiej lub grupy społecznej, ich skłonność i zdolność, predyspozycje do tworzenia innowacji),
- wynik (efekt, korzyści) działalności innowacyjnej w postaci innowacji produktowych i (lub) procesowych jako komercyjnych zmian nowatorskich⁶, umożliwiających realizację postępu technicznego.

Znaczenie przedsiębiorczości bierze się stąd, że o wzroście wartości podmiotu funkcjonującego na rynku w coraz mniejszym stopniu decydują zasoby (czynniki) materialne, a w coraz większym – umiejętność, zdolność, predyspozycje uruchomienia i skutecznego oraz efektywnego (racjonalnego) wykorzystania posiadanych zasobów (czynników) materialnych i finansowych, czyli posiadanego kapitału intelektualnego, który może uruchomić przedsiębiorczość, pozwalającą osiągnąć przez innowacje nieograniczone możliwości rozwoju na drodze realizacji postępu technicznego⁷. Przedsiębiorczość stanowi jeden z czynników produkcji i jej realizacji, co można zapisać⁸:

$$P = f(A, K, p, N)$$

⁵ Ł. Nawrot: Konkurencyjność regionu turystycznego – ujęcie teoretyczne, [w:] Gospodarka turystyczna w regionie: przedsiębiorstwo, samorząd, współpraca, A. Rapacz (red.), Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Jelenia Góra 2006, s. 249; P. Prus, E. Domagalska: Rozwój przedsiębiorczości w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw na przykładzie gminy Żnin, Roczniki Naukowe SERiA 2010, t. XII, z. 5, s. 174–178.

⁶ Por. K. Krzyżanowska: Innowacyjność w turystyce wiejskiej – teoria i praktyka, [w:] Innowacje w rozwoju turystyki, K. Nuszkiewicz, M. Roman (red.), Wyd. Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Jadwigi Dziubińskiej w Gołądkowie, Gołądkowo 2014, s. 10–11.

⁷ A. Roman: Postęp techniczny a system regulacji przedsięwzięć innowacyjnych, [w:] Innowacje w rozwoju turystyki, K. Nuszkiewicz, M. Roman (red.), Wyd. Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Jadwigi Dziubińskiej w Gołądkowie, Gołądkowo 2014, s. 28–29.

⁸ H.Ch. Binswanger: Przyszłość ekonomii, *Ekonomia i Środowisko* 1997, nr 2 (11), s. 7–13; J. Sikora, A. Wartecka-Ważyńska: Turystyka jako pozarolnicza forma przedsiębiorczości na wsi w świetle badań empirycznych, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 2009, nr 50, s. 213–214.

gdzie:

- P – produkcja,
- f – funkcja,
- A – praca,
- K – kapitał,
- p – przedsiębiorczość i jej kultura,
- N – środowisko przyrodnicze.

Należy przy tym zauważyć, że w zrównoważonym procesie gospodarowania wytwarza się nie tylko produkt, lecz również jakość środowiska (U) jako element jakości życia człowieka, świata roślinnego i zwierzęcego. Środowiskowy czynnik aktywności gospodarczej oddziałuje pozytywnie lub negatywnie na jakość życia. Można to przedstawić równością:

$$F(P, U) = f(A, K, p, N)$$

gdzie:

- F – postęp techniczny,
- U – jakość środowiska przyrodniczego.

Postęp techniczny, realizowany dzięki przedsiębiorczości, nie może prowadzić do nadmiernego wykorzystania i obciążenia środowiska przyrodniczego⁹. Przy trwałym sposobie gospodarowania czynnik środowiskowy należy traktować nie tylko jako jeden z elementów produkcji, lecz również jako czynnik roszczeniowy wobec partnera społecznego, co oznacza, że należy prowadzić ochronę naturalnego środowiska człowieka przez rozsądne i oszczędne użytkowanie, a także zmniejszanie zużycia zasobów naturalnych, ograniczanie odpadów i emisji, wykorzystanie surowców wtórnych i produktów do ponownej produkcji oraz reprodukcję przyrody jako integralnej części gospodarki. Nie chodzi bowiem o wytworzenie produktu, służącego celom konsumpcyjnym i produkcyjnym, w tym inwestycyjnym w węższym znaczeniu, lecz o wytworzenie, zachowanie i ponowne odtworzenie jakości życia i środowiska, stanowiących podstawowy walor turystyczny. Obserwowany kryzys ekologiczny jest problemem moralnym. Możliwością wyjścia z niego jest promowanie zasady zrównoważonego rozwoju, czyli tzw. ekorozwój¹⁰. To wymaga wszechstronnych i integralnych przemian tzw. ekologii integralnej, o charakterze socjologicznym, kulturowym, gospodarczym i etycznym. W celu zachowania pełnej różnorodności wszystkich form życia w biosferze trzeba ograniczyć te działania człowieka, które najbardziej szkodzą przyrodzie¹¹.

⁹ A. Walczyna, I. Łucjan: Postęp techniczny a humanizacja pracy, *Postępy Nauki i Techniki* 2012, nr 12, s. 192.

¹⁰ U. Myga-Piątek: Koncepcja zrównoważonego rozwoju w turystyce, *Problemy Ekorozwoju* 2011, nr 1, vol. 6, s. 146.

¹¹ P. Bohdanowicz: *Turystyka a świadomość ekologiczna*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2005, s. 11–12.

Przedsiębiorstwa, które wykazują skłonność i zdolność do innowacji, tj. wdrażają wynalazki, wzory użytkowe, pomysły racjonalizatorskie, czyli następuje ich zastosowanie w praktyce po raz pierwszy na danym terenie, w danym czasie – są innowacyjne. Innowacyjność stanowi zatem cechę wiejskich podmiotów turystycznych, które realizują postęp techniczny (postęp efektywności). W konkluzji ludzie są przedsiębiorczy, a przedsiębiorstwa innowacyjne (postępowe) w przedmiocie realizacji działalności proinnowacyjnej, zmierzającej w głównej mierze do podnoszenia wydajności pracy¹². Innowacyjność albo proinnowacyjność to zespół cech, właściwości i możliwości (w tym systemu motywacyjnego) podmiotów gospodarczych, realizujących turystykę wiejską, oraz ich typ postawy i działania, wyrażający się pozytywnym nastawieniem do nowości, do zmian produktowych i (lub) procesowych, a także skłonność i zdolność tworzenia i wdrażania lub przyswajania nowości.

Kapitał intelektualny w turystyce wiejskiej, jego elementy i metody liczenia

O znaczeniu przedsiębiorczości jako aktywie niematerialnym i jej uruchomieniu decydują nakłady inwestycyjne nie tylko w zasoby (czynniki) materialne, lecz także w kapitał intelektualny, który docelowo może spowodować wzrost wartości podmiotu gospodarczego¹³. Można go analizować i mierzyć na szczeblu przedsiębiorstwa, regionu, kraju i gospodarki międzynarodowej¹⁴. Trzeba zauważyć, że w gospodarce amerykańskiej firmy wydają tyle samo środków w aktywa materialne co i niematerialne, natomiast przedsiębiorstwa funkcjonujące w rozwiniętych gospodarkach europejskich ponoszą koszty w kapitał intelektualny (kapitał wiedzy, aktywa intelektualne, aktywa wiedzy, własność intelektualną) na poziomie 30% ogółu wydatkowanych środków¹⁵. Odpowiedniej wysokości wydatki w kapitał intelektualny pozwalają uruchomić i realizować zadania przedsiębiorczości, a przez to utrzymać przewagę konkurencyjną przedsiębiorstw¹⁶. Kapitał intelektualny to tzw. coś, czyli nieewidencjonowana księgowo wartość firmy, wszystkie niematerialne zasoby (czynniki), tj. posiadana wiedza, odpowiednie doświadczenie, kwalifikacje i nawyki, kultura organizacyjna i zarządcza, dobre stosunki z klientami i dostawcami oraz wszelkie inne umiejętności, które dostrzeżone i wzmacniane mogą zagwarantować przedsiębiorstwu osiągnięcie i utrzymanie (trudnej do naśladowania przez konkurencję) przewagi konkurencyjnej¹⁷.

¹² P.F. Drucker: *Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady*, PWE, Warszawa 1992, s. 30–31.

¹³ A. Jarugowa, J. Fijałkowska: *Rachunkowość i zarządzanie kapitałem intelektualnym*, Wyd. ODiDK, Gdańsk 2002, s. 57.

¹⁴ M. Kłodziński: *Rola agroturystyki w rozwoju przedsiębiorczości na wsi*, [w:] *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i krajach Unii Europejskiej*, M. Kłodziński, B. Fedyszak-Radziejowska (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2002, s. 393.

¹⁵ K. Uppenbergh: *The Knowledge Economy in Europe, A. Review of the 2009EIB Conference in Economics and Finance*, European Investment Bank 2009, s. 8.

¹⁶ G. Smith, R. Parr: *Valuation of Intellectual Property and Intangible Assets*, John Wiley & Sons, New York 2000, s. 15.

¹⁷ D. Dobija: *Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa, Zarządzanie Wiedzą* 2003, s. 10.

Kapitał intelektualny podmiotu turystyki wiejskiej jako kategoria wielowymiarowa to suma aktywów niematerialnych (identyfikowalnych i nieidentyfikowalnych), związanych z wiedzą, doświadczeniem, kwalifikacjami i nawykami, jaką posiadają ludzie tworzący organizację i w niej aktywnie uczestniczący, która umożliwia przekształcenie jej zasobów w mierzalną wartość finansową danego przedsięwzięcia gospodarczego. Można też stwierdzić, że kapitał intelektualny to suma ukrytych aktywów nieujętych w bilansie podmiotu turystycznego funkcjonującego na obszarach wiejskich i zalesionych (takich jak: wiedza użyteczna dla danej jednostki organizacyjnej, aktywa intelektualne stanowiące źródło innowacji, system komunikacji i motywacyjny, intuicja, uczucia i pragnienia zatrudnionych pracowników i właścicieli), stanowiąca różnicę między wartością rynkową a wartością księgową organizacji¹⁸.

Kapitał intelektualny odnosi się zatem do wartości myślowych, zmysłowych i emocjonalnych, stanowiących tajemnicę, jaką dysponuje turystyczny podmiot gospodarczy, tj. wiedzę i kompetencje pracowników, ich wykształcenie, kwalifikacje, doświadczenie, umiejętności i nawyki, zaangażowanie, lojalność, uczciwość, kulturę przedsiębiorczości, zaufanie klientów, poprawne relacje z klientami, dostawcami i kooperantami, instytucjami i organizacjami społecznymi, markę, umowy, systemy informatyczne, kulturę organizacyjną i zarządzania, procedury administracyjne, certyfikaty, patenty, efektywność procesów, autorskie prawa majątkowe, prawa pokrewne, licencje, koncesje, prawa do wynalazków, pomysłów racjonalizatorskich, wzorów użytkowych i zdobniczych, znaków towarowych, *know-how*¹⁹. Kapitał intelektualny decyduje o wartości rynkowej podmiotu turystyki wiejskiej, przedsiębiorczości i jej efektach.

Istnieją cztery komponenty kapitału intelektualnego: kapitał ludzki, kapitał organizacyjny (strukturalny), kapitał klientów (społeczno-biznesowy, socjologiczno-kulturowy, relacyjny) oraz kapitał instytucjonalny²⁰.

Kapitał ludzki obejmuje wiedzę, wykształcenie, umiejętności, emocje, nastawienie, intuicję, zdolności poznawczo-intelektualne, doświadczenie i nawyki pracowników, menedżerów i właścicieli²¹. W obrębie kapitału ludzkiego można wyodrębnić²²:

- cechy zatrudnionych: inteligencję, zaangażowanie, energię, pozytywne nastawienie do życia (radość z życia), rzetelność, uczciwość, lojalność, wiarygodność, wrażliwość na piękno, na ludzi, na przyrodę,

¹⁸ J. Grodzicki: *Talent w przedsiębiorstwie opartym na wiedzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2011, s. 34.

¹⁹ M. Mroziewski: *Kapitał intelektualny współczesnego przedsiębiorstwa. Koncepcje, metody wartościowania i warunki jego rozwoju*, Wyd. Difin, Warszawa 2010, s. 28–41; M.W. McElroy: *Social innovation capital*, *Journal of Intellectual Capital* 2002, vol. 3, nr 1, s. 30; L. Edvinsson, M.S. Malone: *Kapitał intelektualny*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 39–40.

²⁰ J. Rzepała: *Kapitał intelektualny jako źródło przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Ekonomiczne Problemy Usług* 2007, nr 8 (453), s. 223–224.

²¹ G. Łukasiewicz: *Kapitał ludzki organizacji. Pomiar i sprawozdawczość*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 19–20.

²² M. Juchnowicz: *Elastyczne zarządzanie kapitałem ludzkim w organizacji wiedzy*, Wyd. Difin, Warszawa 2007, s. 16.

- zdolność zatrudnionych do uczenia się: chłonność umysłu, wyobraźnię, zdolność analitycznego myślenia, kreatywność (pomysłowość), przedsiębiorczość, dostrzeganie i podejmowanie działań w zakresie ekologii,
- motywację zatrudnionych do dzielenia się wiedzą i informacją, umiejętność pracy w zespole, determinację w dążeniu do realizacji celów.

Z kolei kapitał organizacyjny (strukturalny) obejmuje procesy, systemy informatyczne, zdolność i skuteczność organizacyjną, rozpoznawaną markę na rynku, patenty, majątkowe prawa autorskie, znaki towarowe, infrastrukturę turystyczną i infrastrukturę pozaturystyczną, strategię, kulturę organizacyjną i zarządzania²³.

Natomiast kapitał interesariuszy, w tym klientów (kapitał socjologiczno-kulturowy, kapitał społeczno-biznesowy, kapitał relacyjny), dotyczy jakości relacji międzyludzkich wewnątrz podmiotu gospodarczego i na zewnątrz, tj. zaufania, zasady wzajemności, wspólnego podziału wartości, norm (zasad) i procedur postępowania, sieci kontaktów społeczno-biznesowych, relacji z interesariuszami (podmiotami, tj. osobami, społecznościami, instytucjami, organizacjami, urzędami, które mogą wpływać na przedsiębiorstwo i/lub pozostają pod wpływem jego działalności), zwłaszcza z klientami (ich lojalność, przywiązanie) i dostawcami (ich uczciwość, sumienność i dyspozycyjność).

Innym składnikiem kapitału intelektualnego jest kapitał instytucjonalny²⁴. W tym przedmiocie należy rozróżnić pojęcie instytucja i organizacja²⁵. Instytucje to różne formy ograniczeń (ramy) zachowań formalnych (regulacje prawne, w tym święte prawo własności) oraz nieformalnych (wartości kulturowe, w tym system wartości i odpowiednio ukształtowana świadomość, tradycje, obrzędy, zwyczaje, wzory zachowań, stabilne normy etyczne i prawne, uprawnienia własnościowe), stanowiące ramy funkcjonowania organizacji. Stąd też instytucje tworzą się w sposób świadomy (zaplanowany) lub spontaniczny. Natomiast organizacje (administracja rządowa, przedsiębiorstwo, rodzina, partia polityczna, związki zawodowe, samorząd lokalny i terytorialny, szkoły, w tym uczelnie, organizacje społeczne, fundacje, organizacje samorządu gospodarczego, agencje, stowarzyszenia rozwoju regionalnego, stowarzyszenia twórcze, organizacje zarządzające programami rozwojowymi i instytucje finansujące rozwój, centra naukowo-badawcze, rozwojowe i wdrożeniowe, parki technologiczne, inkubatory przedsiębiorczości) są podmiotami zachowującymi się zgodnie z narzuconymi regułami postępowania. Organizacje są tworzone w sposób świadomy, w określonych celach. Podsumowując, można stwierdzić, że instytucje tworzą zasady, reguły „gry”, a organizacje są w nich „graczami”.

Kapitał intelektualny można mierzyć, wykorzystując mierniki niepieniężne o charakterze jakościowym (model Karta Zrównoważonych Wyników Kaplana i Nortona, model Nawigator Skandii, model Monitor Aktywów Niematerialnych Sveiby) lub mierniki pie-

²³ M.A. Youndt, S.A. Snell: Human resource configurations, intellectual capital, and organizational performance, *Journal of Managerial Issues* 2004, nr 16 (3), s. 17.

²⁴ D. Dobija: Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego w organizacjach działających w „nowej gospodarce”, *Organizacja i Kierowanie* 2004, nr 1 (115), s. 63.

²⁵ D. North: *Institutions. Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1994, s. 4.

niężne o charakterze ilościowym (model ekonomicznej wartości dodanej – EVA, model oparty na kapitalizacji rynkowej – MVA, wskaźnik q Tobina, Public VAIC™ Model)²⁶.

Przedsiębiorczość turystyki wiejskiej, determinowana kapitałem intelektualnym, ma swoje odzwierciedlenie w potrzebach turysty. Wiązą się one z takimi jego cechami, jak: stawianie wysokich wymagań wobec organizatorów ruchu turystycznego, dociekliwość, poszukiwanie przygód, wygodnictwo, niecierpliwość (turysta chce dużo obejrzeć i doświadczyć w krótkim czasie), otwartość i wrażliwość na piękno, kulturę i przyrodę, nieustępliwość, ograniczenie wstydu względem siebie, swojej historii, pochodzenia i tradycji, gorliwe przestrzeganie zasad tradycji przodków oraz otwartość na poznawanie bez kompleksów innych ludzi, miejsc i kultur.

W swej naturze współczesny turysta jest osobą względnie bogatą, wykształconą, niecierpliwą, poszukującą, odkrywczą czegoś nowego, przesuwałym własne możliwości, bo to wszystko istnieje i to co wcześniej było nierealne, dziś znajduje się w „zasięgu jego ręki”. Trzeba zatem stawiać na zadowolenie klienta, na jakość, wygodę i bezpieczeństwo wypoczynku. Preferencje polskich turystów podczas podróży krótkookresowych i sposób spędzenia czasu wolnego przedstawia tabela 1. Z tabeli tej wynika, że na skutek wzrostu świadomości i wykształcenia turystów wzrasta zainteresowanie imprezami edukacyjnymi w zakresie poznawania i obcowania z przyrodą i kulturą, w tym historią i sztuką (również ludową). Następuje też wzrost znaczenia Internetu jako narzędzia zdobywania informacji, porównywania ofert, korzystnej ich rezerwacji, wyszukiwania okazji rynkowych i nabywania atrakcyjnych produktów i usług turystycznych. Rola biur podróży będzie malała, gdyż zakup oferty turystycznej nastąpi przez Internet, bez pośredników. Pozwoli to na rozwój indywidualnych form podróżowania wraz z podejmowaniem indywidualnych decyzji programowych podróżowania i wypoczynku. W warunkach bezwizowego przemieszczania się osób, rosnącej dostępności pociągów szybkobieżnych oraz tanich przewoźników transportu lotniczego i drogowego nastąpi zmiana kierunków dotychczasowego ruchu turystycznego. Przy rosnącej ilości czasu wolnego w ciągu roku, m.in. dzięki kumulacji wolnych dni kalendarzowych i przysługującego urlopu, można organizować jeden długi i daleki wyjazd zagraniczny oraz kilka krótkich krajowych wyjazdów bliskich (weekendowych i świątecznych). Wzrasta również świadomość zdrowotna, zapobiegania chorobom, zainteresowanie zdrowym trybem życia i wypoczynkiem, leczeniem się metodami alternatywnymi (ziołolecznictwem). Ma to wpływ na podejmowanie decyzji o wyborze celu podróży i wypoczynku oraz postępowanie klienta w czasie wyjazdu.

Preferowanie aktywnego, poznawczego i zdrowego sposobem egzystencji, przy jednocześnie wysokim poziomie wykształcenia, osiągniętych dochodów i mobilności turystów (tj. sprawnego i skutecznego przemieszczania się ich z miejsca na miejsce podczas podróży), spowodowało, że działania przedsiębiorcze organizatorów turystyki wiejskiej

²⁶ H. Pew Tan, D. Plowman, P. Hancock: Intellectual Capital and Financial Returns of Companies, *Journal of Intellectual Capital* 2007, vol. 8, nr 1, s. 78; M. Rószkiewicz, D. Węziak-Białowolska: Pomiar i modelowanie kapitału intelektualnego regionu na przykładzie Polski, *Gospodarka Narodowa* 2008, nr 10, s. 45–66.

Tabela 1. Atrakcje turystyczne oferowane turystom

Atrakcje turystyczne
Spokojny, bezpieczny wypoczynek, krótkie spacery
Życie towarzyskie i rozrywki
Przebywanie w ciszy, spokoju, z dala od ludzi
Słuchanie radia, oglądanie telewizji
Chodzenie do kawiarni, restauracji, pubu
Poprawa kondycji fizycznej i sylwetki (np. gimnastyka, zajęcia fitness, dłuższe spacery i wycieczki, pływanie, gry sportowe)
Zwiedzanie muzeów, skansenów, zabytków, turystyka etnograficzna
Odwiedzanie miejsc kultu religijnego
Zdobywanie wiedzy i umiejętności, nowe hobby
Odwiedzanie parków narodowych i krajobrazowych
Turystyka kwalifikowana (np. żeglarstwo, kajakarstwo, wspinaczki górskie, jazda konna)
Ulubione zajęcia hobbystyczne (np. wędkarstwo, fotografowanie, zbieranie grzybów)
Czytanie książek, gazet
Udział w przedstawieniach teatralnych, koncertach, seansach filmowych
Narciarstwo i inne sporty zimowe
Zabiegi lecznicze, sanatoryjne, kuracja klimatyczna
Specjalne zabiegi rehabilitacyjne związane z inwalidztwem
Inne zajęcia, np. sporty ekstremalne, turystyka objazdowa

Źródło: J. Łaciak: Aktywność turystyczna mieszkańców Polski w wyjazdach turystycznych w 2012 roku, Wyd. Instytut Turystyki, Warszawa 2013, s. 32.

poszerzyły dotychczasowy model spędzania czasu wolnego. Tradycyjny, dotychczasowy (letniskowy) model 3S (*Sun, Sea, Sand* – słońce, morze, piasek) został wzbogacony o dodatkowe polecane wartości i atrakcje turystyczne (osoby, rzeczy, usługi, miejsca, zdarzenia, wydarzenia, imprezy, szlak, obszar, obiekt wart poznania, przeżywania, obejrzenia) w kierunku urzeczywistnienia modelu 3E (*Entertainment, Excitement, Education* – rozrywka, przeżywanie i emocje oraz kształcenie)²⁷. W nowym modelu podróżowania i wypoczynku turysta oczekuje takiej oferty produktowej, która zapewni mu zdrowy, spokojny, aktywny i interesujący wypoczynek na łonie ujarzmionej, ale wciąż niezwyklej natury, powrotu do przeszłości, „do korzeni”, spędzenie zaplanowanego pobytu z ludźmi podobnymi do siebie, zapewnienia szybkiego objazdowego przemieszczania się z miejsca na miejsce przy jednoczesnym zapewnieniu coraz to nowszych i tańszych atrakcji.

Rozwój przedsiębiorczości turystycznej na obszarach wiejskich i zalesionych dotyczy również zagadnień (problemów) zrównoważonego rozwoju kraju i regionu, czyli takiego

²⁷ Por. M. Popiel: Dark tourism jako element innowacyjności biur podróży, *Przedsiębiorczość – Edukacja* 2012, nr 8, s. 387.

rozwoju gospodarczego, który nie narusza w sposób istotny i nieodwracalny środowiska życia człowieka (kulturowego i przyrodniczego), nie godząc w przyrodę, dorobek intelektualny i kulturowy człowieka oraz w prawa ekonomii.

W pakiecie oferty produktowej turystyki wiejskiej powinny być zapewnione wypoczywającemu gwarancje bezpieczeństwa:

- osobistego (brak rozbojów i napadów, urazów cielesnych oraz utraty zdrowia lub życia turysty),
- finansowego (brak kradzieży),
- informacyjnego (brak pomówień, plotek, szkalowania ze strony organizatorów turystyki i społeczności lokalnej).

W turystyce wiejskiej ważne są też doznania, przeżycia, emocje i poznawanie, nastawienie turysty na jakość świadczonych usług zgodnych z jego zainteresowaniami, nowe doświadczenia, zwrot ku autentyczności, powrót do „korzeni”. Organizatorzy ruchu turystycznego powinni również uwzględniać jakość i styl życia społeczeństwa, w tym potencjalnych turystów, dostrzegając ich osobiste potrzeby i zachowania. Prognozę zmian zachodzących w popycie turystycznym, mających istotny wpływ na innowacyjny charakter oferty turystycznej, zaprezentowano w tabeli 2.

Tendencje w popycie turystycznym wymuszają odpowiednie reakcje i zachowanie po stronie organizatorów wypoczynku i kształtują trendy w podaży. Niezbędne są działania przedsiębiorcze, poparte inwestycjami w kierunku dostosowania infrastruktury turystycznej²⁸ do nowych, rosnących oczekiwań klienta w postaci nowoczesnych hoteli i odpowiednich obiektów o podwyższonych standardach turystyki wiejskiej, w tym bazy agroturystycznej, zachowując jej wiejski, ludowy charakter (stare, tradycyjne w nowym opakowaniu, np. łaźienka, toaleta wyposażona w nowoczesny sprzęt w tradycyjnej, wiejskiej chacie chłopskiej). Potrzebne są też nowe obiekty zagospodarowania rekreacyjnego o charakterze liniowym (np. ścieżki rowerowe, piesze, konne, edukacyjne z bazą postojową), punktowym (np. punkty widokowe, place zabaw) i powierzchniowym (np. miejsca wypoczynku, ogrody, zajazdy, wiaty, miejsca spożywania posiłków, sprzedaży pamiątek – map oraz sprzedaży i naprawy sprzętu turystycznego).

Zakończenie i wnioski

Podstawowym problemem każdego podmiotu gospodarczego turystyki wiejskiej jest utrzymanie się na powierzchni życia gospodarczego w środowisku rynkowym i dynamizowania rozwoju, tj. bycia konkurencyjnym. Zależy to od jego innowacyjności determinowanej przedsiębiorczością zatrudnionych, która obok pracy, kapitału rzeczowo-finansowego i czynnika przyrodniczego stanowi główny element wytwórczy w biznesie. Przedsiębiorczość to działania racjonalne o wysokim poziomie ryzyka, prowadzone w warunkach niepewności otoczenia konkurencyjnego, których efektem są wdrożone w danym czasie i miejscu nowe pomysły produktowe i procesowe w formie innowa-

²⁸ M. Bogusz, B. Kiełbasa: Źródła finansowania i kierunki inwestycji w wybranych gospodarstwach agroturystycznych na obszarze polskich Karpat, *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych* 2014, nr 1, s. 5–6.

Tabela 2. Długookresowe zmiany (tendencje) w turystyce

Turystyka dawna	Turystyka obecna i przyszła
<i>Hard tourism</i> (turystyka twarda – model 3S)	<i>Soft tourism</i> (turystyka miękka, inteligentna i elastyczna – połączenie modelu 3S i 3E)
Podróżowanie i wypoczynek grupowy	Podróżowanie i wypoczynek indywidualny lub z przyjaciółmi
Jeden główny wyjazd w okresie wakacyjno-urlopowym	Jeden długi i daleki wyjazd wakacyjno-urlopowy, np. czas na egzotykę, i kilka krótkich wyjazdów bliskich weekendowo-świętecznych w ciągu roku; wydłużenie sezonu turystycznego
Wszystko z góry zaplanowane, zaprogramowane i ustalone bez możliwości zmian	Indywidualne i spontaniczne decyzje programowe
Wygodnictwo i bierność	Wysiłek i aktywność
Nastawienie na liczbę wyjazdów oraz „zaliczonych” atrakcji	Nastawienie na jakość i poszukiwanie okazji rynkowych, przeżywanie i utrwalanie nowych doświadczeń
Poczucie wyższości, efekt demonstracji	Szacunek i partnerstwo w kontaktach z gospodarzami
Brak przygotowania i wiedzy na temat atrakcji, kultury, zwyczajów, obrzędów, tradycji, świąt i języka odwiedzanych miejsc	Przygotowanie się do spotkania z odwiedzanymi ludźmi, krajem i regionem
Importowany styl życia i taki sam sposób zachowań	Życie według wzorców ludności miejscowej i przebywanie z daną społecznością, przybliżanie i poznanie tradycji, zwyczajów, obrzędów, świąt, wróżb, zabobonów, języka
Turystyka zakupowo-handlowa, zakup pamiątek ogólnodostępnych, masowo produkowanych	Wyroby własne wykonane podczas szkoleń i warsztatów jako pamiątki i prezenty, zakupione pamiątki lub pamiątki osobiste (samodzielnie zrobione zdjęcia lub filmy)
Hałaśliwość	Spokój, przeżywanie
Nieznajomość i brak zainteresowania językiem i kulturą odwiedzanego kraju, regionu	Nauka miejscowego języka (przynajmniej kilku słów) i korzystanie ze strojów tubylców
Ciekawość i wścibskość	Takt i szacunek
Dystans między personelem a klientem	Bliskie, często towarzyskie kontakty z obsługą i organizatorami ruchu turystycznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Łaciak: Aktywność..., op.cit. tab. 1, s. 50; W. Alejskiak: Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku. Wyd. Albis, Kraków 1999, s. 17.

cji, umożliwiających realizację postępu technicznego (postępu, wzrostu efektywności działań gospodarczych w turystyce wiejskiej). Motorem napędowym przedsiębiorczości jest kapitał intelektualny, a więc „ukryte”, tj. nieksięgowane, niematerialne zasoby (czynniki) wytwarzania i realizacji produktu turystycznego (oferty turystycznej), stanowiące tajemnicę wiejskiego podmiotu gospodarczego, „ukryty skarb i wiedzę tajemną w stosunku do konkurencji”, które w sposób znaczący podnoszą wartość przedsięwzięcia i pozwalają utrzymać konkurencyjność w otoczeniu rynkowym (silnej konkurencji) w długim okresie.

Literatura

- Adamkiewicz-Drwiłło H.: Uwarunkowania konkurencyjności przedsiębiorstw, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Alejski W.: Turystyka w obliczu wyzwań XXI wieku, Wyd. Albis, Kraków 1999, s. 17.
- Bednarz T.: Turystyka jako obszar konkurencyjności regionów, [w:] Konkurencyjność miast i regionów Polski Południowo-Zachodniej. R. Broszkiewicz (red.), Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław 1999.
- Binswanger H.Ch.: Przyszłość ekonomii, Ekonomia i Środowisko 1997, nr 2 (11).
- Bogusz M., Kielbasa B.: Źródła finansowania i kierunki inwestycji w wybranych gospodarstwach agroturystycznych na obszarze polskich Karpat, Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych 2014, nr 1.
- Bohdanowicz P.: Turystyka a świadomość ekologiczna, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2005.
- Dobija D.: Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa, Wyd. Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania, Warszawa 2003.
- Dobija D.: Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego w organizacjach działających w „nowej gospodarce”, Organizacja i Kierowanie 2004, nr 1 (115).
- Drucker P.F.: Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady, PWE, Warszawa 1992.
- Edvinsson L., Malone M.S.: Kapitał intelektualny, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Grodzicki J.: Talent w przedsiębiorstwie opartym na wiedzy, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2011.
- Jarugowa A., Fijałkowska J.: Rachunkowość i zarządzanie kapitałem intelektualnym, Wyd. ODiDK, Gdańsk 2002.
- Juchnowicz M.: Elastyczne zarządzanie kapitałem ludzkim w organizacji wiedzy, Difin, Warszawa 2007.
- Kłodziński M.: Rola agroturystyki w rozwoju przedsiębiorczości na wsi, [w:] Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i krajach Unii Europejskiej, M. Kłodziński, B. Fedyszak-Radziejowska (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2002.
- Krzyżanowska K.: Innowacyjność w turystyce wiejskiej – teoria i praktyka, [w:] Innowacje w rozwoju turystyki, K. Nuszkiwicz, M. Roman (red.), Wyd. Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Jadwigi Dziubińskiej w Gołdtkowie, Gołdtkowo 2014.
- Łaciak J.: Aktywność turystyczna mieszkańców Polski w wyjazdach turystycznych w 2012 roku, Wyd. Instytut Turystyki, Warszawa 2013, s. 32.
- Łukasiewicz G.: Kapitał ludzki organizacji. Pomiar i sprawozdawczość, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- McElroy M.W.: Social innovation capital, Journal of Intellectual Capital 2002, Vol. 3, No. 1.
- Mroziewski M.: Kapitał intelektualny współczesnego przedsiębiorstwa. Koncepcje, metody wartościowania i warunki jego rozwoju, Wyd. Difin, Warszawa 2010.
- Myga-Piątek U.: Koncepcja zrównoważonego rozwoju w turystyce, Problemy Ekorozwoju 2011, nr 1, z. 6.
- Nawrot Ł.: Konkurencyjność regionu turystycznego – ujęcie teoretyczne, [w:] Gospodarka turystyczna w regionie: przedsiębiorstwo, samorząd, współpraca, A. Rapacz (red.), Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Jelenia Góra 2006.
- North D.: Institutions. Institutional Change and Economic Performance, Cambridge 1994.
- Pew Tan H., Plowman D., Hancock P.: Intellectual Capital and Financial Returns of Companies, Journal of Intellectual Capital 2007, Vol. 8, No. 1.
- Popiel M.: Dark tourism jako element innowacyjności biur podróży, Przedsiębiorczość – Edukacja 2012, nr 8.
- Prus P., Domagalska E.: Rozwój przedsiębiorczości w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw na przykładzie gminy Żnin, Roczniki Naukowe SERiA 2010, t. XII, z. 5.
- Prus P., Sadowski A.: Rozwój przedsiębiorczości na terenie gminy Tczew w województwie pomorskim jako efekt wstąpienia Polski do Unii Europejskiej, Roczniki Naukowe SERiA 2012, t. XIV, z. 2.

- Roman A.: Postęp techniczny a system regulacji przedsięwzięć innowacyjnych, [w:] Innowacje w rozwoju turystyki, K. Nuskiewicz, M. Roman (red.), Wyd. Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Jadwigi Dziubińskiej w Gołdtkowie, Gołdtkowo 2014.
- Roman M.: Innowacyjność elementem konkurencyjności w turystyce, Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie 2015, nr 1, t. 26.
- Rószkiewicz M., Węziak-Białowska D.: Pomiar i modelowanie kapitału intelektualnego regionu na przykładzie Polski, Gospodarka Narodowa 2008, nr 10.
- Rzempala J.: Kapitał intelektualny jako źródło przewagi konkurencyjnej przedsiębiorstwa, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Ekonomiczne Problemy Usług 2007, nr 8 (453).
- Sikora J., Wartecka-Ważyńska A.: Turystyka jako pozarolnicza forma przedsiębiorczości na wsi w świetle badań empirycznych, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2009, nr 50.
- Smith G., Parr R.: Valuation of Intellectual Property and Intangible Assets, John Wiley & Sons, New York 2000.
- Uppenberg K.: The Knowledge Economy in Europe, A. Review of the 2009EIB Conference in Economics and Finance, European Investment Bank 2009.
- Walczyna A., Łucjan I.: Postęp techniczny a humanizacja pracy, Postępy Nauki i Techniki 2012, nr 12.
- Youndt M.A., Snell S.A.: Human resource configurations, intellectual capital, and organizational performance, Journal of Managerial Issues 2004, No. 16 (3).

Intellectual capital as a factor of entrepreneurship and innovation in rural tourism

Summary. The aim of the article was to present the category of intellectual capital, which is the main factor of entrepreneurship and innovation in rural tourism. The importance of entrepreneurship as immaterial the asset and its mobilized capital expenditures incurred not only material resources, but also in intellectual capital, which ultimately may determine an increase in the value of the trader. Intellectual capital in rural tourism are the intangible resources of the manufacturing process and implementation of the tourist product (tourist offer), representing the mystery of rural economic entity.

Key words: intellectual capital, entrepreneurship, innovation, rural tourism

Leszek Sieczko

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Wykorzystanie technologii IT przez członków grup producentów rolnych trzody chlewnej

Streszczenie. W artykule przedstawiono wyniki badania ankietowego dotyczącego wykorzystania technologii IT przez rolników zrzeszonych w grupy producentów rolnych trzody chlewnej. Wyniki wskazują wysoki poziom wyposażenia rolników w komputery i dostęp do Internetu. Zrzeszeni rolnicy w dużym stopniu wykorzystują przelewy bankowe i dokonują zakupów w sieci. W pracy wskazano także źródła oraz częstości pozyskiwania informacji w Internecie.

Słowa kluczowe: producenci trzody chlewnej, zrzeszenie branżowe, technologie informacyjne, wykorzystanie Internetu, badanie ankietowe

Wstęp

Żyjemy w erze informacyjnej, w której informacja pojawia się i jest przetwarzana na każdym kroku. Postrzegamy ją jako jeden z ważniejszych czynników w podejmowaniu decyzji biznesowych. Dlatego też współczesne systemy informatyczne w znacznej mierze zajmują się przesyłaniem, przetwarzaniem i interpretacją informacji. Duża liczba systemów informacyjnych stwarza problem odpowiedniego wyboru źródła napływających do nas informacji. Jeśli informacja jest wytwarzana i przetwarzana przez systemy informatyczne wewnątrz przedsiębiorstwa, to wybór jej jest łatwiejszy, a wiarygodność bardzo duża. Problemem jest wybór informacji zewnętrznej, gdzie napotyka się dużą ich różnorodność pod względem jakości.

Rolnicy przed rozpoczęciem ważnych prac zbierają informacje ze swojego otoczenia, które służą do podjęcia decyzji o jej wykonaniu. Działalność i rozwój gospodarstw rolniczych oparte są w znacznej mierze na informacjach z branży rolniczej oraz jego otoczenia. Obecnie z pomocą przy przetwarzaniu dużej ilości informacji przychodzą technologie informatyczne (IT – *Information Technology*).

Celem niniejszego opracowania było pokazanie obecnego stanu wykorzystania technologii IT przez rolników zrzeszonych w grupy producentów rolnych na przykładzie Podlaskiego Związku Rolniczych Zrzeszeń Branżowych Producentów Trzody Chlewnej (PZRZBPTCh). Założeniem było przeprowadzenie badania pełnego wśród wszystkich członków tej grupy. Wnioski podane w pracy ze względu na specyfikę branży nie mogą być w pełni wykorzystane przy badaniach odmiennych grup producentów rolnych, stanowią jednak podstawę do dalszego stawiania celów badawczych przy próbach oceny grup działających na terenach wiejskich.

Rola informacji w produkcji rolniczej

Rolnictwo, podobnie jak inne gałęzie gospodarki, do prawidłowego rozwoju potrzebuje informacji z wielu różnych źródeł. Każda decyzja, czy to krótko-, czy długoterminowa, jest wypracowywana na podstawie pewnych zbiorów danych i/lub przetworzonych informacji. Producenci trzody chlewnej potrzebują informacji o możliwości zakupu pasz oraz innych środków produkcji po jak najkorzystniejszych cenach, aby konkurować na rynku wieprzowiny. Producenci wieprzowiny niezrzeszeni w związki branżowe nie zdają sobie sprawy z wagi informacji związanych z ich działalnością, przez co nie są w stanie dynamicznie reagować na zmiany warunków produkcji¹. Przeszkody te w sposób naturalny prowadzą do tego, że co bardziej przedsiębiorczy rolnicy zaczynają się zrzeszać w grupy producentów rolnych, aby wspólnie móc lepiej rozwiązywać napotkane trudności². Założenie lokalnej grupy producentów rolnych nie zawsze rozwiązuje wszelkie problemy. Często grupy te nie są w stanie sprostać konkurencji innych podmiotów. Kolejnym etapem zmian organizacyjnych jest powoływanie zrzeszeń kilku grup producentów rolnych, tak aby wielkość oferowanych produktów była bardziej znacząca i pozwalała na lepsze warunki przy negocjacjach cen odbioru produktu wytworzonego przez rolników zrzeszonych³.

Rolnik działający indywidualnie czy też zrzeszony w grupie producentów rolnych zawsze potrzebuje informacji o rynku, na którym działa. Rolnicy indywidualni najczęściej poszukują informacji w najbliższym swoim otoczeniu, czyli na targowiskach lub w prasie lokalnej⁴. Problem jest jednak z częstotliwością aktualizacji tej informacji, która nie jest dostatecznie często zmieniana. Rolnik nie ma tyle czasu, aby na bieżąco śledzić ceny płodów, dlatego jedną z dróg rozwiązań jest korzystanie z pomocy doradców rolniczych⁵.

Obecnie doradztwo może przyjąć różnego rodzaju formy kontaktów i współpracy z rolnikami. Jedną z form doskonalenia zawodowego jest samokształcenie w zakresie wykonywanej działalności rolniczej. Służą temu prasa rolnicza, seminaria oraz kursy tematyczne. Medium pozyskiwania informacji ciągle ewoluuje – od druku do kursów multimedialnych dostępnych przez Internet. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie od kilku lat rozszerza swoją ofertę o kursy drogą internetową metodą e-learningową⁶.

¹ A. Olszańska: Źródła pozyskiwania wiedzy i ocena jej poziomu przez producentów żywca w świetle badań ankietowych, Roczniki Naukowe SERiA 2014, t. XVI, z. 4, s. 225–230.

² M. Bieniek-Majka: Korzyści i bariery tworzenia grup producentów owoców i warzyw, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy 2011, nr 4, s. 11–19.

³ A. Nowak: Integracja pozioma producentów rolnych jako przejaw innowacji, Współczesne Zarządzanie 2011, nr 4, s. 163–171.

⁴ A. Szelaąg-Sikora, M. Cupiał: Pozyskiwanie informacji rolniczej a poziom wykorzystania funduszy unijnych na inwestycje techniczne w gospodarstwach rolniczych, Inżynieria Rolnicza 2010, nr 2 (120), s. 193–200.

⁵ A.J. Parzonko, I. Sikorska-Wolak: Współpraca doradców z rolnikami z grup producentów rolnych, [w:] Sposoby współpracy doradców z rolnikami zorganizowanymi w grupy producentów rolnych, A.J. Parzonko (red.), Wyd. SGGW 2008, s. 90–106.

⁶ I. Sikorska-Wolak, K. Krzyżanowska, A.J. Parzonko: Doradztwo w zmieniającej się sytuacji społeczno-ekonomicznej obszarów wiejskich. Wyd. SGGW, Warszawa 2014, s. 70–72.

Na zdobywanie nowej wiedzy przez członków grup producentów rolnych zwraca też szczególną uwagę A.J. Parzonko⁷, która podkreśla rolę doradców w podnoszeniu kwalifikacji zawodowych rolników. Poziom zdobytego powszechnego wykształcenia wśród rolników zrzeszonych w grupy producentów rolnych i ciągle kształcących się powoduje zatarcie różnic wiedzy zawodowej względem różnych poziomów wykształcenia. Rolnicy z wykształceniem średnim i wyższym będą podejmowali takie same decyzje związane z prowadzoną działalnością, jeśli będą się ciągle doksztalali. Z kolei B. Gołębiowska⁸ zwraca uwagę, iż poprzestanie na wykształceniu powszechnym jest czynnikiem determinującym wyniki ekonomiczne, co prowadzi do zwiększania nakładów na środki trwałe u rolników z niższym wykształceniem. Podkreśla ona także, że rolnictwo powinno zwiększać nakłady na inwestycję w wiedzę, która jest czynnikiem wzrostu tempa postępu ekonomicznego.

Materiał i metody

Badaniem objęto Podlaski Związek Rolniczych Zrzeszeń Branżowych Producentów Trzody Chlewnej (PZRZBPTCh) z siedzibą w Suchożebach. Powstał on w 2012 roku, a działalność gospodarczą rozpoczął w połowie 2013 roku. Tworzy go pięć zrzeszeń producentów trzody chlewnej ze wschodniej części województwa mazowieckiego i kilku gmin sąsiadujących z regionem, w sumie 29 gmin. Należy do niego 154 rolników, a łączna roczna sprzedaż wynosi około 100 tysięcy tuczników.

Na powstanie PZRZBPTCh miała wpływ przede wszystkim sytuacja ekonomiczna i organizacyjna tworzących go grup producentów rolnych. Grupy, które stworzyli hodowcy trzody chlewnej, miały na celu wzmocnienie pozycji rolników na rynku wieprzowym i szukanie możliwości wspólnych inwestycji, które by stabilizowały produkcję żywca wieprzowego.

Nie chcąc rezygnować z pewnej suwerenności, zrzeszenia postanowiły jednak współdziałać w celu stworzenia grupy stanowiącej znaczącego partnera rynkowego w negocjacjach z przemysłem mięsnym.

Oprócz handlu żywcem związek zajmuje się także zaopatrzeniem rolników w pasze, nawozy i inne potrzebne do prawidłowego funkcjonowania gospodarstw produkty. W tym celu powołana została spółka pod nazwą „Agropodlasie”. Jest to spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, w której 100% udziałów ma związek.

Działalność gospodarcza to nie jedyna sfera aktywności związku. Prowadzi on również szeroko zakrojone działania na rzecz lobbowania interesów producentów trzody chlewnej. Przedstawiciele związku biorą udział w różnego rodzaju seminariach i konferencjach regionalnych, a także spotkaniach na szczeblu krajowym, organizowanych przez organy rządowe. Związek prowadzi liczne szkolenia i seminaria poświęcone no-

⁷ A.J. Parzonko: Rola lidera w rozwoju grup producentów rolnych, [w:] *Rozwój przedsiębiorczości i zespołowej działalności gospodarczej w rolnictwie w świetle integracji z Unią Europejską*, S. Zawisza (red.), Wyd. Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego, Bydgoszcz 2009, s. 173–180.

⁸ B. Gołębiowska, B. Klepacki: Wykształcenie rolników jako forma różnicująca sytuację gospodarstw rolniczych. *Zesz. Nauk. Uniwersytetu Rzeszowskiego* 2001, t. 7, nr 42, s. 457–464.

wym technologiom w produkcji zwierzęcej i roślinnej. W tym celu współpracuje z jednostkami naukowymi i innymi organizacjami, których wiedzę może wykorzystać.

PZRZBPTCh działa na rzecz: a) koncentracji podaży oraz organizacji sprzedaży trzody chlewnej, jak również innych produktów rolnych, b) dostosowywania produkcji rolnej do warunków, jakie panują na rynku, c) poprawy efektywności gospodarowania członków zrzeszeń, d) planowania produkcji ze szczególnym uwzględnieniem jej ilości oraz jakości, e) ochrony środowiska naturalnego, f) reprezentacji potrzeb oraz interesów zawodowych wszystkich zrzeszonych członków⁹.

Cele postawione przez związek oraz zakres prowadzonej już działalności potwierdza trafność wyboru jego członków do badań związanych z wykorzystaniem technologii IT do pozyskiwania i przetwarzania informacji związanej z działalnością związku.

Wyniki badania

Badanie zostało przeprowadzone w ramach pracy magisterskiej¹⁰, w czasie spotkania członków zrzeszenia w lutym 2015 roku. W badaniu wzięło udział 96 członków (63% całej populacji), w tym tylko 6 kobiet. Najliczniejszą grupą spośród badanych stanowiły osoby w wieku od 30 do 50 lat (59,4%), 28,1% ankietowanych było powyżej 50 roku życia, a zaledwie 12, 5% miało poniżej 30 lat.

Aż 76,8% producentów zadeklarowało wykształcenie zawodowe, w tym 42,1% zawodowe zasadnicze, a 34,7% zawodowe średnie, 16,8% badanych posiadało wykształcenie wyższe, a pozostali (6,4%) podstawowe.

Przeciętna wielkość gospodarstwa w badanej grupie mieściła się w przedziale 10–30 ha UR, tę wielkość zadeklarowało 53,7% rolników, 29,2% posiadało gospodarstwa w przedziale 30–50 ha, tylko 4,2% zadeklarowało gospodarstwo większe niż 50 ha, a 9,4% prowadziło swą działalność w gospodarstwach mniejszych niż 10 ha.

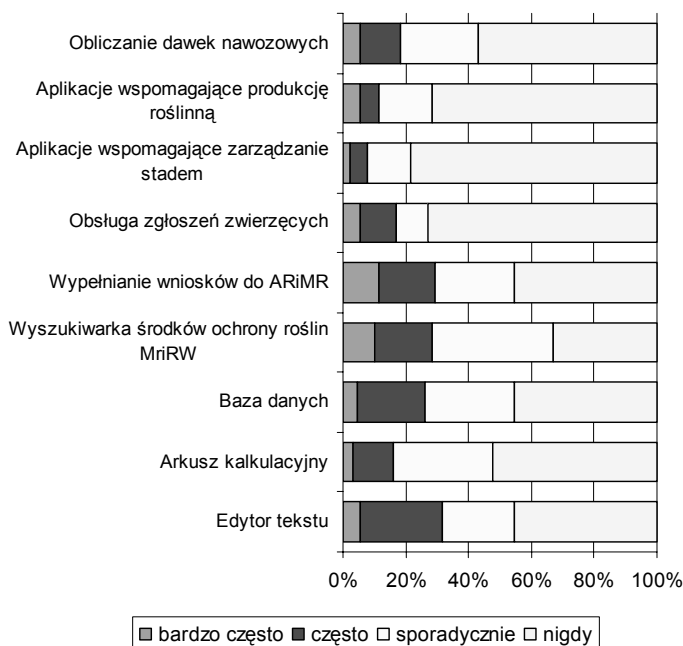
Głównym celem badania było określenie sposobu wykorzystania technologii IT. Aby wnioski można było rozszerzyć na całą grupę, zapytano o poziom wyposażenia i użytkowanie sprzętu, który umożliwia pozyskiwanie informacji w formie elektronicznej. Z badań wynika, iż 91,7% miało we własnym gospodarstwie komputer. Zadano również pytanie o osobiste użytkowanie sprzętu pomocnego w pozyskiwaniu informacji. Telefon komórkowy miało i użytkowało 91,7% badanych. Obsługę komputera stacjonarnego zadeklarowało 70,8%, pozostałe 29,2% osób nie użytkowały komputera, część z nich (32,1%) pracowała na komputerze przenośnym, a 3,6% na tablecie. Ogólnie tylko 18,8% rolników użytkowało tablet i 41,7% komputer przenośny. Dla blisko połowy (45,6%) komputer przenośny był drugim urządzeniem używanym, a tablet jako kolejne urządzenie wykorzystywał co czwarty użytkownik komputera stacjonarnego. Tak więc nieużytkowanie jednego typu sprzętu nie jest równoznaczne z wykorzystaniem innego typu komputera.

⁹ Podlaski Związek Rolniczych Zrzeszeń Branżowych Producentów Trzody Chlewnej, <https://przeswietl.pl/company/newspage/nid/9059847/> (dostęp 14.10.2015).

¹⁰ D. Krasnodębski: Analiza wykorzystania technologii informacyjnej w gospodarstwach rolnych członków Podlaskiego Związku Rolniczych Zrzeszeń Branżowych Producentów Trzody Chlewnej, Praca magisterska, SGGW, Warszawa 2015.

Z innych badań¹¹ wynika, iż rolnicy bardzo często wspomagają się wiedzą i umiejętnościami domowników. Najczęstszą grupą wspomagającą pracę w systemach informacyjnych są dzieci i młodzież ucząca się. Dlatego można założyć, iż niewykorzystywanie osobiste komputera nie wiąże się z niewykorzystaniem go w prowadzeniu gospodarstwa.

Kolejne pytania dotyczące częstości wykorzystywania wybranych programów komputerowych były zadane tylko tym, którzy posiadali komputer (88 osób – 91,7% wszystkich badanych). Najbardziej znaną i używaną aplikacją przez badanych rolników była wyszukiwarka środków ochrony roślin Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, korzystało z niej z różną częstością 67% badanych osób. Kolejne pod względem częstości wykorzystania były: aplikacja ARiMR do wypełniania wniosków oraz aplikacje baz danych i edytory tekstów instalowane na komputerach osobistych, z których korzystało 54,5% rolników. Z arkuszy kalkulacyjnych korzystało 47,7%, a z programów do obliczania dawek nawozowych 43,2%. Inne aplikacje i systemy były mniej używane, szczegóły częstości użytkowania badanych aplikacji przedstawiono na rysunku 1. Często wykorzystywanie aplikacji jednostek rządowych pokazuje, iż zwiększenie liczby dokumentów, które składa rolnik wraz z zaproponowaniem mu systemów ułatwiających wypełnianie i składanie, może znacząco się przyczynić do szybszej i szerszej cyfryzacji polskiego rolnictwa.

Rysunek 1. Częstość wykorzystywania wybranych aplikacji przez rolników

Źródło: badania własne.

¹¹ L. Sieczko, K. Syta: Stan rozwoju społeczeństwa informacyjnego na terenach wiejskich przez pryzmat młodzieży gimnazjalnej w powiecie białobrzeskim, *Studia Informatica* 2011, nr 656 (28), s. 445–454.

Poziom wykorzystania programów przeznaczonych dla rolnictwa był badany w pięciu wariantach odpowiedzi. Odpowiedź o niekorzystaniu z tych programów wskazało 21,6% badanych, 27,3% stwierdziło, iż nie korzysta, ale chciałoby wykorzystywać programy skierowane do rolnictwa, 51,1% badanych korzystało z programów dla rolnictwa, w tym 4,5% tylko z instalowanych na komputerze, 29,5% tylko z dostępnych w Internecie, a 17% zarówno z instalowanych na komputerze, jak i dostępnych poprzez Internet.

Respondentom zostało zadane pytanie, czy podczas użytkowania komputera korzystają z pomocy innych osób? Zaledwie 5,7% osób to potwierdziło, natomiast 54,5% osób tylko sporadycznie korzystało z pomocy innych. Z dodatkowych opcji, które wskazywali badani, wynika, iż zarówno w pierwszej, jak i drugiej grupie są to w znacznej przewadze osoby najbliższe z rodziny, tylko kilka osób wskazało dalszych znajomych, a 2,3% informatyka jako osobę pomagającą sporadycznie w korzystaniu z oprogramowania. Z udzielonych powyżej odpowiedzi wynika, iż grupę osób dojrzałych pod względem korzystania z komputera niewymagającą jakiegokolwiek pomocy innych stanowi 39,8% badanych.

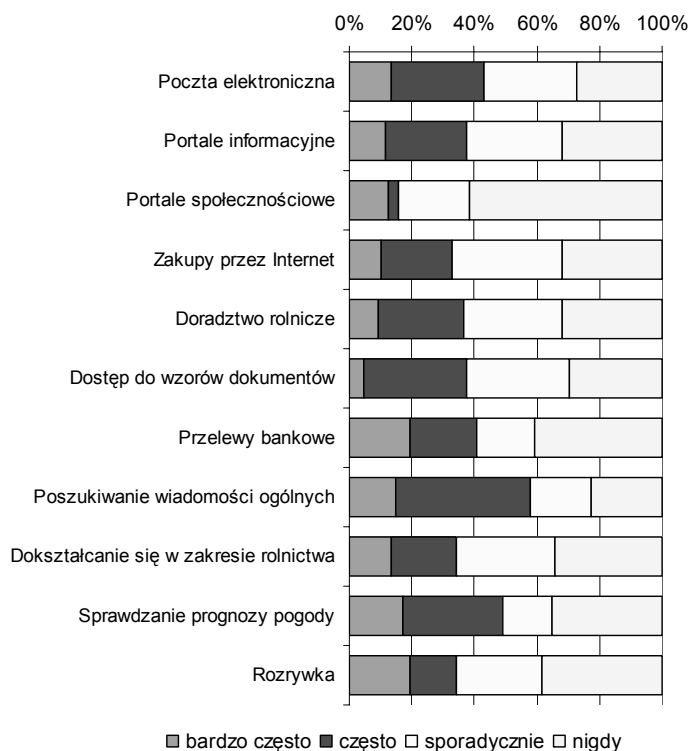
Współcześnie użytkowanie komputera jest powiązane z korzystaniem z Internetu, tezę tę potwierdzają uzyskane wyniki. Jak wynika z badania, 88,5% osób posiadało stały dostęp do sieci Internet, a wśród posiadaczy komputera odsetek ten wynosił 95,5%, tylko 4,5% zadeklarowało brak dostępu do sieci, 62,5% dostęp ten realizuje za pomocą łączy stałych (np. Neostrady), a 29,6% za pomocą łączy radiowych (WiFi, sieć komórkowa).

Częstość korzystania z Internetu wśród badanych rolników jest bardzo duża: 31,8% zadeklarowało codzienne korzystanie z sieci, a 43,2% – kilka razy w tygodniu. Łącznie grupa ta stanowi 3/4 wszystkich badanych i można ją określić jako aktywnie wykorzystującą sieć. Z kolei 14,8% wykorzystywało Internet kilka razy w miesiącu, 5,7% – raz w miesiącu, a 4,5% osób nie udzieliło na to pytanie odpowiedzi.

Ważnym aspektem tego badania było poznanie sposobów użytkowania Internetu pod kątem pozyskiwania informacji powiązanych z działalnością rolniczą. Na pytanie, czy Internet jest dobrym źródłem informacji w praktyce rolniczej, 81,8% badanych stwierdziło, iż tak jest, 10,2% zaprzeczyło tej tezie, a 8% nie wskazało żadnej odpowiedzi, co może świadczyć o ich niezdecydowaniu.

Pytając o sposoby wykorzystania Internetu, zbadano jednocześnie częstość wykorzystywania odpowiednich informacji i usług. Na rysunku 2 przedstawiono szczegółowy podział tych czynności w rozbiciu na cztery frakcje. Osoby, które nie wskazały żadnej odpowiedzi, potraktowano jako osoby nieznające danego systemu, a tym samym niewykorzystujące lub nieposzukujące danego typu informacji i ich wyniki dodano do odpowiedzi „nigdy”.

Najwięcej osób poszukiwało najczęściej codziennych ogólnych informacji, grupę tę stanowiło aż 58% badanych. Drugą najczęściej poszukiwaną informacją w Internecie była prognoza pogody, która w sposób bezpośredni determinuje plany wykonywania prac polowych. Pocztę elektroniczną do codziennych kontaktów wykorzystywało 43,2% badanych, a 27,3% nie korzystało z niej. Dość dużą popularnością wśród badanych rolników cieszyły się przelewy bankowe wykonywane przez Internet. Korzystało z nich często i bardzo często blisko 41%, a 18,2% wykonywało je sporadycznie. Innymi ważnymi czynnościami, na które warto zwrócić uwagę, są: zakupy przez Internet, z których często korzystało 1/3 badanych. Czynności ściśle związane z rolnictwem, takie jak korzystanie

Rysunek 2. Częstość poszukiwania wybranych informacji oraz sposób wykorzystania internetu przez rolników

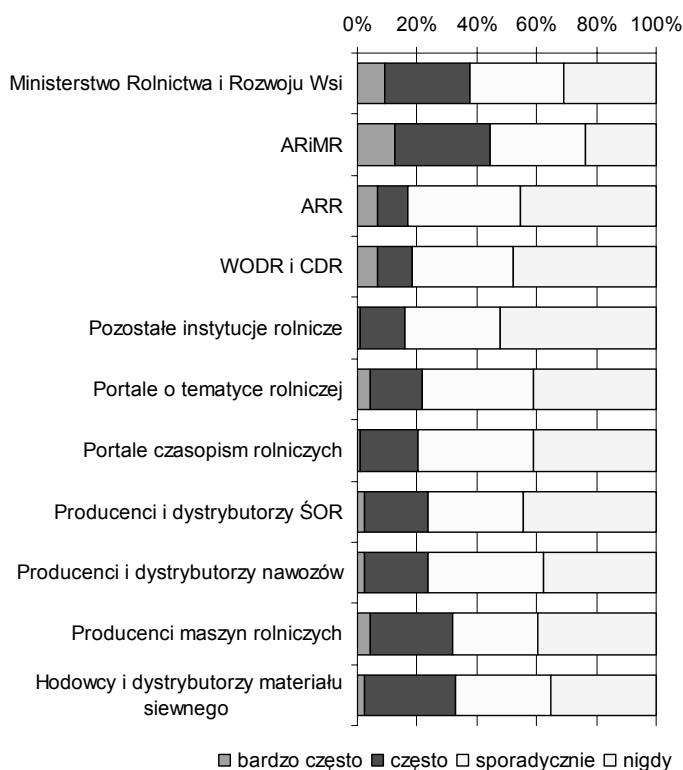
Źródło: badania własne.

z doradztwa rolniczego, cieszyły się dość dużą popularnością, bo aż 68,2% korzystało z niego, a 36,4% robiło to często i bardzo często. Praca rolnika związana jest obecnie z dość znacznym wytwarzaniem różnego rodzaju dokumentów. Dostęp do wzorów dokumentów w sieci zadeklarowało 70,5% osób, z czego 37,5% robiło to często i bardzo często. Dokształcanie się przez Internet z zakresu rolnictwa nie jest czynnością codzienną, jednak 34,1% badanych zadeklarowało, iż wykonuje ją często i bardzo często, a ogólnie przez Internet dokształca się 65,9% badanych.

Jedną z najmniej wykorzystywanych usług w sieci przez badanych były portale społecznościowe, z których często i bardzo często korzystało zaledwie 15,9%, kolejne 22,7% korzystało z nich sporadycznie, a 61,4% nigdy z nich nie korzysta.

Kolejna grupa pytań miała na celu wskazanie serwisów związanych z działalnością rolniczą oraz określenie częstości ich odwiedzania. Najczęściej odwiedzany, a zarazem najbardziej znanym serwisem powiązany z rolnictwem wśród badanych był serwis Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR). Odwiedzało go 76,1% badanych, z tego 44,3% robiło to często i bardzo często. Witryna ta zawiera ważne dla rolnika informacje związane m.in. z płatnościami oraz z wymogami z nimi związanymi. Bene-

ficjenci płatności mogą tu pobrać także wzory dokumentów niezbędnych do złożenia wniosków – czynność pobierania takich formularzy wykazała duża grupa osób (rys. 3). Kolejnym pod względem popularności wśród badanych był serwis Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, odwiedzało go 69,3%, a 37,5% robiło to często i bardzo często. Grupą portali, które często odwiedzają rolnicy, były serwisy powiązane ze środkami produkcji. Często i bardzo często odwiedzane były strony hodowców i dystrybutorów materiału siewnego (33%) oraz strony producentów maszyn rolniczych (31,8%). Szczegółowy rozkład częstości wykorzystania wskazanych portali przedstawiono na rysunku 3.

Rysunek 3. Częstość wykorzystywania witryn związanych z rolnictwem przez rolników

Źródło: badania własne.

Częstość użytkowania Internetu do realizowania zakupów lub sprzedaży produktów rolnych i sprzętu rolniczego była w badanej grupie dość wysoka – 59,1% zadeklarowało, iż wykorzystywało Internet do tego typu transakcji handlowych. Korzystanie z e-urzędu wśród rolników względem innych grup pracowniczych jest jeszcze na dość niskim poziomie. Odsetek osób deklarujących składanie dokumentów w urzędach przez Internet deklarowało 23,9%. W sposób czynny do zamieszczania swoich ogłoszeń w sieci internet przyznało się 31,8%.

Podsumowanie

Jak wynika z przeprowadzonych badań, rolnicy którzy są zrzeszeni w związkach branżowych, w sposób czynny wykorzystują technologie informatyczne w codziennym życiu, ale przede wszystkim do prowadzenia działalności związanej z produkcją rolną. Duży odsetek (91,7%) wyposażenia w komputery oraz dostęp do Internetu (88,5%) wynika zapewne z dużego zakresu prowadzenia działalności produkcyjnej. Jak wynika z danych GUS¹², wśród polskich przedsiębiorców w 2014 roku komputer posiadało 94,4%, a dostęp do Internetu miało 93,1%. Zatem rolnicy z grup producentów rolnych zrzeszeni w związkach branżowych niewiele odstają od innych przedsiębiorców pod względem posiadania komputera i niecałe pięć punktów procentowych pod względem dostępu do sieci. Nie jest to dużym odstępstwem, biorąc pod uwagę mniejsze możliwości techniczne na obszarach wiejskich z przyłączeniem się do sieci i niższy poziom wyposażenia przedsiębiorstw polskich w porównaniu z innymi rozwiniętymi gospodarkami świata¹³.

Rozproszenie infrastruktury na obszarach wiejskich jest też czynnikiem stymulującym do wykorzystania technologii IT np. przy robieniu zakupów. W grupie badanej zakupów przez sieć dokonywało 68,2%, w tym 33% robi to często i bardzo często, co jest dobrym wynikiem w porównaniu z polskimi przedsiębiorcami, gdzie tylko 23,6%¹⁴ dokonuje zakupów przez sieć.

W badaniu rolnicy w sposób pośredni byli pytani o wykorzystanie e-administracji, co, jak się okazuje, nie jest wśród badanych czynnością jeszcze powszechną. Około 55% wypełniało wnioski w sposób elektroniczny, a ponad 70% korzystało z dokumentów w postaci elektronicznej. Częstość kontaktów i korzystania z e-administracji wśród polskich przedsiębiorców jest jednak na dużo wyższym poziomie, sięga bowiem 88%¹⁵. Winą ze tę różnicę można zapewne obarczać ARiMR, które producentom trzody chlewnej nie umożliwia składania podstawowych wniosków związanych ze zmianami w stadzie trzody.

Poszukiwanie informacji i wiedzy przez przedsiębiorców rolnych jest mocno zdysersyfikowane. Z pewnością duży wpływ mają tu organizowane przez Związek różnego rodzaju konferencje, seminaria oraz szkolenia. Odwiedzali oni portale internetowe czasopism rolniczych (59%) oraz portale ogólnoinformacyjne (68%).

Najmniejszym zainteresowaniem wśród badanych cieszyły się portale społecznościowe, które użytkowane były tylko przez ponad 38% badanych. W pytaniu nie było rozróżnienia o wykorzystanie prywatne lub związane z prowadzeniem działalności, dlatego też porównując tę wartość z ogólnym wykorzystaniem serwisów społecznościowych przez polskich przedsiębiorców, które nieznacznie przekraczało w 2014 roku 18%, można założyć, iż badani w znacznym stopniu je wykorzystywali.

¹² GUS: Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2014 r., GUS US, Szczecin 2014, s. 3–4.

¹³ S. Talar, J. Kos-Łabędowicz: Internet w działalności polskich przedsiębiorstw, *Studia Ekonomiczne*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach 2014, s. 134–151.

¹⁴ GUS: Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2010–2014, GUS US, Szczecin 2014, s. 73–77.

¹⁵ *Ibidem*, s. 86–91.

Reasumując, przedsiębiorcy rolni, jakimi m.in. są osoby zrzeszone w grupach producentów rolnych, wykorzystują w sposób aktywny narzędzia informatyczne, lecz czynią to w sposób trochę różniący się od ogólnego wykorzystania przez przedsiębiorców w Polsce.

Literatura

- Bieniek-Majka M.: Korzyści i bariery tworzenia grup producentów owoców i warzyw, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy 2011, nr 4.
- Gołębiowska B., Klepacki B.: Wykształcenie rolników jako forma różnicująca sytuację gospodarstw rolniczych, Zesz. Nauk. Uniwersytetu Rzeszowskiego 2001, t. 7, nr 42.
- GUS: Społeczeństwo informacyjne w Polsce w 2014 r. GUS US, Szczecin 2014.
- GUS: Społeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2010–2014. GUS US, Szczecin 2014.
- Krasnodębski D.: Analiza wykorzystania technologii informacyjnej w gospodarstwach rolnych członków Podlaskiego Związku Rolniczych Zrzeszeń Branżowych Producentów Trzody Chlewnej, Praca magisterska, SGGW, Warszawa 2015.
- Nowak A.: Integracja pozioma producentów rolnych jako przejaw innowacji. Współczesne Zarządzanie 2011, nr 4.
- Olszańska A.: Źródła pozyskiwania wiedzy i ocena jej poziomu przez producentów żywca w świetle badań ankietowych, Roczniki Naukowe SERiA 2014, t. XVI, z. 4.
- Parzonko A.J.: Rola lidera w rozwoju grup producentów rolnych, [w:] Rozwój przedsiębiorczości i zespołowej działalności gospodarczej w rolnictwie w świetle integracji z Unią Europejską, S. Zawisza (red.), Wyd. Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego, Bydgoszcz 2009.
- Parzonko A.J., Sikorska-Wolak I.: Współpraca doradców z rolnikami z grup producentów rolnych, [w:] Sposoby współpracy doradców z rolnikami zorganizowanymi w grupy producentów rolnych. A.J. Parzonko (red.), Wyd. SGGW, Warszawa 2008.
- Podlaski Związek Rolniczych Zrzeszeń Branżowych Producentów Trzody Chlewnej, [https://przeswietl.pl/company/newspage/nid/9059847/\(dostęp 14.10.2015\)](https://przeswietl.pl/company/newspage/nid/9059847/(dostęp%2014.10.2015)).
- Sieczko L., Syta K.: Stan rozwoju społeczeństwa informacyjnego na terenach wiejskich przez pryzmat młodzieży gimnazjalnej w powiecie białobrzeskim, Studia Informatica 2011, nr 656 (28).
- Sikorska-Wolak I., Krzyżanowska K., Parzonko A.J.: Doradztwo w zmieniającej się sytuacji społeczno-ekonomicznej obszarów wiejskich. Wyd. SGGW, Warszawa 2014.
- Szelań-Sikora A., Cupiał M.: Pozyskiwanie informacji rolniczej a poziom wykorzystania funduszy unijnych na inwestycje techniczne w gospodarstwach rolniczych. Inżynieria Rolnicza 2010, 2 (120).
- Talar S., Kos-Łabędowicz J.: Internet w działalności polskich przedsiębiorstw, Studia Ekonomiczne, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice 2014.

Use of IT technology by members of groups agricultural producers of pigs

Summary. The paper presents the results of a survey on the use of IT technology by farmers affiliated to the pig producer groups. The results indicate a high level of equipment farmers with computers and Internet access. Farmers affiliated with group of agricultural producers at a high level use bank transfers and purchases in the network. The study also identified the source and frequency of obtaining information on the Internet.

Key words: pig producers, trade association, information technology, Internet use, survey

Izabella Sikorska-Wolak, Agnieszka Cyburt

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża JP II w Białej Podlaskiej

Pozyskiwanie i wykorzystanie funduszy Unii Europejskiej jako przejaw przedsiębiorczości jednostek samorządu terytorialnego

Streszczenie. W artykule przedstawiono zagadnienie przedsiębiorczości władz lokalnych w obszarze pozyskiwania i wykorzystywania funduszy Unii Europejskiej. Dokonano oceny dotychczasowej aktywności władz lokalnych w absorpcji środków pomocowych. Wskazano potencjalne czynniki determinujące aktywność jednostek samorządu terytorialnego oraz ich ocenę z punktu widzenia mieszkańców.

Słowa kluczowe: samorząd terytorialny, przedsiębiorczość, fundusze UE

Wstęp

Członkostwo w Unii Europejskiej, a szczególnie możliwość pozyskania środków finansowych z funduszy strukturalnych, stanowi dużą szansę na awans cywilizacyjny i zintensyfikowanie procesów rozwoju wielu obszarów, co może skutkować przynajmniej częściowym zniwelowaniem dystansu dzielącego obszary kumulacji barier rozwojowych od ośrodków sukcesu. Celem osiągnięcia spójności terytorialnej jest nie tylko niwelowanie różnic, ale także zapewnienie mechanizmów umożliwiających wzrost konkurencyjności jednostek terytorialnych oparty na potencjale endogenicznym oraz tworzenie warunków do przepływu i absorpcji innowacji z obszarów, w których są one generowane, do obszarów charakteryzujących się wolniejszym tempem rozwoju¹. Absorpcja środków UE stanowi szansę, a zarazem wyzwanie zarówno dla administracji na poziomie centralnym, jak i regionalnym i lokalnym. Według Konstytucji RP podstawową formą organizacji lokalnego życia publicznego jest samorząd terytorialny. Ważne miejsce w strukturze samorządu terytorialnego wyznaczone zostało samorządowi gminnemu, reaktywowanemu w naszym kraju w 1990 roku, po kilkudziesięcioletniej nieobecności w życiu publicznym. Ta wyjątkowa, szczególnie ważna pozycja gminy wiąże się z zasadą subsydiarności, którą w uproszczeniu można sformułować następująco: wszelkie zadania publiczne, które nie muszą być objęte przez państwo, należy sytuować na podstawowym szczeblu samorządu terytorialnego. Podstawą realizacji zadań publicznych i czynnikiem wyznaczającym społeczno-gospodarczy (zrównoważony) rozwój gminy, obok tak ważnych i wysuwających się współcześnie na plan pierwszy tzw. miękkich czynników rozwo-

¹ M. Słodowa-Hełpa, J. Kurach: Spójność terytorialna jako wyzwanie dla polskich regionów w procesie integrowania rozwoju, [w:] Turystyka i rozwój regionalny, Wyd. SGGW, Warszawa 2015, s. 125.

ju lokalnego, są zasoby finansowe pozostające w dyspozycji jednostek terytorialnych. Jednym z podstawowych problemów funkcjonowania samorządu terytorialnego jest, tak często sygnalizowany w polskiej rzeczywistości, niedostatek środków finansowych w stosunku do zakresu realizowanych zadań bieżących i potrzeb inwestycyjnych. Dlatego tak ważną jest aktywna postawa władz samorządowych w poszukiwaniu i wykorzystywaniu w procesie rozwoju środków finansowych ze źródeł zewnętrznych. Jednym z takich źródeł są fundusze strukturalne UE.

Środki pomocowe będą przynosić efekty na tych obszarach, gdzie istnieją kompetentni, przedsiębiorczy i aktywni mieszkańcy oraz władza samorządowa wykazująca się przedsiębiorczością, innowacyjnością i umiejętnością współpracy². W miejsce biurokratycznego stylu sprawowania władzy wkracza nowe podejście – przedsiębiorcze. Oznacza to, że przedsiębiorczość wszystkich osób (indywidualnie lub zespołowo działających w sektorze prywatnym, publicznym i społecznym) tworzy gminę jako określoną strukturę³.

Przedsiębiorczość, jako kategoria ekonomiczno-społeczna, odgrywa istotną rolę na każdym etapie rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego, chociaż w Polsce nie zawsze istniały warunki do jej urzeczywistniania się i rozwoju.

Przedsiębiorczość publiczna w ujęciu teoretycznym

Najczęściej przedsiębiorczość jest definiowana jako cecha, która jest związana z osobą przedsiębiorcy oraz jako funkcja przejawiająca się w pobudzaniu rozwoju społeczno-gospodarczego opartego na wykorzystywaniu szans płynących z otoczenia rynkowego i instytucjonalnego.

Od początku lat 80. XX wieku teoretycy przedsiębiorczości podkreślali, że nie można jej ograniczyć jedynie do przedsiębiorstw⁴. Właśnie w tym okresie w literaturze pojawia się pojęcie „przedsiębiorcy publicznego”⁵, który podejmuje wysiłki, aby odnaleźć nowe źródła dochodów, maksymalizując tym samym wpływy do budżetu. W Polsce początek transformacji systemu, przypadający na przełom lat 80. i 90. XX wieku, stanowił okres rozpoczęcia działań mających na celu reformę funkcjonowania sektora publicznego. Od tego momentu przedsiębiorczość w sektorze publicznym stała się obiektem badań i refleksji teoretycznych podejmowanych z różnych pozycji metodologicznych⁶.

² D. Stokowska: Wykorzystanie funduszy unijnych w kontekście rozwoju regionalnego na przykładzie województwa mazowieckiego, [w:] Pozyskiwanie i wykorzystywanie funduszy unijnych w regionie mazowieckim, A.Z. Nowak, M. Szałański (red.), Wyd. UW, Warszawa 2008, s. 49.

³ L. Kaliszczak: Przedsiębiorczość władz samorządowych w rozwoju gminy – kontekst niwelowania nierówności społecznych, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 2009, nr 15, s. 296.

⁴ J.A. Montanye: *Entrepreneurship*, *The Independent Review* 2006, Spring, s. 557.

⁵ E. Lewis: *Public Entrepreneurship. Toward a Theory of Bureaucratic Political Power*, Indiana University Press, Bloomington 1980.

⁶ Przedsiębiorczość stanowiąca atrybut władz lokalnych i regionalnych pojawia się m.in. w pracach: J. Targalski (red.): *Przedsiębiorczość a lokalny i regionalny rozwój gospodarczy*, Wyd. AD Kraków, Kraków 1999; Klasik A. (red.): *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*,

Przedsiębiorczość publiczna jest przedmiotem zainteresowania wielu autorów, czego potwierdzeniem jest tworzenie kolejnych modeli teoretycznych stanowiących podstawę do badań empirycznych.

Ważną koncepcją dotyczącą funkcjonowania sektora publicznego jest zarządzanie przedsiębiorcze, które początkowo kojarzono z ideą NPM (New Public Management – Nowego Zarządzania Publicznego)⁷. W rozważaniach teoretycznych pojawia się pojęcie przedsiębiorczości publicznej⁸, która jako zjawisko wykracza poza ramy organizacji gospodarczych i stanowi inspirację do innego spojrzenia na aktywność przedsiębiorczą, którą można rozpatrywać zarówno w ujęciu ekonomicznym, jak i społecznym. Interesujący wydaje się model opracowany przez L. Bernier'a i T. Hafsi⁹, w którym zaprezentowano cykliczne podejście do rozwoju przedsiębiorczości publicznej, wyodrębniając trzy jej stadia uzależnione od zmian w otoczeniu: brak aktywności przedsiębiorczej, występowanie przedsiębiorczości indywidualnej i przedsiębiorczość systemowa (tab. 1).

Tabela 1. Etapy cyklu rozwoju przedsiębiorczości publicznej

Faza 1	Faza 2	Faza 3
Stabilne działania samorządu	słaby samorząd, mnożenie działań nieefektywnych	silny samorząd
Korzystne warunki		podmiot publiczny staje się stymulatorem działań przedsiębiorczych
Nowopowstałe organizacje		ugruntowane, złożone organizacje
Występowanie przedsiębiorczości indywidualnej	brak aktywności przedsiębiorczej w sferze publicznej	przedsiębiorczość systemowa
Wielu energicznych przedsiębiorców Przedsiębiorczość skoncentrowana na treści	brak przedsiębiorczości publicznej, czynności zwykłego zarządu	wielość innowacji i innowatorów, innowacje systemowe, przedsiębiorczość systemowa w sektorze publicznym

Źródło: opracowanie własne na podstawie L. Bernier, T. Hafsi: The Changing Nature of Public Entrepreneurship, *Public Administration Review* 2007, May/Jun, nr 3/67, s. 497–498.

W przedstawionym cyklu etapowość tworzenia przedsiębiorczości w sektorze publicznym rozwija się dzięki indywidualnej przedsiębiorczości jednostek, kreując tym samym podstawy zaistnienia przedsiębiorczości systemowej.

Współczesne teorie i koncepcje przedsiębiorczości podkreślają najważniejsze założenia związane z przedsiębiorczością publiczną, mówiąc że:

Wyd. AE Katowice, Katowice 2001; A. Ochojski, B. Szczupak: *Przedsiębiorczość, samorządność, rozwój lokalny*, Wyd. AE Katowice, Katowice 2001.

⁷ D. Farnham, S. Horton, J. Barlow, A. Hondeghe: *New Public Managers in Europe. Public Servants in Transition*, Macmillan Business, London 1996, s. 308.

⁸ M.S. Wortman, Jr.: *A Unified Framework, Research Typologie* 1986, s. 274–276. Wyodrębnił on przedsiębiorczość: indywidualną, organizacji rządowych, small business, korporacyjną, non profit.

⁹ L. Bernier, T. Hafsi: *The Changing Nature of Public Entrepreneurship, Public Administration Review* 2007, May/June nr 3/67, s. 488–499.

- przedsiębiorczość dotyczy wszystkich typów organizacji, niezależnie w jakim sektorze działają (prywatnym lub publicznym) oraz niezależnie od ich celów¹⁰,
- sektor może stanowić kryterium wyodrębnienia różnych form przedsiębiorczości ekonomicznej lub pozaekonomicznej¹¹.

Rozważania dotyczące przedsiębiorczości publicznej mają swój rodowód w teoretycznych podstawach uwzględniających sektor prywatny. Pomimo różnic między sektorem prywatnym i publicznym należy podkreślić, że aby działać przedsiębiorczo podmiot musi dostrzec szanse takiego działania, wykreować wizję i koncepcję, zgromadzić zasoby i posiadać silną motywację do działania. Przedsiębiorczość publiczna w dużym stopniu upodabnia sektor publiczny do prywatnego, co nie oznacza, że sektor publiczny stanie się w pełni odzwierciedleniem prywatnego, chociażby ze względu na główny cel funkcjonowania: osiąganie zysku – sektor prywatny, realizacja potrzeb społecznych – sektor publiczny. Podejmując działania, samorząd lokalny wykorzystuje szanse poprzez podejmowanie działań materialnych (infrastruktura) i symbolicznych (zarządzanie, misja, kultura polityczna), aby wzmocnić przedsiębiorczość na poziomie lokalnym.

Warto także wskazać aspekty pojęcia przedsiębiorczości publicznej¹²:

- aktywne podejście do administrowania dobrami publicznymi (generowanie nowych źródeł dochodów),
- proces tworzenia wartości dla obywateli poprzez wdrażanie nowych, unikalnych kombinacji zasobów w celu wykorzystania społecznych okazji,
- celowe i zorganizowane poszukiwanie okazji innowacyjnych w działaniach i sposobach zorganizowania sektora publicznego,
- permanentne wysiłki wykorzystania zasobów w nowy sposób, zwiększając zarówno ich skuteczność, jak i efektywność.

Analizując szereg poglądów na temat przedsiębiorczości publicznej, należy podkreślić, iż nowoczesne współzrządzenie jest intencjonalnie przedsiębiorcze. To właśnie podmiotowość skupiona na poszukiwaniu nowych szans, okazji na lepsze rozwiązanie spraw, stanowi niezwykłą wartość dla każdego uczestnika społeczności lokalnej. Ta nowa jakościowo sytuacja, w jakiej znajdują się władze samorządowe, wymaga zastępowania myślenia tradycyjnego myśleniem twórczym, właściwym dla przedsiębiorczej postawy¹³. Dlatego N. Roberts¹⁴ proponuje rozróżnienie między polityką, biurokracją, administracją i polityczną przedsiębiorczością, podkreślając jednocześnie, iż rozgraniczenie to jest często niezwykle trudne.

¹⁰ Przegląd współczesnych najistotniejszych teorii i koncepcji przedsiębiorczości zawarto w pracy A. Cuervo, D. Ribeiro, S.: *Roig Entrepreneurship. Concepts, Theory And Perspective*, Springer, Berlin – Heidelberg 2007.

¹¹ T. Kraśnicka: *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*, Wyd. AE, Katowice 2002, s. 125–133.

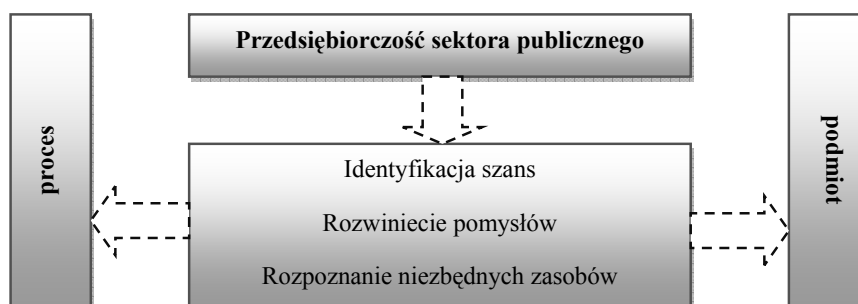
¹² A. Frąckiewicz-Wronka (red.): *Zarządzanie publiczne – elementy teorii i praktyki*. Wyd. AE, Katowice 2009, s. 58.

¹³ L. Kaliszczak: *Twórczość a przedsiębiorczość, [w:] Uwarunkowania przedsiębiorczości – aspekty ekonomiczne i antropologiczno-społeczne*, K. Jaremczuk (red.), Wyd. PWSZ w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg 2006, s. 54–65.

¹⁴ N. Roberts: *Public Entrepreneurship and Innovation, Policy Studies Review* 1992, nr 11, s. 55–74.

Za przedsiębiorczość sektora publicznego uważa się głównie umiejętność poszukiwania, łączenia i rekombinacji zasobów przez podmioty i organizacje sektora publicznego w celu kreowania wartości społecznej¹⁵. Przedsiębiorczość sektora publicznego może być charakteryzowana jako „żywa” jedynie w sytuacji, gdy istnieją relacje między samorządem, mieszkańcami i organizacjami społecznymi, zapewniając ich autonomiczność¹⁶. W Polsce i innych krajach UE administracja publiczna musi stawić czoła podobnym wyzwaniom, do których niewątpliwie należą: rozwijanie wiedzy i umiejętności analizowania potrzeb, podejmowanie nowych (innovacyjnych) działań oraz umożliwianie szerszego uczestnictwa innych podmiotów w procesie decyzyjnym. Wszystkie te działania składają się na wykreowanie i utrwalenie optymalnego modelu administracji publicznej, zdolnego realizować trudne zadania. Pasywna postawa wobec problemów stymulowania procesów rozwojowych w przyszłości, a także podejście bieżące (od budżetu do budżetu) uległo dezaktualizacji. Proces zarządzania rozwojem gminy musi mieć charakter aktywny i powinien być nastawiony na kreowanie jej przyszłości, co wymusza stosowanie podejścia strategicznego.

Z kolei M.H. Morris i F.F. Jones¹⁷ rozpatrują przedsiębiorczość sektora publicznego z punktu widzenia działania podmiotów publicznych oraz uruchamianych procesów, które umiejscawiają sektor publiczny na trajektorii przedsiębiorczego rządzenia i zarządzania. Logikę myślenia przedsiębiorczego w sektorze publicznym przedstawiono na rysunku 1.

Rysunek 1. Logika myślenia przedsiębiorczego w sektorze publicznym

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M.H. Morris, F.F. Jones: *Entrepreneurship in Established Organisations: The Case of Public Sector*, *Entrepreneurship Theory and Practice* 1999, nr 24, s. 77–91.

Na schemacie tym można zauważyć, iż autorzy za kluczowe kategorie uznali szanse i zasoby, które użyte w sposób przedsiębiorczy, kreują wiele procesów innowacyjnych.

¹⁵ M. Huczek: *Przedsiębiorczość sektora publicznego*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu 2008, z. 1, s. 26.

¹⁶ M.H. Moore: *Creating Public Value: Strategic Management in Government*, Cambridge, Ma Harvard University Press 1995.

¹⁷ M.H. Morris, F.F. Jones: *Entrepreneurship in Established Organisations: The Case of Public Sector*, *Entrepreneurship Theory and Practice* 1999, nr 24, s. 77–91.

Punktem wyjścia w realizacji przedsięwzięć przedsiębiorczych w sektorze publicznym są okazje pojawiające się w otoczeniu przedsiębiorcy publicznego. Pozyskiwanie i wykorzystywanie środków UE stanowi obszar, w którym jednostki samorządu terytorialnego mogą podejmować działania o charakterze przedsiębiorczym, pozyskując nowe źródła finansowania potrzeb społecznych. Aktywność w absorbowaniu środków pomocowych UE stanowi niewątpliwie przejaw wykorzystania pojawiających się okazji i szans.

Specyficznym etapem jest pozyskiwanie zasobów przez podmiot sektora publicznego, ponieważ źródła zasobów pochodzą zasadniczo z budżetu lub spoza budżetu, stanowiąc źródła pozabudżetowe (własne wpływy kapitału prywatnego, darowizny, granty). Publicznych środków finansowych nie wystarcza nigdy i w żadnej jednostce administracji publicznej, nie tylko w gminie, województwie czy centrum. Jest ich zawsze mniej, aniżeli wynika z potrzeb społecznych. Rozwiązania przyjęte w Polsce w wyniku reformy administracji samorządowej charakteryzują się asymetrią i kuriozalną dysproporcją między faktyczną decentralizacją zadań a decentralizacją finansów publicznych. Trudne, aby nie powiedzieć kryzysowe zarządzanie finansami gmin powinno wpływać na dobór pracowników ze szczególnymi kompetencjami w zakresie przedsiębiorczego poszukiwania nietradycyjnych instrumentów finansowania niezbędnych zadań, nawet zleconych gminom¹⁸.

Cele i metody badań

Celem badań było poznanie i ukazanie roli przedsiębiorczości sektora publicznego w aktywnym realizowaniu projektów współfinansowanych z funduszy UE w latach 2007–2013 przez samorządy lokalne gmin wiejskich województwa lubelskiego.

W opracowaniu bazowano na danych pochodzących ze źródeł pierwotnych i wtórnych. Analizie poddano liczbę umów o dofinansowanie z funduszy UE podpisanych w okresie programowania 2007–2013¹⁹ w ramach dwóch programów operacyjnych realizowanych na poziomie regionalnym, tj. Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki oraz Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego. W każdym z programów wybrano jedno działanie do analizy pozyskiwania i wykorzystania funduszy UE. Rozważania dotyczyły 171 gmin wiejskich województwa lubelskiego, dla których, we wcześniej prowadzonych przez autorkę badaniach, obliczono syntetyczny wskaźnik aktywności absorpcyjnej²⁰.

Posłużono się założeniem upraszczającym, tj. przyjęto, że wszystkie pozyskane środki to te, co do których udało się podpisać umowę o dofinansowanie z instytucją wdrażającą. Z kolei wszystkie zrealizowane projekty to te, które zostały już rozliczone z instytucją wdrażającą. W dalszej części pracy analizowano projekty już zrealizowane. Pogłębione

¹⁸ M. Bednarczyk: W drodze do przedsiębiorczej administracji publicznej w Polsce, Zarządzanie Zasobami Ludzkimi 2004, nr 2, s. 18–19.

¹⁹ Stan na dzień 31.12.2014 r. Dane pochodzą z Krajowego Systemu Informatycznego (KSI SIMIK 07-13).

²⁰ Szczegółowe badania oraz analizy dotyczące pomiaru aktywności absorpcyjnej gmin wiejskich zawarto w rozprawie doktorskiej A. Cyburt: Aktywność samorządów w absorpcji funduszy Unii Europejskiej jako czynnik rozwoju gmin wiejskich województwa lubelskiego, SGGW, Warszawa 2013.

badania, mające na celu dokonanie oceny aktywności absorpcyjnej władz samorządowych gmin poprzez pryzmat opinii mieszkańców, przeprowadzono z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego i kwestionariusza ankiety na terenie dwóch wybranych gmin, tj. Konstantynów i Leśna Podlaska. Łącznie badaniami objęto 150 mieszkańców. Badania były przeprowadzone w pierwszym kwartale 2015 roku.

Wyniki badań

W toku przeprowadzonych analiz skupiono się na rozpoznaniu aktywności absorpcyjnej w ramach programów, w których gminy wiejskie zrealizowały największą liczbę projektów w okresie 2007–2013. Z przeprowadzonych wcześniej badań nad aktywnością absorpcyjną gmin wiejskich województwa lubelskiego²¹ pod kątem wykorzystania środków UE wynikało, iż w okresie 2007–2010 najbardziej aktywne gminy zrealizowały największą liczbę inwestycji w trzech obszarach: zasoby ludzkie, infrastruktura drogowa oraz infrastruktura ochrony środowiska. W obszarze zasoby ludzkie do analiz wybrano Program Operacyjny Kapitał Ludzki, natomiast Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego wybrano dla obszarów infrastruktura drogowa oraz infrastruktura ochrony środowiska.

Wykaz analizowanych programów i działań oraz związany z nim rozkład terytorialny gmin, które uzyskały najwyższą i najniższą kwotę dofinansowania, zawiera tabela 2.

Tabela 2. Gminy o najwyższej i najniższej kwocie dofinansowania według programów operacyjnych i działań w okresie 2007–2013 (projekty zrealizowane)

Nazwa programu operacyjnego	Nazwa działania w ramach programu operacyjnego	Gminy o najwyższej kwocie dofinansowania	Powiat	Gminy o najniższej kwocie dofinansowania	Powiat
PO KL	Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług edukacyjnych świadczonych w systemie oświaty	Międzyrzec Podlaski	białski	Rossosz	białski
RPO WL	Lokalny układ transportowy	Wilków Wisznice	opolski białski	Fajstławice Żółkiewka	krasnostawski krasnostawski
RPO WL	Ochrona i kształtowanie środowiska	Mircze Puchaczów	hrubieszowski łęczyński	Gościeradów	kraśnicki

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych opublikowanych na stronie <http://www.mapadotacji.gov.pl>, (dostęp 15.05.2015).

Programem związanym z obszarem zasobów ludzkich, w którego ramach gminy wiejskie zrealizowały najwięcej przedsięwzięć, okazał się Program Operacyjny Kapitał Ludzki, działanie 9.1 „Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług

²¹ Ibidem.

edukacyjnych świadczonych w systemie oświaty”. Gminy wiejskie województwa lubelskiego realizowały w tym obszarze 489 projektów o łącznej wartości ponad 174 mln zł, z czego uzyskane dofinansowanie ze środków UE wyniosło ponad 148 mln zł. Największą wartość dofinansowania ze środków UE uzyskała gmina Międzyrzec Podlaski (prawie 5 mln zł), najmniej zaś gmina Rossosz (blisko 28 tys. zł).

Kolejnym programem, w którym gminy wiejskie wykazywały dużą aktywność w pozyskiwaniu i wykorzystywaniu funduszy UE, był Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego (RPO WL), działanie 5.2 „Lokalny układ transportowy”. Łącznie gminy uzyskały dofinansowanie na 75 projektów o wartości prawie 162 mln zł, z czego dofinansowanie ze środków UE wyniosło blisko 89 mln zł. Gminy, które uzyskały największą wartość dofinansowania, to Wilków (ponad 8 mln zł) i Wisznice (prawie 6 mln zł). Najmniejszą wartość dofinansowania uzyskały gminy Fajslawice (152 tys. zł) i Żółkiewka (115 tys. zł).

W ramach ostatniego obszaru dotyczącego ochrony środowiska analizowanym programem był RPO WL, działanie 6.1 „Ochrona i kształtowanie środowiska”. Gminy wiejskie zrealizowały łącznie 65 projektów o wartości 361 mln zł, z czego dofinansowanie z UE wyniosło 237 mln zł. Największą kwotę dofinansowania uzyskały gminy Mircze i Puchaczów (odpowiednio blisko 19 mln zł oraz 11 mln zł), a najmniejszą – gmina Gościeradów (ponad 335 tys. zł).

Pogłębione badania z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego i kwestionariusza ankiety przeprowadzono wśród mieszkańców dwóch celowo wybranych gmin, tj. Konstantynów i Leśna Podlaska. Gmina Konstantynów według wskaźnika aktywności absorpcyjnej w 2010 roku plasowała się na trzecim miejscu wśród gmin wiejskich województwa lubelskiego i zaliczana była do I klasy gmin o bardzo wysokim poziomie aktywności absorpcyjnej. Gmina Leśna Podlaska znajdowała się wśród grupy gmin o dostatecznym poziomie aktywności absorpcyjnej i plasowała się dopiero na 92. miejscu wśród gmin wiejskich województwa lubelskiego²².

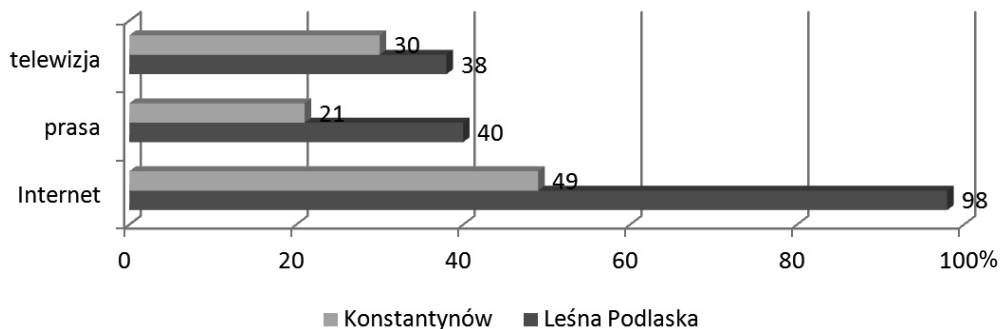
W badaniach pytano, z jakich źródeł mieszkańcy czerpią informacje na temat funduszy UE (wykres 1). Najczęściej wykorzystywanym źródłem informacji, szczególnie przez mieszkańców gminy Leśna Podlaska, okazał się Internet, chociaż i dla mieszkańców gminy Konstantynów był on najważniejszym źródłem informacji o funduszach UE.

W następnej kolejności starano się ustalić, czy mieszkańcy posiadają wiedzę na temat celów, na jakie jednostka pozyskała dofinansowanie z funduszy UE (wykres 2) oraz czy środki te w ich opinii zostały dobrze wykorzystane (wykres 3). Zdecydowana większość badanych mieszkańców obu gmin posiadała wiedzę na temat celów, na jakie gmina uzyskuje wsparcie finansowe ze środków UE. Świadczy to o ich dużym zainteresowaniu polityką finansową władz samorządowych, ale także właściwej komunikacji urzędu gminy ze społecznością lokalną.

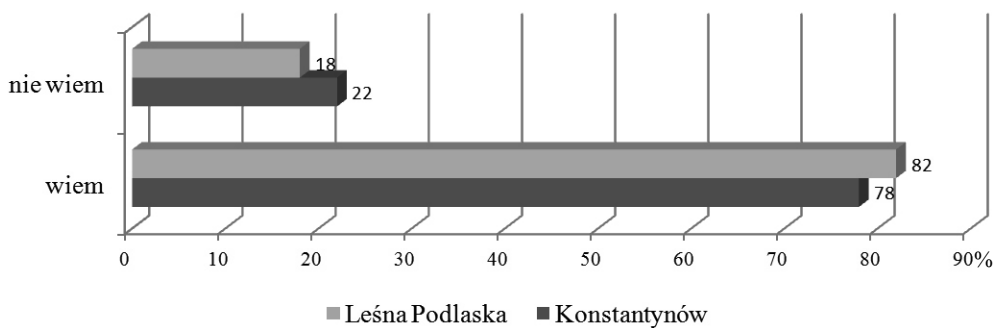
O ile pod względem wiedzy na temat celów, na jakie gmina pozyskała środki finansowe z funduszy UE, nie zauważono różnic między mieszkańcami obu gmin, o tyle, jak wynika z danych zamieszczonych na wykresie 3, ich opinii i oceny dotyczące wykorzy-

²² Ibidem.

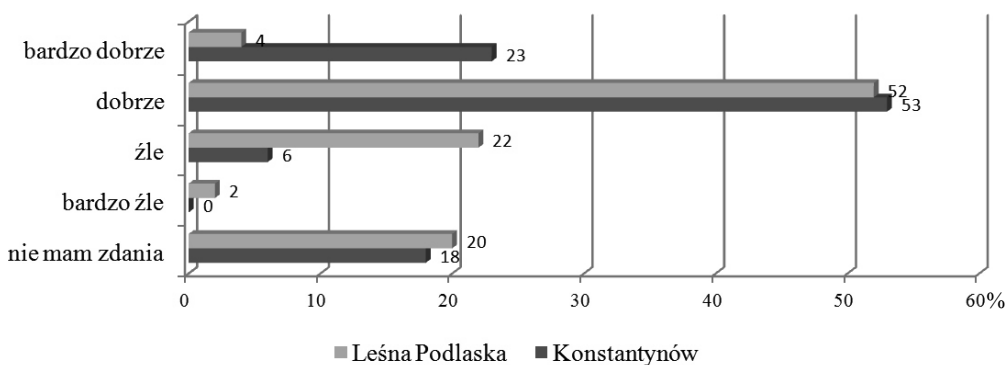
Pozyskiwanie i wykorzystanie funduszy Unii Europejskiej...

Wykres 1. Źródła pozyskania informacji o funduszach Unii Europejskiej przez mieszkańców
Źródło: badania własne.

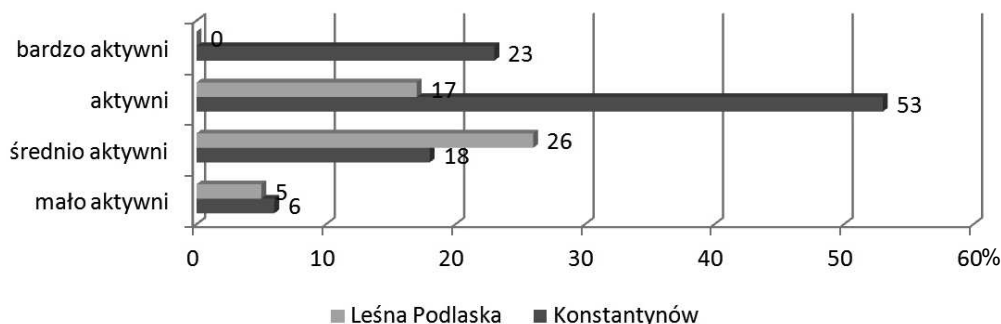
Wykres 2. Samoocena wiedzy mieszkańców na temat celowości uzyskanej pomocy UE
Źródło: badania własne.

Wykres 3. Ocena wykorzystania środków UE przez władze samorządowe gminy w opinii mieszkańców

Źródło: badania własne.

stania tych środków były zróżnicowane. Znacznie wyższą ocenę uzyskały bowiem władze samorządowe gminy Konstantynów. Zaprezentowane powyżej wyniki korespondują z ogólną oceną aktywności absorpcyjnej badanych jednostek samorządu terytorialnego, co ilustruje wykres 4.

Wykres 4. Ocena poziomu aktywności władz samorządowych w pozyskiwaniu i wykorzystaniu środków UE

Źródło: badania własne.

Znacznie wyżej w obszarze pozyskiwania i wykorzystywania środków UE oceniona została gmina Konstantynów, zastanawiające jest natomiast to, że ponad połowa mieszkańców Leśnej Podlaskiej nie potrafiła zająć w tej sprawie stanowiska i dokonać oceny poziomu aktywności absorpcyjnej. Należy nadmienić, iż opinie przedstawicieli społeczności lokalnej obu gmin pokrywają się z wynikami wcześniej wspomnianych badań dotyczących aktywności absorpcyjnej gmin wiejskich województwa lubelskiego. Niepokojące jest to, iż sytuacja pod względem aktywności absorpcyjnej gminy Leśna Podlaska nie uległa na przestrzeni lat 2010–2015 poprawie. Zaprezentowane wyniki badań pokazują, iż przedsiębiorczość samorządów terytorialnych, której przejawem jest aktywna postawa wobec pozyskiwania i wykorzystywania zewnętrznych źródeł finansowania zadań lokalnych, była zróżnicowana.

Przedsiębiorczość publiczna wiąże się z przedsiębiorczością zbiorową realizowaną wspólnie przez samorząd i społeczność lokalną²³. W badaniach podjęto próbę pozyskania opinii na temat współdziałania społeczności lokalnej przy wyborze projektów finansowanych ze środków UE. Zapytano więc mieszkańców, czy chcieliby uczestniczyć w konsultowaniu podejmowanych przedsięwzięć współfinansowanych z funduszy UE. Większość badanych mieszkańców (67%) odpowiedziało na to pytanie „zdecydowanie tak”, pozostali „raczej tak”, co oznacza, że w procesie podejmowania decyzji o wyborze projektu, a więc już na pierwszym etapie działania przedsiębiorczego, wszyscy chcieliby się włączyć w działania menedżerów publicznych. Świadczy to o aktywnej postawie mieszkańców i ich woli partycypacji w działaniach podejmowanych na rzecz rozwoju

²³ B. Kożuch, A. Kożuch: Przedsiębiorczość w zarządzaniu samorządowym, Zarządzanie Publiczne, Zeszyty Naukowe Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego 2013, nr 2, s. 137–147.

gminy. Jest to jednocześnie ważny sygnał dla władz samorządowych, wskazujący na potrzebę uwzględniania w planowaniu i realizowaniu kolejnych inicjatyw opinii i postulatów najważniejszych „aktorów” życia społecznego i gospodarczego w gminie, jakimi są jej mieszkańcy.

Podsumowanie

Przegląd piśmiennictwa naukowego z zakresu analizowanej problematyki wskazuje na ewolucję pojęcia i zjawiska przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość, początkowo kojarzona z przedsiębiorcą, potem organizacjami gospodarczymi, wykracza poza ich ramy i przenika także do innych sfer życia społeczno-gospodarczego. Staje się też nieodłącznym i niezbędnym elementem funkcjonowania sektora publicznego i wzrostu konkurencyjności jednostek terytorialnych. Zarządzanie przedsiębiorcze w jednostkach samorządu terytorialnego stanowi warunek konieczny, lecz niewystarczający do uruchomienia aktywności przedsiębiorczej w sektorze publicznym. Lokalni przywódcy organizacji publicznych działają pod presją ekonomiczną i społeczną, muszą więc zapewnić funkcjonowanie organizacji w warunkach ograniczoności zasobów. Sposobem na powiększenie puli środków służących do zaspokajania potrzeb publicznych jest przedsiębiorcze pozyskiwanie środków zewnętrznych, wśród których bardzo istotną rolę odgrywają fundusze UE. Jak wykazują badania prowadzone przez autorki niniejszego opracowania, a także w innych ośrodkach naukowych, aktywność władz samorządowych w absorpcji środków UE jest zróżnicowana w układzie regionalnym i lokalnym. Najlepszym przykładem mogą być dwie uwzględnione w niniejszym opracowaniu gminy województwa lubelskiego. W obu władze samorządowe funkcjonują w warunkach ograniczonych zasobów finansowych, ale tylko w jednej przejawiają postawę przedsiębiorczą i potrafią wykorzystać okazję i szansę, jaką dają fundusze UE. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, iż mieszkańcy gminy potrafią dostrzec i odpowiednio ocenić aktywność władz samorządowych na tym polu bądź jej brak.

Ważną rolę w kreowaniu zachowań przedsiębiorczych sektora publicznego odgrywa aktywność społeczności lokalnych, stanowiąca ważną inspirację działań przedsiębiorczych w administracji samorządowej. W polskiej praktyce samorząd lokalny wciąż niewystarczająco wykorzystuje zjawisko przedsiębiorczości w codziennym funkcjonowaniu. Ta sytuacja ulega jednak stopniowym zmianom, na co wpływ mają dwie kwestie zasadnicze – rosnąca konkurencja w świadczeniu usług publicznych oraz rywalizacja między jednostkami samorządowymi. Odzwierciedleniem tego jest wyłanianie się trendów konkurencji wewnątrzsektorowej, o czym mogą świadczyć m.in. rankingi najbardziej aktywnych samorządów w absorpcji funduszy UE.

Literatura

- Bednarczyk M.: W drodze do przedsiębiorczej administracji publicznej w Polsce, Zarządzanie Zasobami Ludzkimi 2004, nr 2.
- Bernier L., Hafsi T.: The Changing Nature of Public Entrepreneurship, Public Administration Review 2007, No 3/67.
- Cuervo A., Ribeiro D., Roig S.: Entrepreneurship. Concepts, Theory And Perspective, Springer, Berlin – Heidelberg 2007.

- Cyburt A.: Aktywność samorządów w absorpcji funduszy Unii Europejskiej jako czynnik rozwoju gmin wiejskich województwa lubelskiego, Rozprawa doktorska, SGGW, Warszawa 2013.
- Farnham D., Horton S., Barlow J., Hondeghem A.: *New Public Managers in Europe. Public Servants in Transition*, Macmillan Business, London 1996.
- Frąckiewicz-Wronka A. (red.): *Zarządzanie publiczne – elementy teorii i praktyki*, Wyd. AE Katowice, Katowice 2009.
- Huczek M.: *Przedsiębiorczość sektora publicznego*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu 2008, nr 1.
- Kaliszczyk L.: *Twórczość a przedsiębiorczość*, [w:] *Uwarunkowania przedsiębiorczości – aspekty ekonomiczne i antropologiczno-społeczne*, K. Jaremczuk (red.), Wyd. PWSZ w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg 2006.
- Kaliszczyk L.: *Przedsiębiorczość władz samorządowych w rozwoju gminy – kontekst niwelowania nierówności społecznych*, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 2009, nr 15.
- Klasik A. (red.): *Konkurencyjność miast i regionów a przedsiębiorczość i przemiany strukturalne*, Wyd. AE Katowice, Katowice 2001.
- Kożuch B., Kożuch A.: *Przedsiębiorczość w zarządzaniu samorządowym*, *Zarządzanie Publiczne*, Zeszyty Naukowe Instytutu Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego 2013, nr 2.
- Kraśnicka T.: *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*. Wyd. AE Katowice, Katowice 2002.
- Lewis E.: *Public Entrepreneurship. Toward a Theory of Bureaucratic Political Power*, Indiana University Press, Bloomington 1980.
- Montanye J.A.: *Entrepreneurship*. *The Independent Review* 2006, Spring.
- Moore M.H.: *Creating Public Value: Strategic Management In Government*, Cambridge, Ma Harvard University Press 1995.
- Morris M.H., Janes F.F.: *Entrepreneurship in Established Organizations: The Case of the Public Sector*, *Entrepreneurship Theory and Practice* 1999, No. 24.
- Ochojski A., Szczupak B.: *Przedsiębiorczość, samorządność, rozwój lokalny*, Wyd. AE Katowice, Katowice 2001.
- Roberts N.: *Public Entrepreneurship and Innovation*, *Policy Studies Review* 1992, No. 11.
- Roberts N., King P.J.: *Transforming Public Policy: Dynamics of Policy Entrepreneurship and Innovation*, San Francisco 1996.
- Słodowa-Hełpa M., Kurach J.: *Spójność terytorialna jako wyzwanie dla polskich regionów w procesie integrowania rozwoju*, [w:] *Turystyka i rozwój regionalny*, Wyd. SGGW, Warszawa 2015.
- Stokowska D.: *Wykorzystanie funduszy unijnych w kontekście rozwoju regionalnego na przykładzie województwa mazowieckiego*, [w:] *Pozyskiwanie i wykorzystywanie funduszy unijnych w regionie mazowieckim*. A.Z. Nowak, M. Szałański (red.), Wyd. UW, Warszawa 2008.
- Targalski J. (red.): *Przedsiębiorczość a lokalny i regionalny rozwój gospodarczy*. Wyd. AD Kraków, Kraków 1999.
- Wortman M.S. Jr.: *A unified framework, research typologies, and research prospectuses for the interface between entrepreneurship and small business*, D.L. Sexton & R.W. Smilor (ed.), *The Art and Science of Entrepreneurship*, Cambridge 1986.

The use of EU funds as a manifestation of local government units entrepreneurship

Summary. The article presents the phenomenon of entrepreneurship of local authorities in the area of gaining and using European Union funds. An evaluation of the current activities of local authorities in absorption of aid. Indicated potential factors determining the activity of local government and its assessment of the inhabitants.

Key words: local government, entrepreneurship, EU funds

Ewa Stawicka

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Poziom innowacyjności w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce

Streszczenie. Wdrażanie innowacji w sektorze mikro, małych i średnich przedsiębiorstw nabiera ogólnego znaczenia. Każde przedsiębiorstwo narażone jest na ryzyko, co wynika z ciągłej zmienności otoczenia, w którym prowadzona jest działalność biznesowa. W dobie globalizacji konkurencyjność gospodarki jest zdeterminowana jej innowacyjnością rozumianą jako zdolność i motywacja przedsiębiorstwa do poszukiwania nowych koncepcji, pomysłów i wynalazków oraz wykorzystywania ich w praktyce¹. Innowacje są specyficznymi narzędziami przedsiębiorczości, działaniami, które nadają zasobom nowe możliwości ekonomiczne. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie danych na temat stanu sektora małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) w Polsce oraz analiza ich potencjału innowacyjności. Analiza danych Eurostat, GUS, PARP pokazuje, że działalność innowacyjna nie jest domeną sektora MSP, ale widoczna jest znaczna poprawa w tym zakresie. W Polsce formuje się grupa innowacyjnych firm, która systematycznie zwiększa nakłady na działalność innowacyjną. Występuje również wzrost współpracy firm między sobą, rozwój sektora usługowego, lepsza świadomość znaczenia innowacji, wzrost prywatnych wydatków na badania i rozwój. Wciąż istnieje jednak obawa, że pomimo zmian nie są one wystarczające dla utrzymania wzrostu gospodarczego.

Słowa kluczowe: innowacje, konkurencyjność, sektor MSP

Wstęp

Kluczowe znaczenie dla rozwoju współczesnych firm, regionów i krajów mają innowacje. Innowacyjność jest jednym z podstawowych czynników determinujących konkurencyjność przedsiębiorstw. Bezsporne jest również twierdzenie, że innowacje mają wpływ na wysoki poziom konkurencyjności krajów.

Okazuje się jednak, że pomimo ogromnych postępów w zakresie technologii w Unii Europejskiej wciąż istnieją duże różnice w poziomie wdrażania innowacji. Kraje europejskie dzielą się pod względem innowacyjności na grupy: liderów, naśladowców, umiarkowanych i skromnych innowatorów. Liderzy w zakresie aktywności innowacyjnej przedsiębiorstw to: Niemcy, Luksemburg, Irlandia, Włochy, Szwecja, Belgia. Kraje doganiające, o dużym odsetku aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw, to: Portugalia, Austria, Francja, Finlandia, Grecja, Holandia, Dania, Malta, Wielka Brytania, Estonia,

¹ S.M. Szukalski: Innowacyjność polskiej gospodarki na tle UE – stan, determinanty i perspektywy zmian, *Optimum, Studia Ekonomiczne* 2011, nr 2 (50), s. 27.

Słowenia, Norwegia i Czechy. Trzecia grupa krajów to średni innowatorzy, do których zalicza się: Cypr, Chorwację, Słowację, Hiszpanię, Litwę i Węgry. Natomiast kraje o małym udziale innowacyjnej aktywności wśród przedsiębiorstw to: Polska, Łotwa, Bułgaria i Rumunia².

W unijnym programie dotyczącym badań innowacyjnych „Horyzont 2020”, obejmującym lata 2014–2020, za konieczne uznano wspieranie przełomowych odkryć. Faktem jest, że Unia Europejska, a zwłaszcza zachodnie kraje, należą do najbardziej rozwiniętych pod względem technologicznym i gospodarczym na świecie³.

Działalność aktywnych innowacyjnie przedsiębiorstw w Polsce jest częściej domeną dużych przedsiębiorstw. Według danych GUS również odsetek przedsiębiorstw innowacyjnych zwiększył się w porównaniu z wynikami z poprzednich lat. Udział innowacyjnych przedsiębiorstw zarówno w przemyśle, jak i w usługach w latach 2010–2012 wśród małych firm był na poziomie 9,6%, średnich innowacyjnych przedsiębiorstw przemysłowych było 29%, a usługowych 20%. Należy podkreślić, że najczęściej duże firmy cechują się największym odsetkiem innowacyjnych działań. Jeśli chodzi o branżę, to największy udział innowacyjnych firm znajduje się w sekcji produkcji koksu i produktów rafinacji ropy naftowej oraz w sekcji wyrobów farmaceutycznych⁴. Coraz częściej jednak również sektor mikro, małych i średnich przedsiębiorstw angażuje się w działalność innowacyjną. Przedsiębiorcy zaczynają dostrzegać, że nakłady poniesione na innowacje opłacają się, coraz częściej również finansują związane z tym wydatki ze środków własnych.

Celem artykułu jest analiza rozwoju przedsiębiorstw innowacyjnych w Polsce w sektorze mikro, małych i średnich przedsiębiorstw. Analizy dokonano na podstawie danych pochodzących z różnych źródeł, m.in. z publikacji Głównego Urzędu Statystycznego, raportów Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, a także na podstawie dostępnej literatury.

Sektor małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce

Małe i średnie przedsiębiorstwa (MSP) odgrywają szczególną rolę w gospodarce każdego kraju. Mikro, małe i średnie firmy stanowią przeważającą większość przedsiębiorstw w UE (99,8%). Podmioty sektora MSP w przypadku Polski to zdecydowana większość spośród 1,77 mln wszystkich działających firm (99,8%). Jednak w porównaniu ze średnią UE sektor MSP w Polsce jest w większym stopniu zdominowany przez mikroprzedsiębiorstwa, których udział w całkowitej liczbie firm wynosi 95,6% (w UE – 92,5%). Udział małych firm w populacji MSP w Polsce (3,3%) jest o blisko połowę mniejszy od średniej dla UE (6,2%), udział zaś podmiotów średniej wielkości w strukturze MSP jest zbliżony do średniej unijnej (0,9% – Polska, 1,0% – UE)⁵.

Dane GUS pokazują, że struktura polskich przedsiębiorstw powoli zaczyna upodabniać się do unijnej. Na przestrzeni lat 1999–2013 można zaobserwować stopniowy spa-

² GUS, Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w latach 2011–2013, Warszawa 2015.

³ Horizon 2020 w skrócie, Lata 2014–2020, Unia Europejska 2014.

⁴ GUS, Działalność innowacyjna..., op.cit.

⁵ Eurostat, Labour Force Survey 2012.

dek udziału mikroprzedsiębiorstw – z 96,8% w 1999 roku do 95,6% w 2013 roku, oraz wzrost udziału pozostałych grup przedsiębiorstw z sektora MSP: szczególnie małych – z 2,3 do 3,3%, i w nieco mniejszym stopniu średnich – z 0,8 do 0,9%. Udział dużych firm utrzymuje się na poziomie 0,2%. Także w 2013 roku, w porównaniu z poprzednim rokiem, zmniejszyła się liczba działających mikroprzedsiębiorstw (o 1,5%) oraz wystąpił spadek liczby firm średnich (o 1%)⁶. Powyższe zmiany świadczą o pozytywnym trendzie, jeśli chodzi o strukturę przedsiębiorczości w Polsce, choć wciąż występuje bardzo duża liczba mikroprzedsiębiorstw.

Polskie przedsiębiorstwa tworzą 73% PKB, a MSP generują 48,5% PKB, czyli co drugą złotówkę tej wartości. Spośród wszystkich grup przedsiębiorstw największy udział w tworzeniu PKB mają mikroprzedsiębiorstwa, w 2012 roku udział ten wynosił około 30%. Dane wskazują, że udział przedsiębiorstw w tworzeniu PKB rośnie od lat, aczkolwiek tempo tego wzrostu trudno uznać za zadowalające z perspektywy potrzeb rozwojowych kraju. Od 2004 do 2012 roku wkład przedsiębiorstw w tworzenie PKB zwiększył się z 70,5 do 73,0%. Jednak stało się to przede wszystkim dzięki aktywności dużych podmiotów. Jeśli chodzi o MSP, to ich udział w analizowanym okresie wahał się od 47,2 do 48,6%, a w 2012 roku wrócił do poziomu z 2004 roku. Przy tym zmniejszył się udział mikroprzedsiębiorstw, a wzrósł nieznacznie małych i średnich firm. W tym samym okresie liczba aktywnych firm zwiększyła się o 4,6%, przy czym najbardziej wzrosła liczba małych przedsiębiorstw (o 28%) i dużych (o 14%), co może wskazywać na niewystarczającą produktywność, szczególnie w grupie małych firm⁷. Można podkreślić zmienność, wahania i zmiany na polskim rynku dotyczące powiększania przedsiębiorstw. Jednak w przypadku wdrażania innowacji może mieć to pozytywny wymiar, biorąc pod uwagę, że innowacje są częściej wdrażane w dużych podmiotach, a to z kolei umacnia konkurencyjność przedsiębiorstw.

Podobnie zmienna sytuacja występuje w przypadku struktury pracujących w poszczególnych grupach przedsiębiorstw. Należy podkreślić, że od 2010 roku spada udział średnich i dużych przedsiębiorstw, rośnie natomiast znaczenie mikro i małych przedsiębiorstw. Jeśli chodzi o pracowników zatrudnionych w tych ostatnich przedsiębiorstwach, to w Polsce od początku obecnej dekady w porównaniu ze średnią unijną pogłębiały się różnice w tym zakresie. I tak dane wskazują, że rosło znaczenie najmniejszych przedsiębiorstw, natomiast spadało – dużych podmiotów. Dane te świadczą o relatywnym rozproszeniu potencjału przedsiębiorczości w Polsce w porównaniu z UE. Taka sytuacja może świadczyć o przedsiębiorczych postawach ludności Polski, częstszym podejmowaniu pracy na własny rachunek, budowaniu podstaw przedsiębiorczych, ale też tak jak wcześniej wspomniano – o rozproszeniu potencjału przedsiębiorczości i mniejszych szansach z reguły na innowacyjność tych podmiotów. Podsumowując, można stwierdzić, że istnieje względnie duża liczba firm na 1000 mieszkańców, natomiast są to firmy niewielkie (średnia liczba pracujących na jedno przedsiębiorstwo w Polsce to 5,5 osoby,

⁶ Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2013–2014, PARP, Warszawa 2015, s. 38.

⁷ Dane Eurostatu oraz KE (Arkusze Informacyjne SBA) 2012 r.

w UE – 6,1 osób), z dość istotnym udziałem pracujących, będących właścicielami i pomagającymi członkami rodzin, przy niewielkim udziale pracowników etatowych. Pracodawcy oraz pomagający członkowie rodzin stanowią połowę samozatrudnionych, czyli niespełna 7% pracujących ogółem⁸.

Natomiast w porównaniu z krajami UE struktura branżowa przedsiębiorstw w Polsce jest inna. Według danych Komisji Europejskiej blisko trzy czwarte MSP w Polsce prowadzi działalność gospodarczą w handlu (35,0%, a w UE 28,6%) i usługach (36,5%, a w UE 46,1%), co siódme – w budownictwie (15,9%, a w UE 14,9%), a co dziesiąte – w przemyśle (12,6%, a w UE 10,4%). W porównaniu ze średnią dla krajów UE Polskę charakteryzuje zatem znacznie większa liczba przedsiębiorstw handlowych i mniejsza – usługowych⁹.

Struktura branżowa polskich przedsiębiorstw jednak stopniowo się zmienia, zaczyna bowiem występować tendencja wzrostowa firm usługowych, podobnie jak w UE. Natomiast nieznacznie większy niż w UE jest w Polsce odsetek firm działających w przemyśle. Większość, bo 91,4% wszystkich przedsiębiorców z sektora MSP, to osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą¹⁰.

Według danych Eurostatu Polska należy do krajów UE, w których rejestruje się najwięcej firm. Więcej przedsiębiorstw nowo powstałych odnotowano tylko we Francji (328 tys.), Włoszech (265 tys.) i Niemczech (259 tys.), mniej natomiast w Hiszpanii i Wielkiej Brytanii (odpowiednio 244 tys. i 234 tys.)¹¹. Na tle krajów europejskich Polska wyróżnia się dużym odsetkiem młodych firm: dla firm jednorocznych jest na czwartym miejscu, dla firm dwuletnich jest liderem, dla firm trzyletnich – na trzecim miejscu. W przypadku firm pięcioletnich ich poziom we wszystkich obserwowanych krajach nie waha się już tak znacznie i Polska jest na poziomie zbliżonym do reszty krajów¹².

Analizy wykazują, że z jednej strony struktura polskich przedsiębiorstw zaczyna zmieniać się w kierunku większych, bardziej ustabilizowanych na rynku, a z drugiej strony charakteryzuje się dużą liczbą małych i młodych firm. Należy podkreślić również, że w Polsce wzrasta liczba firm sektora MSP, ale mniej niż połowa wdraża innowacje, a większość nakładów innowacyjnych ponoszonych przez małe i średnie przedsiębiorstwa dotyczy inwestycji twardych, polegających głównie na odnawianiu parku maszynowego. Praktycznie w sektorze MSP znikome są innowacje oparte na najnowszych technologiach.

Potencjał innowacyjności w sektorze MSP w Polsce

O innowacyjności przedsiębiorstwa decyduje kilka czynników, m.in. dostępność do wyspecjalizowanych usług, instytucji, w tym badawczo-rozwojowych, i zasobów. Źródłem

⁸ Eurostat, op.cit.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Dane na podstawie: GUS, Działalność przedsiębiorstw niefinansowych w 2013 roku, Warszawa 2014, s. 40.

¹¹ Dane dotyczą aktywnych mikro i małych przedsiębiorstw. Na podstawie: GUS, Warunki powstania i działania oraz perspektywy rozwojowe polskich przedsiębiorstw powstałych w latach 2007–2012, Warszawa 2014.

¹² Dane Eurostat, dotyczące demografii przedsiębiorstw publikowane przez Eurostat.

idei innowacyjnych jest wiele, najczęściej podkreśla się źródła wewnętrzne i zewnętrzne. Czynniki wewnętrzne utożsamia się najczęściej z zasobami i możliwościami, czyli z tym wszystkim co składa się na potencjał wpływający na intensywność działań innowacyjnych w przedsiębiorstwie. Wśród czynników wewnętrznych występują nagromadzone przez przedsiębiorstwo zasoby rzeczowe, kapitałowe i ludzkie, doświadczenia, umiejętności odpowiedzialne za kreowanie innowacji¹³.

W Polsce największy udział w inwestycjach przedsiębiorstw ogółem mają duże podmioty – 51% ogółu nakładów w 2013 roku, co oznacza, że wartość nakładów ponoszonych przez te podmioty jest większa niż całego sektora małych i średnich przedsiębiorstw (83,3 mld zł wobec 78,91 mld zł). Drugie w kolejności są średnie firmy z 21,1-procentowym udziałem w nakładach inwestycyjnych firm. Najmniejszy udział w wartości nakładów ogółem mają firmy małe i mikro (odpowiednio 11 i 16%). Struktura nakładów inwestycyjnych ze względu na wielkość przedsiębiorstw nie zmieniła się znacząco w poprzednich latach. Największy wzrost nakładów w 2013 roku zanotowano wśród mikroprzedsiębiorstw (o 10% r/r), następnie w średnich (o 5%), dużych (o 3%) i na końcu – w małych (o nieco ponad 1%)¹⁴.

W 2013 roku nakłady inwestycyjne ogółem w Polsce wyniosły 231,2 mld zł, z czego nakłady inwestycyjne sektora przedsiębiorstw osiągnęły 162,2 mld zł, tj. 70%, i były wyższe około 5% w porównaniu z 2012 rokiem¹⁵.

Co do działalności innowacyjnej, analiza danych Eurostat pokazuje, że w latach 2010–2012 w większości krajów UE nastąpił znaczny spadek liczby innowacyjnych przedsiębiorstw, w Polsce z 28% w latach 2009–2011 do 23% w latach 2010–2012. Dane GUS za lata 2010–2013 wskazują natomiast stopniową poprawę i wzrost udziału innowatorów z 17,7 do 18,4%¹⁶. Analizując dane, można zauważyć również, że pomimo zmniejszenia odsetka innowacyjnych firm zwiększyły się nakłady na innowacje – z 785 tys. EUR w 2010 roku do 1 mln EUR w 2012 roku. Wciąż jednak średni poziom nakładów innowacyjnych na firmę w Polsce jest niższy niż w krajach UE. Charakterystyczny jest również pewien trend wśród przedsiębiorstw w związku z wdrażaniem innowacji, mianowicie formuje się niewielka grupa innowacyjnych firm, która stale zwiększa nakłady na działalność innowacyjną, w tym także na działalność badawczo-rozwojową, a ich nakłady na innowacje są porównywalne ze średnią UE. Ta niewielka grupa liderów rozwija się ustawicznie i można wnioskować, że firmy te są konkurencyjne na poziomie kraju, ale też poza granicą państwa. W większości innowacyjne przedsiębiorstwa to duże podmioty, niewiele innowacyjnych firm jest wśród sektora małych, średnich i mikro przedsiębiorstw.

Analizy wykazują, że w zdecydowanym stopniu rozwój oraz innowacyjny charakter firm, a w szczególności sektora MSP, zależy od założyciela-właściciela i jego pracowni-

¹³ B. Bojewska, Zarządzanie innowacjami jako źródło przedsiębiorczości małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, SGH, Warszawa 2009, s. 178.

¹⁴ Raport o stanie sektora..., op.cit., s. 44.

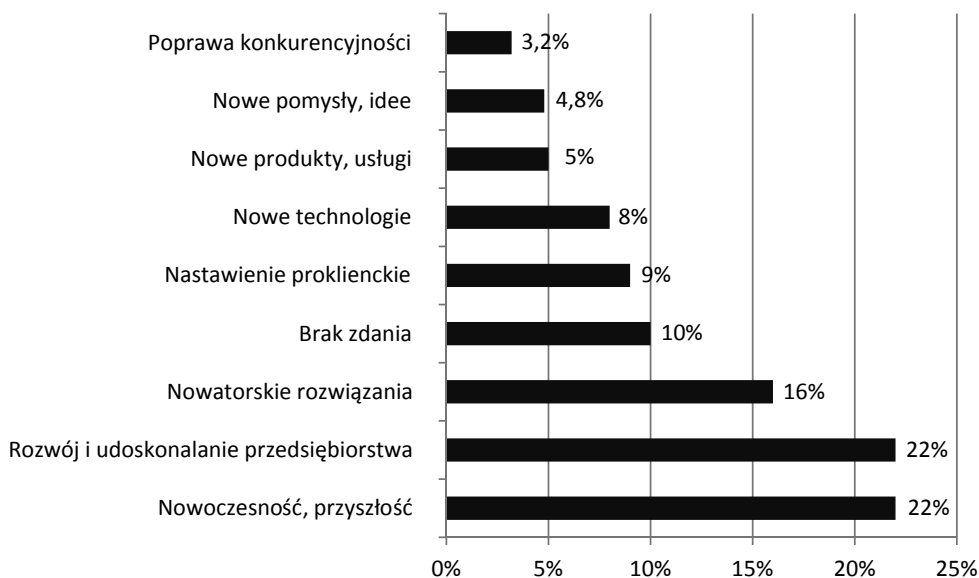
¹⁵ Ibidem.

¹⁶ GUS, Działalność innowacyjna..., op.cit.

ków, czyli od jakości kapitału ludzkiego. W 2010 roku czterech z pięciu właścicieli mikroprzedsiębiorstw (według badań PARP) stwierdziło, że obecny model prowadzenia ich przedsiębiorstwa jest docelowy. Nie deklarowali i nie byli nawet gotowi na akceptowanie potrzeby zmian w prowadzeniu firmy. Często zachowywali postawę pasywną nawet w obliczu kryzysu i trudności, twierdząc, że w przedsiębiorstwach nie występują żadne zmiany¹⁷.

Tendencja ta może mieć uzasadnienie w dużej liczbie młodych firm w Polsce i sektorze MSP, które w początkowym etapie charakteryzują się jedynie utrzymaniem na rynku. Rozwój firmy wyzwala kolejne fazy wzrostu, wówczas bardzo często właściciel staje przed koniecznością kreowania nowych pomysłów¹⁸.

Wśród przedsiębiorców sektora MSP samo rozumienie pojęcia innowacja jest bardzo różne, choć można potwierdzić, że jest ono z reguły poprawne i coraz częściej kojarzone nie tylko z językiem dokumentów (wykres 1).

Wykres 1. Rozumienie pojęcia innowacyjność przez przedsiębiorców sektora MSP w Polsce (N = 1277)

Źródło: opracowano na podstawie PARP: Innowacyjna przedsiębiorczość w Polsce, PARP, Warszawa 2015.

Tak jak wcześniej wspomniano, innowacyjny charakter przedsiębiorstw zależy od jakości kapitału ludzkiego. W przedsiębiorstwach sektora MSP pomysłodawcami innowacji są

¹⁷ P. Raźniewski, M. Juchniewicz, U. Tomczyk, J. Byczkowska-Ślęzak: Raport końcowy z badania: Strategia niszy rynkowej jako specyficzny element potencjału rozwojowego mikroprzedsiębiorstw, PARP 2010, s. 6.

¹⁸ F.J. Heunks: Innovation, creativity and success, Small Business Economics 1998, nr 10, s. 263–272.

bardzo często pracownicy, choć w przeważającej liczbie firm wciąż dominuje postawa „wystarczającej mocy sprawczej” właściciela i nieangażowanie pracowników w projekty innowacyjne, jak również brak zachęt czy gratyfikacji dla pracowników za dobre pomysły¹⁹.

Zauważalna jest jednak coraz częściej tendencja do rozumienia przez przedsiębiorców sektora MSP potrzeby inwestowania w kapitał ludzki, swoich pracowników, jak również wprowadzania systemu zachęt dla pracowników do zgłaszania swoich pomysłów dotyczących usprawniania firmy, jej produktów, świadczonych usług. Wśród przykładów dotyczących systemu motywacyjnego dla pomysłowych pracowników pojawiały się nagrody: premie, podwyżki, udział w szkoleniach, nagroda rzeczowa, dodatkowy urlop lub oficjalna pochwała²⁰.

Charakterystyczna jest też sytuacja, że innowatorami są ci sami przedsiębiorcy, którzy zachęceni wcześniejszymi wynikami, poszukują dalej. W większości właściciele przedsiębiorstw potwierdzali, że im się to opłaca. Dane wskazują, że w większości (80%) nakłady na innowacje pokrywane były ze środków własnych lub też z wykorzystaniem kredytów czy pożyczek. Występuje również pewna tendencja, im wyższy poziom kapitału ludzkiego przedsiębiorcy, tym większe zaangażowanie w poszukiwanie innowacyjnych rozwiązań, a także poszukiwanie dodatkowych źródeł finansowania innowacji, np. pozyskiwanie grantów PARP, NCBiR, MNiSW lub grantów z programów regionalnych.

Z jednej strony przedsiębiorcy zaczynają dostrzegać bariery w podejmowaniu aktywności innowacyjnej, a wśród najpoważniejszych wymieniają właśnie brak środków, trudność w ich poszukiwaniu oraz problemy związane z organizacją firmy i niskimi kwalifikacjami pracowników. Można podkreślić, że przedsiębiorstwa zatrudniające dobrze wykształconą kadrę lepiej przystosowywały się do zmieniających się warunków otoczenia.

Z drugiej strony zmiany na rynku wymuszają na przedsiębiorcach sektora MSP zwiększoną aktywność do wprowadzania innowacji. Najczęściej jednak przedsiębiorcy potwierdzają, że aktywność innowacyjna jest wymuszona przez rosnące koszty prowadzenia działalności oraz fakt wejścia na nowe rynki zbytu i pozyskanie nowych klientów (wykres 2).

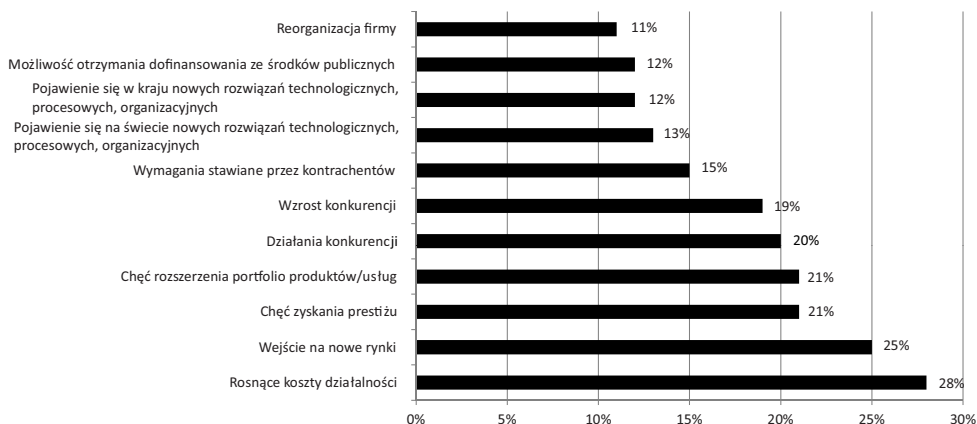
W deklaracjach na kolejne lata większość przedsiębiorców potwierdza, że zamierza pracować nad innowacjami i wdrażać je w praktyce. Najczęściej przedsiębiorcy sektora MSP planują wprowadzać innowacje produktowe (44%), marketingowe (21%), procesowe (20%), organizacyjne (15%)²¹.

Ponad 60% przedsiębiorców, którzy są aktywni innowacyjnie lub planują innowacje, to podmioty działające na rynku lokalnym, około 40% na rynku regionalnym, a co trzeci to firma o zasięgu krajowym. Ponad 90% mikroprzedsiębiorców koncentruje się wyłącznie na rynku polskim, natomiast ponad 70% mikroprzedsiębiorców, którzy prowadzili działalność gospodarczą poza Polską, wprowadziło innowacje w ciągu ostatnich lat.

¹⁹ P. Andries, D. Czarnitzki: Small firm innovation performance and employee involvement, Small Business Economics 2014, s. 21.

²⁰ Badania innowacyjności mikroprzedsiębiorstw w Polsce, Warszawa 2014, s. 47.

²¹ Innowacyjna przedsiębiorczość..., op.cit. s. 58.

Wykres 2. Czynniki skłaniające przedsiębiorców sektora MSP do wprowadzania innowacji w firmie ($N = 756$) (dane pochodzą z pytań wielokrotnego wyboru, wartości procentowe nie sumują się do 100)

Źródło: opracowano na podstawie PARP: *Innowacyjna przedsiębiorczość...*, op.cit.

Podsumowanie

W sektorze MSP rośnie doświadczenie przedsiębiorców w zakresie aktywności innowacyjnej. Przedsiębiorcy rozumieją, że innowacyjność firmy to nowoczesność, podążanie za duchem czasu i myślenie przyszłościowe. Można jednak zauważyć, że pomimo deklaracji świadomości znaczenia innowacyjności w poprawie konkurencyjności, działania w tym kierunku są bardzo znikome. Wyniki GUS i PARP, dotyczące działalności przedsiębiorstw sektora MSP, potwierdzają, że liczba podmiotów wdrażających innowacje jest z roku na rok większa, ale niezadowalająca.

Dane w zakresie innowacyjności wskazują, że w latach 2011–2013 aktywność innowacyjną wykazało 18,4% przedsiębiorstw przemysłowych i 12,8% przedsiębiorstw z sektora usług. Przedsiębiorcy są coraz bardziej świadomi korzyści wynikających z wdrażania innowacji, a ich wiedza na temat innowacji produktowych, marketingowych, procesowych i organizacyjnych jest coraz większa, chociaż częściej jest to wiedza teoretyczna niż praktyka. Mało optymistyczne jest to, że wdrażanie innowacji jest częstszą praktyką tych samych podmiotów, które już wcześniej odnosiły korzyści z tego tytułu. Jeżeli chodzi o sektor MSP, to najczęściej przedsiębiorcy charakteryzują się jedynie chęcią utrzymania się na rynku, nie zaś poszukiwaniem nowych rozwiązań umacniania pozycji na rynku. Dodatkowo charakter innowacji przejawia się najczęściej w bieżącym odnawianiu parku maszynowego. Brakuje natomiast pomysłów i rozwiązań z zakresu najnowszych technologii, a w szczególności systemów klasy ERP. Wciąż słaba jest współpraca sektora przedsiębiorców z sektorem nauki, przedsiębiorcy rzadko poszukują w polskich jednostkach naukowych rozwiązań swoich problemów technologicznych lub organizacyjnych, a często nawet nie są w stanie zdefiniować tych problemów.

Można powiedzieć, że polscy przedsiębiorcy mają potencjał, aby ich działalność innowacyjna była na wyższym poziomie. Podążając za nowymi trendami, większą uwagę powinni skupić na zrównoważonym rozwoju, klientach i konsumentach, czyli firmy powinny wsluchiwać się w potencjalnych klientów i cechować się większą otwartością na interesariuszy, a wtedy innowacyjnych pomysłów powinno przybywać. Szansą rozwoju innowacyjności mogą być również *start-up* i koncentrowanie się na wspieraniu przełomowych innowacji.

Literatura

- Andries P., Czarnitzki D.: Small firm innovation performance and employee involvement, Small Business Economics 2014.
- Badania innowacyjności mikroprzedsiębiorstw w Polsce, PARP, Warszawa 2014.
- Bojewska B.: Zarządzanie innowacjami jako źródło przedsiębiorczości małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, SGH, Warszawa 2009.
- Eurostat, Labour Force Survey 2012.
- GUS, Warunki powstania i działania oraz perspektywy rozwojowe polskich przedsiębiorstw powstałych w latach 2007–2012, Warszawa 2014.
- GUS, Działalność przedsiębiorstw niefinansowych w 2013 roku, Warszawa 2014.
- GUS, Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w latach 2011–2013, Warszawa 2015.
- Heunks F.J: Innovation, creativity and success, Small Business Economics 1998, 10.
- Horizon 2020 w skrócie. Lata 2014–2020, Unia Europejska, 2014.
- Innowacyjna przedsiębiorczość w Polsce, PARP, Warszawa 2015.
- Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2013–2014, Warszawa 2015.
- Raźniewski P., Juchniewicz M., Tomczyk U., Byczkowska-Ślęzak J.: Raport końcowy z badania: Strategia niszy rynkowej jako specyficzny element potencjału rozwojowego mikroprzedsiębiorstw, PARP 2010.
- Szukalski S.M.: Innowacyjność polskiej gospodarki na tle UE – stan, determinanty i perspektywy zmian, Optimum, Studia Ekonomiczne nr 2 (50), Białystok 2011, s. 27.

The level of innovation in the sector of small and medium-sized enterprises in Poland

Summary. The issue of improving the competitiveness in the sector of micro, small and medium-sized enterprises by implementing innovation becomes general meaning. The purpose of this article is to present data on the state of small and medium-sized enterprises in Poland and analysis of their potential for innovation. Analysis of data from Eurostat, GUS, PARP shows that innovative activity is not the domain of the SME sector, but seen significant improvements in this area. In Poland it formed a group of innovative companies, which constantly increases expenditures on innovation. There is also a growth business co-operation between them, the development of the services sector, a better awareness of the importance of innovation, the growth of private spending on research and development. However, there is concern that despite the changes they are not sufficient to sustain economic growth.

Key words: innovation, competitiveness, SMEs

Marzena Trajer, Maja Ada Trajer

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie Wydział Nauk Ekonomicznych

Grupy producentów rolnych jako forma przedsiębiorczości zespołowej rolników

Streszczenie. W artykule omówiono grupy producentów rolnych, stanowiących jedną z form przedsiębiorczości zespołowej rolników, oraz zakres przyznawanej pomocy finansowej wspomagającej rozwój tej przedsiębiorczości, a także możliwość wsparcia finansowego dotyczącej tworzenia grup i organizacji producentów do 2020 roku. Integracja producentów rolnych będzie miała w najbliższej przyszłości decydujące znaczenie dla konkurencyjności naszego rolnictwa na jednolitym rynku europejskim. W Polsce funkcjonowało, według stanu na 10 grudnia 2015 roku, 1314 grup producentów rolnych. Najwięcej (31%) grup prowadziło działalność na terenie województwa wielkopolskiego. W ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich grupy producentów rolnych otrzymały na prowadzenie działalności administracyjnej i inwestycyjnej wsparcie w wysokości 782,7 mln zł. Zgodnie ze znowelizowaną we wrześniu 2015 roku ustawą o grupach producentów rolnych i ich związkach zadania związane z funkcjonowaniem grup producentów rolnych i ich związków powierzono Agencji Rynku Rolnego.

Słowa kluczowe: integracja pozioma, grupy producentów rolnych, przedsiębiorczość zespołowa, Program Rozwoju Obszarów Wiejskich

Wstęp

Istotną cechą polskiego rolnictwa jest rozdrobnienie gospodarstw oraz niekorzystny rozkład użytkowanych gruntów. W strukturze około 1,5 mln gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą w 2010 roku dominowały gospodarstwa o powierzchni do 5 ha (55%) i o standardowej produkcji do 4 tys. euro (51%). Gospodarstwa te pełnią istotne funkcje w wymiarze społecznym, ekonomicznym czy środowiskowym¹. Jednocześnie jednak ich wielkość nie pozwala na uzyskanie odpowiedniego poziomu efektywności działania, w tym w zakresie kontaktów z rynkiem. Kwestia ta znalazła swoje odbicie w strategii rozwoju polskiego rolnictwa, gdzie ważne miejsce wyznaczono działaniom związanym z integracją poziomą i pionową producentów rolnych. Postęp w tym zakresie będzie miał w najbliższej przyszłości decydujące znaczenie dla konkurencyjności naszego rolnictwa na jednolitym rynku europejskim, jak również na rynku globalnym, szczególnie wobec wyczerpywania się dotychczasowej przewagi komparatywnej krajowego

¹ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, s. 26.

sektora żywnościowego, która pozwalała mu dotychczas skutecznie konkurować na rynku międzynarodowym².

Zrzeszanie się producentów rolnych oparte jest na podstawowej idei, jaką jest wspólne działanie, które pozwala sprostać wyzwaniom gospodarki rynkowej opartej na zasadzie konkurencji. Dzięki właściwemu zorganizowaniu się i dostosowaniu produkcji do wymagań odbiorców pod względem jakości, ilości asortymentu, z jednoczesnym stosowaniem zasad ochrony środowiska na wszystkich etapach produkcji, przechowywania i dystrybucji produktów rolnych, szczególnie właściciele małych gospodarstw rolnych zyskują możliwość zapewnienia sobie silniejszej pozycji na rynku, a także wyższych i stabilniejszych dochodów, a w wielu wypadkach także szansę na ich przetrwanie w coraz trudniejszych realiach rynkowych³.

Poprawa efektywności produkcji rolniczej w warunkach konkurencji rynkowej powinna być troską każdego rolnika. W odniesieniu do sytuacji ekonomicznej wielu gospodarstw polscy rolnicy powinni czynić starania o zwiększenie uzyskiwanych dochodów z produkcji w swoich gospodarstwach. Jednym ze sposobów pokonania tych trudności jest podejmowanie przez producentów działań zespołowych⁴. Jak wskazują wieloletnie europejskie doświadczenia, organizowanie się rolników pozwala na: zmniejszenie kosztów gospodarowania, uzyskanie lepszej pozycji rynkowej, ułatwienie zaopatrywania się w środki do produkcji oraz uzyskanie dostępu do informacji rynkowej. Integracja producentów, zarówno pozioma, jak i pionowa, ułatwia wprowadzanie na rynek dużych, jednolitych partii towaru o powtarzalnej jakości oraz nawiązywanie bezpośrednich kontaktów z odbiorcami produktów, co prowadzi do skracania łańcucha żywnościowego. Współdziałanie w grupie lub w organizacji producentów ogranicza także rolę pośredników i umożliwia przejęcie części marży handlowej. Przyczynia się więc do większej opłacalności produkcji i zwiększenia dochodów. Dodatkowo grupy i organizacje producentów poprzez wprowadzenie nowych rozwiązań w zakresie organizacji produkcji i marketingu, a także technologii produkcji mogą przyczyniać się do zwiększenia innowacyjności sektora rolnego⁵.

W sektorze rolno-żywnościowym mogą funkcjonować różne rodzaje podmiotów integrujących producentów rolnych, różniące się m.in. formą prawną, prowadzoną działalnością czy liczbą członków, których zrzeszają. W związku z tym można mieć do czynienia z grupami producentów rolnych i ich związkami, organizacjami producentów i ich zrzeszeniami, organizacjami międzybranżowymi, wstępnie uznanymi grupami producentów owoców i warzyw, a także uznanymi organizacjami producentów owoców i warzyw oraz

² M. Trajer: Integracja producentów rolnych w sektorze mleka, [w:] Rynek mleka. Stan i perspektywy, Analizy Rynkowe, IERiGŻ, ARR, MRiRW 2015, nr 49, s. 41.

³ M. Grębowiec: Efekty ekonomiczno-społeczne zrzeszania się rodzinnych gospodarstw rolnych, [w:] Ekonomiczne i prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego, Agrotec Polska sp. z o.o., Warszawa 2015, s. 97.

⁴ K. Krzyżanowska: Stan i perspektywy rozwoju grup producentów rolnych w Polsce, [w:] Gospodarstwa rodzinne podstawą europejskiego rolnictwa, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, SGGW, Warszawa 2011, s. 86.

⁵ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich..., op.cit., s. 277.

ich zrzeczeniami. Grupy producentów rolnych stanowią jedną z form przedsiębiorczości zespołowej rolników.

Celem opracowania było przedstawienie grup producentów rolnych, stanowiących formę przedsiębiorczości zespołowej rolników. Przybliżono także regionalne zróżnicowania integracji rolników w grupy producentów rolnych (GPR), zakres przyznanej pomocy finansowej dla grup, wspomagającej rozwój przedsiębiorczości zespołowej, oraz możliwości wsparcia finansowego do 2020 roku. Wykorzystano dane wtórne pochodzące z Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW), Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), Agencji Rynku Rolnego (ARR), informacje zawarte w aktach prawnych unijnych i krajowych oraz literaturę przedmiotu. Wyniki analizy przedstawiono w formie opisowej, tabelarycznej i graficznej.

Stan zorganizowania grup producentów rolnych i ich związków w Polsce

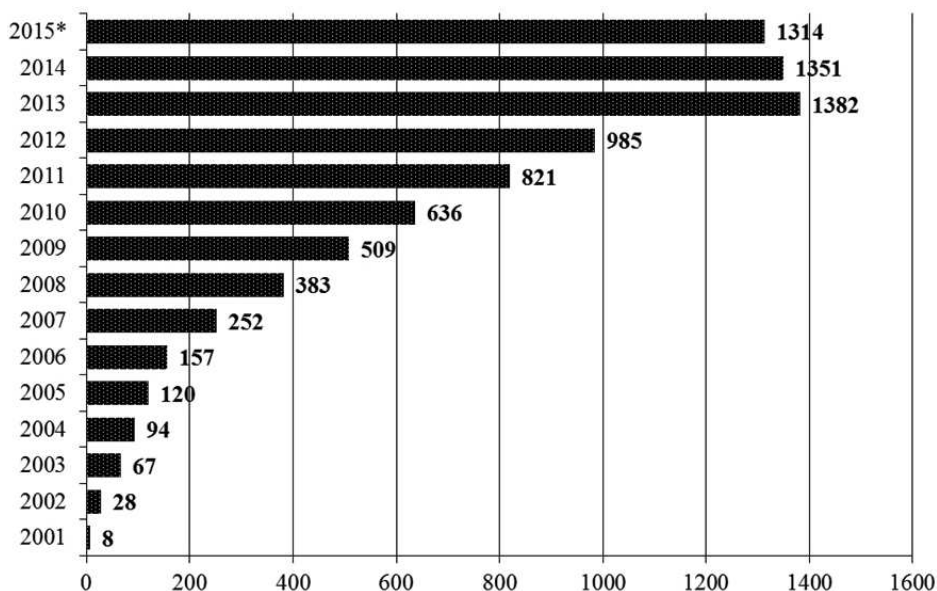
Zgodnie ze znowelizowaną we wrześniu 2015 roku ustawą o grupach producentów rolnych i ich związkach⁶ Agencji Rynku Rolnego powierzono zadania związane z funkcjonowaniem grup producentów rolnych i ich związków, w tym: uznawanie i prowadzenie rejestrów grup i ich związków, zatwierdzanie planu biznesowego, wydawanie decyzji w sprawie zatwierdzania zmian do planu biznesowego, informowanie ministra właściwego do spraw rolnictwa i prezesa ARiMR o każdej zmianie danych zawartych w rejestrze grup producentów rolnych, wydawanie decyzji o cofnięciu grupom i ich związkom uznania i o skreśleniu ich z rejestru grup lub rejestru związków, sprawowanie nadzoru nad działalnością grup i ich związków, przeprowadzanie kontroli.

W grupy producentów rolnych mogą organizować się osoby fizyczne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej oraz osoby prawne, które w ramach działalności rolniczej prowadzą gospodarstwo rolne w rozumieniu przepisów o podatku rolnym lub dział specjalny produkcji rolnej. Rolnicy mogą zrzeszać się w grupy w celu dostosowania produktów rolnych i procesu produkcyjnego do wymogów rynkowych, wspólnego wprowadzania towarów do obrotu, w tym przygotowania do sprzedaży, centralizacji sprzedaży i dostawy do odbiorców hurtowych, ustanowienia wspólnych zasad dotyczących informacji o produkcji ze szczególnym uwzględnieniem zbiorów i dostępności produktów rolnych, rozwijania umiejętności biznesowych, marketingowych oraz organizowania i ułatwiania procesów wprowadzania innowacji, a także ochrony środowiska naturalnego. Warunkiem działalności grupowej jest m.in. zasada, że każdy z członków grupy w każdym roku działalności grupy produkuje oraz sprzedaje do grupy co najmniej 80% wyprodukowanych przez siebie produktów lub grup produktów, ze względu na które grupa została utworzona. Również każdy z członków grupy przynależy tylko do jednej grupy w zakresie danego produktu lub grupy produktów. Zgodnie z nowelizacją ww. ustawy minister właściwy do spraw rynków rolnych, po zasięgnięciu opinii

⁶ Nowelizacja wprowadzona Ustawą z dnia 11 września 2015 r. o zmianie ustawy o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw oraz ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (Dz.U. poz. 1888).

Krajowej Rady Izb Rolniczych oraz organizacji rolniczych o zasięgu krajowym, określa w drodze rozporządzenia wykaz produktów i grup produktów, minimalną roczną wielkość produkcji towarowej wyprodukowanej przez wszystkich członków grupy i sprzedanej grupie oraz minimalną liczbę członków grupy, biorąc pod uwagę zróżnicowanie regionalne, koncentrację podaży oraz sytuację na rynku produktów rolnych, a także aktualny stan zorganizowania się producentów w grupy⁷.

Wyraźny wzrost zainteresowania tworzeniem grup producentów rolnych można było zaobserwować po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Z danych Krajowej Rady Spółdzielczej i MRiRW wynika, że najwięcej grup producentów rolnych zostało zarejestrowanych w latach 2008–2013. Zdecydowanie wzrosło zainteresowanie rejestracją grup w 2013 roku. W 2010 roku zarejestrowano 157 grup, w 2011 roku – 227 grup, w 2012 roku – 239 grup, w 2013 roku – 486 grup, a w 2014 roku – 14 grup⁸. Według stanu na 10 grudnia 2015 roku w kraju funkcjonowało 1314 grup producentów rolnych⁹. Zrzeszały one m.in.: rolników uprawiających zboża i nasiona roślin oleistych, tytoń, hodowców trzody chlewnej, bydła, producentów mleka, drobiu i jaj. Stan zorganizowania grup producentów rolnych przedstawiono na wykresie 1.

Wykres 1. Liczba grup producentów rolnych działających w latach 2001–2015 (*stan na 10.12.2015 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRiRW.

⁷ Zgodnie z ustawą z dnia 11 września 2015 r. o zmianie ustawy o grupach producentów rolnych..., op.cit., s. 2.

⁸ www.ksow.gov.pl (data dostępu 29.12.2015 r.).

⁹ Utworzonych zgodnie z Ustawą z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw (Dz.U. nr 88, poz. 983, z późn. zm.).

Zróżnicowanie polskiego rolnictwa pod względem struktury agrarnej gospodarstw rolnych, warunków przyrodniczych do prowadzenia produkcji rolniczej, kultury oraz tradycji rolniczej sprawia, że proces integracji poziomej rolników nie przebiega równomiernie na obszarze całego kraju¹⁰. Zainteresowanie tworzeniem grup przez producentów rolnych jest zróżnicowane terytorialnie. Szczegółowe dane na ten temat przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Wskaźnik zmian liczby grup producentów rolnych w latach 2009–2015 według województw

Województwa	Grupy producentów rolnych				
	stan na 31.12.2009 r. ^a		stan na 10.12.2015 r. ^b		wskaźnik zmian (2009 = 100)
	liczba	odsetek	liczba	odsetek	
Dolnośląskie	74	14,5	132	10,0	78,4
Kujawsko-pomorskie	68	13,4	118	9,0	73,5
Lubelskie	17	3,3	33	2,5	94,1
Lubuskie	29	5,7	65	5,0	124,1
Łódzkie	9	1,8	37	2,8	311,1
Małopolskie	10	2,0	20	1,5	100,0
Mazowieckie	17	3,3	80	6,1	370,6
Opolskie	53	10,4	89	6,8	67,9
Podkarpackie	13	2,5	43	3,3	230,8
Podlaskie	12	2,4	43	3,3	258,3
Pomorskie	28	5,5	69	5,3	146,4
Śląskie	13	2,5	24	1,8	84,6
Świętokrzyskie	6	1,2	15	1,1	150,0
Warmińsko-mazurskie	33	6,5	82	6,2	148,5
Wielkopolskie	90	17,7	405	30,8	350,0
Zachodniopomorskie	37	7,3	59	4,5	59,5
Ogółem	509	100,0	1314	100,0	158,2

Źródło: ^aorganizowanie się gospodarcze polskich rolników po 1990 roku, stan na 31.12.2009 r., s. 16; ^bopracowanie własne na podstawie danych MRiRW, stan na 10.12.2015 r.

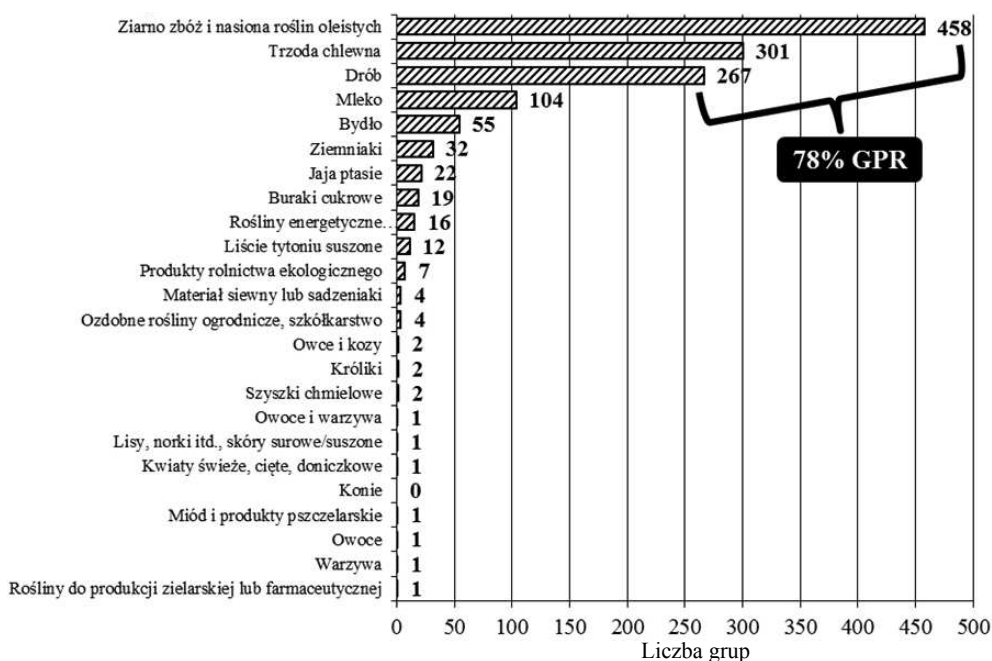
Propagowane od wielu lat działania dotyczące tworzenia grup producentów w Polsce zaczęły już przynosić pewne rezultaty, choć nie są one imponujące¹¹. W 2015 roku

¹⁰ K. Brodzińska: Dynamika powstawania i zakres działalności grup producentów rolnych w Polsce, [w:] Rozwój przedsiębiorczości i zespołowej działalności gospodarczej w rolnictwie w świetle integracji z Unią Europejską, Wyd. Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2009, s. 166.

¹¹ W. Józwiak: Polskie rolnictwo i gospodarstwa rolne w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku (2). Program Wieloletni 2011–2014, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, nr 87, s. 48.

najwięcej grup producentów rolnych prowadziło działalność w województwach: wielkopolskim (31% wszystkich grup w Polsce, ponad 4,5 razy więcej w stosunku do stanu z końca 2009 roku), a następnie dolnośląskim (10%), kujawsko-pomorskim (9%) i opolskim (7%). Najslabiej zorganizowani pozostają producenci w województwach świętokrzyskim i małopolskim. Przeprowadzona analiza danych dotyczących grup producentów rolnych w układzie regionalnym wskazała na znaczny wzrost liczby grup w takich województwach, jak: mazowieckie, wielkopolskie, a także łódzkie, podlaskie i podkarpackie.

W 2015 roku na 35 produktów i grup produktów, dla których mogły być tworzone grupy producentów rolnych, grupy powstały w 22 branżach (wykres 2). Zdecydowaną większość stanowiły grupy producentów ziarna zbóż i nasion roślin oleistych (458), trzoda chlewna (301) i drobiu (267). Producenci mleka zorganizowani byli w 104 grupach, spośród których 53 prowadziły działalność na terenie województwa wielkopolskiego. Producenci bydła zorganizowani byli w 55 grupach, ziemniaków zaś – w 32. Bardzo niski stopień zorganizowania odnotowano wśród rolników produkujących ozdobne rośliny ogrodnicze, materiał siewny lub sadzeniakowy, owce i kozy, króliki, kwiaty, miód i produkty pszczelarskie, rośliny do produkcji zielarskiej. Utworzyli oni zaledwie pojedyncze grupy¹².

Wykres 2. Liczba grup producentów rolnych według produktów w kraju w 2015 r. (stan na 10.12.2015 r.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRiRW.

¹² K. Krzyżanowska: Stan i perspektywy..., op.cit., s. 86.

Największą liczbę grup producentów ziarna zbóż i roślin nasion oleistych odnotowano w województwach: wielkopolskim (97), dolnośląskim (86), kujawsko-pomorskim (52) i opolskim (60). W tych czterech województwach zlokalizowanych było ponad 64% wszystkich grup zbożowo-rzepakowych. Na rynku zbóż i rzepaku producenci rolni najczęściej tworzyli grupy producentów łącznie dla obu produktów, tj. ziarna zbóż i nasion roślin oleistych (tzw. grupy zbożowo-rzepakowe)¹³. Najwięcej grup producentów trzody chlewnej (167) funkcjonowało w województwie wielkopolskim, stanowiły one 56% wszystkich grup trzodowych w kraju. Producenci drobiu najczęściej tworzyli grupy na terenie województw: warmińsko-mazurskiego (39), wielkopolskiego (33), lubuskiego (29), podlaskiego (28), mazowieckiego (26) i dolnośląskiego (21). Na zróżnicowanie regionalne mógł mieć wpływ poziom rozwoju danej branży w poszczególnych województwach. Największa koncentracja rolniczych grup producentów wystąpiła w regionach o najbardziej rozwiniętej działalności i najwyższej produktywności rolniczej¹⁴.

Grupy, jako jedna z form współdziałania producentów, są zazwyczaj niewielkimi podmiotami z kilkunastoosobową liczbą członków¹⁵. Liczbę członków w grupach producentów rolnych na poszczególnych rynkach rolnych zaprezentowano w tabeli 2.

W 2015 roku we wszystkich grupach producentów rolnych zrzeszonych było ponad 27,4 tys. członków. Najwięcej rolników skupiały grupy: producentów tytoniu (41% wszystkich zrzeszonych w grupy producentów rolnych w kraju), trzody chlewnej (17%), mleka, ziarna zbóż i nasion roślin oleistych (po 15%) oraz drobiu (5%). Najmniej rolników zrzeszonych było w grupach: roślin przeznaczonych do produkcji zielarskiej, koni, kwiatów, lisów, nerek, miodu i ozdobnych roślin ogrodniczych.

W celu reprezentowania swoich interesów grupy producentów rolnych mogą organizować się w związki grup. W rejestrze związków prowadzonym przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi funkcjonował dotychczas jeden podmiot – Spółdzielnia Grup Producentów Rzepaku POLSKI RZEPAK¹⁶. Zgodnie z nowelizacją ustawy o grupach producentów rolnych i ich związków wprowadzoną we wrześniu 2015 roku prezes Agencji Rynku Rolnego będzie wydawał decyzję o uznaniu związku i dokonywał jego wpisu do rejestru związków. Związek prowadzi działalność jako przedsiębiorca mający osobowość prawną, pod warunkiem że zrzesza co najmniej 5 grup. Grupy będące członkami danego związku nie mogą być członkami innego związku. Grupy mogą organizować się w związki grup do realizacji w szczególności co najmniej dwóch spośród następujących

¹³ K. Krzyżanowska, M. Trajer: Funkcjonowanie grup producentów ziarna zbóż i nasion roślin oleistych, [w:] Piąte warsztaty młodych ekonomistów, J. Lewandowski, B. Kusto (red.), Wyd. Wyższej Szkoły Handlowej w Kielcach, Kielce 2012, s. 202.

¹⁴ A. Woźniak-Andrzejuk: Prezentacja zróżnicowania obszarowego grup producentów rolnych w Polsce z wykorzystaniem nowoczesnych technologii zarządzania i wizualizacji danych. Zeszyty Naukowe SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2012, nr 100, s. 56.

¹⁵ Ocena średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, Badanie przeprowadzone na zlecenie MRiRW przez Konsorcjum Agrotec Polska Sp. z o.o., IERiGŻ-PIB, IUNG-PIB 2010, t. II, listopad, s. 250.

¹⁶ Biuletyn informacyjny MRiRW: Rośnie liczba grup producentów rolnych, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa 2013, nr 9, s. 13.

Tabela 2. Liczba członków w grupach producentów rolnych według produktów

Lp.	Wyszczególnienie	31.12.2014 r.	31.08.2015 r.
1	Liście tytoniu suszonego	11 120	11 129
2	Trzoda chlewna	4 948	4 657
3	Ziarno zbóż i nasiona roślin oleistych	4 181	4 120
4	Mleko	4 170	4 108
5	Drób	1 496	1 474
6	Bydło	825	806
7	Ziemniaki	227	222
8	Buraki cukrowe	140	136
9	Jaja ptasie	124	133
10	Owoce i warzywa	130	130
11	Owce i kozy	115	115
12	Rośliny na cele energetyczne lub do wykorzystania technicznego	116	111
13	Produkty rolnictwa ekologicznego	103	103
14	Szyszki chmielowe	58	58
15	Materiał siewny i sadzeniaki	44	45
16	Króliki	33	33
17	Ozdobne rośliny ogrodnicze	15	21
18	Miód naturalny i inne produkty pszczelarskie	12	12
19	Lisy, norki, tchórze, jenoty	6	6
20	Kwiaty	5	5
21	Konie	5	5
22	Rośliny przeznaczone do produkcji zielarskiej lub farmaceutycznej	5	5
Ogółem		27 878	27 434

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRiRW.

celów: organizowania i koordynowania zaopatrzenia w środki produkcji, organizowania i koordynowania zbywania produktów lub grupy produktów, ze względu na które grupy zostały utworzone, przechowywania i przygotowywania do obrotu produktów lub grupy produktów oraz ich przetwarzania, reprezentowania zrzeszonych grup wobec organów samorządowych i organów administracji państwowej, promowania efektywnych metod produkcji i jakości oraz dostosowania produkcji do wymogów rynku przez informowanie oraz doradzanie grupom i ich członkom, promowania technologii produkcji korzystnych dla środowiska, prowadzenia analiz rynku oraz szkolenia producentów rolnych, prowadzenia obsługi prawnej i księgowej grup¹⁷.

¹⁷ Zgodnie z Ustawą z dnia 11 września 2015 r. o zmianie ustawy o grupach producentów rolnych..., op.cit., s. 5–6.

Formy prawne grup producentów rolnych

Grupa producentów rolnych powstaje z inicjatywy członków, którzy decydują o wyborze jej formy prawnej. Zgodnie z krajowymi przepisami grupę może utworzyć minimum 5 członków¹⁸. Głównymi formami prawnymi, w których grupy producentów rolnych prowadziły działalność w 2015 roku, były spółki z ograniczoną odpowiedzialnością (839 grup) oraz spółdzielnie (422 grupy). Strukturę grup producentów rolnych według form prawnych przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Grupy producentów rolnych według form prawnych

Forma prawna	2002 ^a		2009 ^b		2015 ^c	
	N = 294	%	N = 509	%	N = 1314	%
Spółka	17	5,8	315	61,9	839	63,9
Spółdzielnia	33	11,2	136	26,7	422	32,1
Zrzeszenie	120	40,8	48	9,4	46	3,5
Stowarzyszenie	124	42,2	10	2,0	7	0,5

Źródło: ^aK. Krzyżanowska: Stan i kierunki..., op.cit., s. 231; ^bOrganizowanie się gospodarcze..., op.cit., s. 22; ^cna podstawie danych MRiRW, stan na 10.12.2015 r.

Według stanu na 10 grudnia 2015 roku spośród 1314 grup producentów rolnych funkcjonujących w kraju 64% prowadziło działalność jako spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, 32% – w formie spółdzielni, natomiast zrzeszenia i stowarzyszenia stanowiły łącznie tylko 4%. Z badań K. Krzyżanowskiej przeprowadzonych przed akcesją Polski do Unii Europejskiej wynikało, że zrzeszenia i stowarzyszenia dominowały przed wstąpieniem Polski w struktury UE; w 2002 roku stanowiły one 83% wszystkich form prawnych¹⁹. Szczegółowe dane na temat form prawnych preferowanych w procesie tworzenia się grup producentów rolnych w układzie terytorialnym przedstawiono w tabeli 4.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że najwięcej grup producentów rolnych w formie spółdzielni prowadziło działalność na terenie województwa wielkopolskiego (209 grup), a najmniej w świętokrzyskim (1 grupa) oraz śląskim (3 grupy). W przypadku spółek z ograniczoną odpowiedzialnością największa ich liczba funkcjonowała w województwie wielkopolskim (179 grup), a najmniejsza w małopolskim (9 grup). Wykonana w Krajowej Radzie Spółdzielczej analiza grup producentów rolnych potwierdza wzrost liczby zarejestrowanych grup producentów rolnych w formie spółdzielni²⁰. Spółdzielnie umożliwiają

¹⁸ Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 maja 2014 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie wykazu produktów i grup produktów, dla których mogą być tworzone grupy producentów rolnych, minimalnej rocznej wielkości produkcji towarowej oraz minimalnej liczby członków grupy producentów rolnych (Dz.U. poz. 648).

¹⁹ K. Krzyżanowska: Stan i kierunki rozwoju rolniczych grup producenckich w Polsce. Zeszyty Naukowe SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2003, nr 48, s. 232.

²⁰ Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej 2020, [w:] Program Wieloletni 2011–2014, A. Wasilewski (red.), IERiGŻ-PIB, Warszawa 2012, nr 41, s. 77–78.

Tabela 4. Grupy producentów rolnych według form prawnych w podziale na województwa

Województwa	Forma prawna			
	spółka z o.o.	spółdzielnia	zrzeszenie	stowarzyszenie
	N = 839	N = 422	N = 46	N = 7
Dolnośląskie	118	9	5	–
Kujawsko-pomorskie	81	34	–	3
Lubelskie	13	15	5	–
Lubuskie	48	16	1	–
Łódzkie	27	11	–	–
Małopolskie	9	7	2	1
Mazowieckie	53	19	8	–
Opolskie	70	18	1	–
Podkarpackie	13	27	3	–
Podlaskie	37	5	1	–
Pomorskie	52	14	3	–
Śląskie	21	3	–	–
Świętokrzyskie	11	1	1	2
Warmińsko-mazurskie	53	29	–	–
Wielkopolskie	179	209	16	1
Zachodniopomorskie	54	5	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRiRW, stan na 10.12.2015 r.

producentom rolnym zwiększenie udziału w całym systemie wartości i to nie tylko na etapie produkcji, ale również w ogniwach przetwórstwa i obrotu własnymi produktami. Polscy rolnicy coraz częściej doceniają członkostwo w spółdzielczych grupach producentów rolnych, ponieważ łatwiej mogą sprzedawać i otrzymywać wyższą cenę za produkty rolne, a także taniej kupić środki do produkcji rolnej oraz efektywniej funkcjonować na rynku unijnym.

We Francji, w Holandii czy w Niemczech rolnicze spółdzielnie zrzeszają ponad 80% rolników. W Danii 86% producentów świń należy do spółdzielni (w większości do jednej). Wiele zachodnich spółdzielni to międzynarodowe koncerny o obrotach sięgających ponad 10 mld euro. Do największych należą: mleczarnie – holenderska FrieslandCampina i szwedzka Arla, ubojnie – niemiecki Vion i duński Danish Crown, w sektorze obrotu zbożem – niemiecka BayWa i Agravis²¹.

Wsparcie finansowe dla grup producentów rolnych

Po przystąpieniu Polski do struktur unijnych znacznie poprawiły się warunki uzyskania pomocy dla powstających grup producentów rolnych. W Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 wsparcie dla grup producentów rolnych realizowane było

²¹ Top agrar Polska nowoczesne rolnictwo: Rolnictwo (na Zachodzie) spółdzielczością stoi 2015, nr 1, s. 14.

w ramach osi 1: Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego, w ramach działania 142: „Grupy producentów rolnych”. Zryczałtowanej pomocy udzielano grupom producentów rolnych w pierwszych pięciu latach ich funkcjonowania w celu ułatwienia tworzenia i prowadzenia działalności administracyjnej oraz inwestycyjnej. W ramach działania wspierano sektory produkcji roślinnej, zwierzęcej oraz dział specjalny produkcji rolnej²². Za cel działania wyznaczono wzmocnienie struktury instytucjonalnej w sektorze pierwotnej produkcji rolnej, z zamiarem wsparcia funkcjonowania producentów rolnych, poprzez zachęcenie ich do tworzenia grup producentów rolnych i współpracy. W szczególności działanie miało na celu dostosowanie produkcji prowadzonej w gospodarstwach członków grup producentów rolnych do wymogów rynkowych, wspólne wprowadzanie towarów do obrotu, w tym: przygotowanie do sprzedaży, centralizację sprzedaży oraz dostarczenie do odbiorców hurtowych²³. Od uruchomienia programu w ramach PROW 2007–2013 (działanie uruchomione zostało 16.07.2007 roku) do 31 października 2015 roku, według danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, wypłacono kwotę 782,7 mln zł, z tego: 50,3 mln zł z tytułu zobowiązań z lat 2004–2006 oraz 732,4 mln zł z tytułu płatności z PROW 2007–2013. Środki finansowe pomogły grupom producentów rolnych w prowadzeniu działalności administracyjnej, a także wspierały ich rozwój dzięki zakupionym maszynom i urządzeniom rolniczym, środkom produkcji czy inwestycjom w budynki i obiekty gospodarcze²⁴.

Do 30 listopada 2015 roku grupy zlokalizowane w województwach, w których ich liczba była największa, tj. w wielkopolskim, dolnośląskim, kujawsko-pomorskim i opolskim, otrzymały 56% ogółu pomocy finansowej. Najmniejsze wsparcie finansowe otrzymały grupy w województwie małopolskim i świętokrzyskim.

„Tworzenie grup i organizacji producentów” w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020

Zgodnie z art. 27 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013²⁵ Komisja Europejska opowiedziała się za dalszym wspieraniem tworzenia i funkcjonowania grup i organizacji producentów. W Polsce działanie „Tworzenie grup i organizacji producentów” (symbol M09) zostało zapisane w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014–2020).

Beneficjentami działania „Tworzenie grup i organizacji producentów” w ramach PROW 2014–2020 mogą być nowe grupy producentów rolnych, które powstały od dnia 1 stycznia 2014 roku (działające jako przedsiębiorcy i składające się z osób fizycznych, które spełnią dodatkowe warunki kwalifikowalności) oraz nowe organizacje producentów (działające jako przedsiębiorcy i składające się z osób fizycznych lub prawnych, któ-

²² www.minrol.gov.pl.

²³ Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości..., op.cit., s. 70–73.

²⁴ Biuletyn informacyjny MRiRW..., op.cit., s. 13.

²⁵ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005.

Tabela 5. Realizacja działania „Grupy producentów rolnych” w ramach PROW 2007–2013

Województwo	Zobowiązania z lat 2004–2006		Płatności dla zobowiązań 2007–2013, narastająco wg stanu na 30.11.2015 r.	
	kwota zrealizowanych płatności (tys. zł)	liczba wydanych decyzji	kwota zrealizowanych płatności (tys. zł)	liczba wydanych decyzji
Dolnośląskie	5 345	36	76 990	469
Kujawsko-pomorskie	9 704	66	66 628	414
Lubelskie	2 709	15	10 559	76
Lubuskie	3 079	13	48 664	204
Łódzkie	–	–	20 304	88
Małopolskie	1 529	9	3 453	29
Mazowieckie	1 550	10	39 876	184
Opolskie	4 367	36	68 525	349
Podkarpackie	1 676	18	15 312	110
Podlaskie	–	–	29 185	137
Pomorskie	1 575	12	32 925	194
Śląskie	1 168	5	20 585	93
Świętokrzyskie	269	5	9 194	36
Warmińsko-mazurskie	2 098	9	55 511	268
Wielkopolskie	10 029	62	196 160	1 093
Zachodniopomorskie	5 152	26	38 076	172
Centrala ^a	–	–	437	–
Ogółem	50 250	322	732 384	3 916

^aOdwołania rozpatrywane i realizowane przez Centralę ARiMR.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Systemu Informacji Zarządczej ARiMR, www.arimr.gov.pl (data dostępu 30.12.2015 r.).

re również spełnią dodatkowe warunki kwalifikowalności). Podmioty te powinny wykonywać swoją działalność jako mikro-, małe lub średnie przedsiębiorstwa. Pomoc może być przyznana wnioskodawcy, który spełnia następujące warunki:

- grupa lub organizacja producentów została uznana na poziomie kraju na podstawie biznesplanu,
- łączy producentów jednego produktu lub grupy produktów, którzy nie byli członkami grupy producentów/wstępnie uznanej grupy producentów/organizacji utworzonej ze względu na ten sam produkt lub grupę produktów, której przyznano pomoc na rozpoczęcie działalności ze środków Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku,
- przedłoży biznesplan i zadeklaruje jego realizację w celu osiągnięcia zawartych w nim założeń w trakcie trwania 5-letniego okresu wsparcia.

Wsparcia nie przewiduje się na tworzenie grup i organizacji producentów w kategorii produktów: drób żywy (bez względu na wiek), mięso lub jadalne podroby drobiowe, świeże, chłodzone, mrożone.

W PROW 2014–2020 przewidziano preferencje w przyznawaniu pomocy dla grup i organizacji producentów:

- zorganizowanych w formie spółdzielni,
- zrzeszających producentów w następujących kategoriach: produkty wysokiej jakości objęte art. 16 rozporządzenia EFRROW (1305/2013), w szczególności: rolnictwa ekologicznego, świnie żywe, prosięta, warchlaki, mięso wieprzowe: świeże, chłodzone, mrożone, bydło żywe: zwierzęta rzeźne lub hodowlane, mięso wołowe: świeże, chłodzone, mrożone, owce lub kozy żywe, zwierzęta rzeźne lub hodowlane, wełna owcza lub kozia strzyżona potna, mięso owcze lub kozie: świeże, chłodzone, mrożone, skóry owcze lub kozie surowe (suszone), miód naturalny lub jego produkty pszczele, rośliny w plonie głównym, całe lub rozdrobnione, uprawiane z przeznaczeniem na cele energetyczne lub do wykorzystania technicznego, szyszki chmielowe,
- zrzeszających jak największą liczbę członków w danej kategorii,
- zrzeszających producentów, u których w gospodarstwach produkcja objęta została dobrowolnym ubezpieczeniem.

Wsparcie stanowi procentowy ryczałt od wartości przychodów netto grupy lub organizacji producentów ze sprzedaży produktów lub grupy produktów, wytworzonych w gospodarstwach rolnych jej członków w poszczególnych latach i sprzedanych odbiorcom niebędącym członkami grupy lub organizacji. Pomoc przyznawana jest w okresie pierwszych 5 lat funkcjonowania grupy/organizacji od dnia rejestracji/uznania. Przewidziane wsparcie wynosi: w pierwszym roku – 10%, w drugim – 8%, w trzecim – 6%, w czwartym – 5%, a w piątym – 4%. Maksymalnie przewidziano równowartość 100 tys. euro w każdym roku pięcioletniego okresu pomocy²⁶.

Podsumowanie

1. Po akcesji Polski do Unii Europejskiej pojawiły się możliwości wykorzystania unijnych środków na rozwój grup producentów rolnych. Odnotowano wzrost tempa ich powstawania. Komisja Europejska w nowej perspektywie finansowej na lata 2014–2020 opowiedziała się za dalszym wsparciem finansowym grup i organizacji producentów. W Polsce pomoc tę określono dla nowopowstałych po 1 stycznia 2014 roku grup i organizacji producentów w działaniu „Tworzenie grup i organizacji producentów”, zapisanym w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020.

2. Struktura polskiego rolnictwa pod względem skali produkcji gospodarstw, przy różnych zaletach z tym związanych, nie stwarza jednak „przewagi konkurencyjnej” w stosunku do sektorów rolnych innych państw członkowskich UE, jak również państw pozaunijnych. Nie zapewnia również rolnikom, co jest często podkreślane, wystarczającej siły negocjacyjnej w stosunku do lepiej zorganizowanych i zintegrowanych odbiorców

²⁶ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich..., op.cit., s. 278–280.

produktów rolnych – przetwórstwa i handlu. W tej sytuacji konieczne jest zwiększenie tempa procesów integracyjnych wśród polskich rolników, szczególnie że działania takie są już bardzo zaawansowane w innych krajach unijnych (przede wszystkim w UE-15) i będą kontynuowane.

3. Nowelizacja w 2015 roku ustawy z 15 września 2000 roku o grupach producentów rolnych i ich związkach wprowadziła pewne zmiany dotyczące działalności grup producentów rolnych, m.in: dyrektor oddziału terenowego Agencji Rynku Rolnego, właściwy ze względu na siedzibę grupy, będzie wydawał decyzje o uznaniu grupy, zatwierdzeniu zmian planu biznesowego, a prezes Agencji Rynku Rolnego – o uznaniu związków grup producentów rolnych. Plan biznesowy grupy w zakresie realizacji celów sporządzany jest co najmniej na 5 lat.

Literatura

- Biuletyn informacyjny MRiRW: Rośnie liczba grup producentów rolnych. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Warszawa 2013, nr 9.
- Brodzińska K.: Dynamika powstawania i zakres działalności grup producentów rolnych w Polsce, [w:] *Rozwój przedsiębiorczości i zespołowej działalności gospodarczej w rolnictwie w świetle integracji z Unią Europejską*, Wyd. Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2009.
- Grębowiec M.: *Efekty ekonomiczno-społeczne zrzeszania się rodzinnych gospodarstw rolnych*, [w:] *Ekonomiczne i prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego*, Agrotec Polska sp. z o.o., Warszawa 2015.
- Józwiak W.: *Polskie rolnictwo i gospodarstwa rolne w pierwszej i drugiej dekadzie XXI wieku (2). Program Wieloletni 2011–2014*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2013, nr 87.
- Krzyżanowska K.: Stan i kierunki rozwoju rolniczych grup producenckich w Polsce, *Zeszyty Naukowe SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 2003, nr 48.
- Krzyżanowska K.: Stan i perspektywy rozwoju grup producentów rolnych w Polsce, [w:] *Gospodarstwa rodzinne podstawą europejskiego rolnictwa*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, SGGW, Warszawa 2011.
- Krzyżanowska K., Trajer M.: *Funkcjonowanie grup producentów ziarna zbóż i nasion roślin oleistych*, [w:] *Piąte warsztaty młodych ekonomistów*, J. Lewandowski, B. Kusto (red.), Wyd. Wyższej Szkoły Handlowej w Kielcach, Kielce 2012.
- Ocena średniookresowa Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013, Badanie przeprowadzone na zlecenie MRiRW przez Konsorcjum Agrotec Polska Sp. z o.o., IERiGŻ-PIB, IUNiG-PIB, T. II, Listopad 2010.
- Organizowanie się gospodarce polskich rolników po 1990 roku, stan na 31.12.2009 r.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, www.minrol.gov.pl.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 8 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazu produktów i grup produktów, dla których mogą być tworzone grupy producentów rolnych, minimalnej rocznej wielkości produkcji towarowej oraz minimalnej liczby członków grupy producentów rolnych (Dz.U. poz. 648).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) i uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005.

- System Informacji Zarządczej ARiMR, www.arimr.gov.pl (data dostępu 30.12.2015 r.).
- Top agrar Polska nowoczesne rolnictwo: Rolnictwo (na Zachodzie) spółdzielczością stoi 2015, nr 1.
- Trajer M.: Integracja producentów rolnych w sektorze mleka, [w:] Rynek mleka. Stan i perspektywy, Analizy rynkowe, IERiGŻ, ARR, MRiRW 2015, nr 49.
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw (Dz.U. nr 88, poz. 983, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o zmianie ustawy o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw oraz ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (Dz.U. poz. 1888).
- Woźniak-Andrzejuk A.: Prezentacja zróżnicowania obszarowego grup producentów rolnych w Polsce z wykorzystaniem nowoczesnych technologii zarządzania i wizualizacji danych, Zeszyty Naukowe SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2012, nr 100.
- Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej 2020, A. Wasilewski (red.), Program Wieloletni 2011–2014, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2012, nr 41.

Agricultural producer groups as a form of team entrepreneurship

Summary. The study analyzes agricultural producer groups as a form of team entrepreneurship, discussing, among others, the range of the financial aid granted – supporting the development of the entrepreneurship, and the possibilities of delivering financial assistance to the establishment of producer groups and organisations until 2020. Integration of agricultural producers in the nearest future will become a decisive factor having the influence on the competitiveness of our agriculture on the single European market. The conducted analysis reveals that there are 1,314 agricultural producer groups functioning in Poland, as of 10th December 2015. The most of them (over 30%) are functioning on the territory of the Wielkopolskie voivodship. Under Rural Development Programme the groups have been granted financial assistance in the amount of PLN 782.7 mln. Pursuant to the amended act on agricultural producer groups and their associations, the Agricultural Market Agency has been granted tasks relating to the functioning of agricultural producer groups and their associations in Poland.

Key words: horizontal integration, agricultural producer groups, team entrepreneurship, Rural Development Programme

Agnieszka Werenowska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

***City placement* jako forma promocji regionu**

Streszczenie. Prowadzenie przemyślanych i zaplanowanych działań promocyjnych stało się koniecznością w sytuacji, kiedy nie tylko przedsiębiorstwa, ale i miasta oraz regiony chcą utrzymać wysoką pozycję w kluczowych grupach otoczenia. *City placement* to szczególny przejaw lokowania produktu lub określonego miejsca w filmie, serialu, programie, książce, teledysku czy grze komputerowej. Może być to miasto lub region. Korzystają z tego rodzaju promocji również małe miasteczka, a nawet wsie. W artykule zaprezentowano *city placement* jako współcześnie jedno z bardziej popularnych narzędzi promocji miast i regionów. Wykorzystano analizę literatury przedmiotu oraz dane z cyklicznego raportu na temat promocji miast w serialach opublikowanym przez Press Service Monitoring Mediów.

Słowa kluczowe: promocja, *city placement*, marketing terytorialny

Wstęp

Współcześnie zarówno miasta, jak i regiony, chcąc przyciągnąć odwiedzających i dążąc do rozwoju turystyki, zmuszone są do ciągłej rywalizacji. Odbывается ona na dwóch płaszczyznach: produktu lokalnego i działań promocyjnych. W rywalizacji kluczowe znaczenie ma zastosowanie narzędzi marketingu terytorialnego. Takim narzędziem, zdobywającym coraz większe uznanie, jest właśnie *city placement*.

W Polsce jest to stosunkowo nowe zjawisko. Na rynku telewizyjnym odnotować można coraz większą liczbę seriali i filmów, w których główną rolę odgrywają już nie tylko aktorzy, ale także miejsca, w których toczy się akcja. Przykładem jest Sandomierz, który swoją strategię promocyjną w dużym stopniu oparł właśnie na lokowaniu miasta w serialu „Ojciec Mateusz”. Celem artykułu jest prezentacja *city placement* jako narzędzia promującego miasta i regiony. W artykule wykorzystano analizę literatury przedmiotu oraz dane z cyklicznego raportu na temat promocji miast w serialach, opublikowanym przez Press Service Monitoring Mediów.

Idea *city placement*

City placement to szczególny przejaw lokowania produktu lub określonego miejsca w filmie, serialu, programie, książce, teledysku czy grze komputerowej. Może to być miasto lub region. Korzystają z tego rodzaju promocji również małe miasteczka, a nawet wsie.

W odróżnieniu od klasycznych reklam *city placement* bardziej angażuje widza, ponieważ jest mocniej skoncentrowany na fabule. Szczególnie widoczne jest to podczas

oglądania filmów nieprzerwywanych reklamami, a także w kinie, kiedy przekaz nie jest niczym zakłócany¹.

City placement jest formą promocji, która stała się alternatywą w stosunku do tradycyjnych form reklamy. W telewizji polskiej jest wiele przykładów seriali zawierających *product placement* lub *city placement*. Jednym z nich jest emitowany w TVP 2 serial „Rodzinka.pl”, w którym bohaterowie udają się często na wycieczki w różne zakątki Polski, m.in. do Ełku, Grudziądza czy województwa lubuskiego. Wybrane lokalizacje nie są przypadkiem, lecz celowym, zaplanowanym wcześniej działaniem między producentami a władzami lokalnymi. Koszty udziału miasta w filmie są zróżnicowane. Ełk wynegocjował najkorzystniejszą cenę – za lokowanie w serialu zapłacił 10 tys. zł, województwo lubuskie przeznaczyło 80 tys. zł, a Grudziądz 90 tys. zł². Koszt wypromowania Zielonej Góry w jednym odcinku serialu „Rodzinka.pl” wyniósł 103 tys. zł. Za tę kwotę miasto dostało działania z zakresu *public relations* ze strony TVP, billboardy sponsorskie oraz emisję serialu w telewizji i Internecie³. Dla porównania reklama przed odcinkiem „M jak miłość” z 17 listopada 2015 roku (do 45 sekund) kosztuje prawie 88 350 zł (netto), po filmie – 99 900 zł, w popularnym serialu „Rodzinka.pl” spot kosztuje 38 250 zł. Najdroższe jest pasmo informacyjne, które z uwagi na rozdzielenie „Wiadomości”, sportu i pogody daje okazję do emisji aż czterech pasm reklamowych. Najdroższy jest ten przed sportem – np. w niedzielę 29 listopada kosztuje 94 800 zł⁴.

Wykorzystanie *city placement* niesie ze sobą wiele korzyści wizerunkowych, a także istotnie wpływa na pozycjonowanie miast. Do korzyści stosowania *city placement* zalicza się m.in.: zmianę wizerunku, promocję poza blokiem reklamowym, wzrost rozpoznawalności miasta, możliwość podniesienia prestiżu miasta, przyciągnięcie turystów i inwestorów, możliwość prezentacji najciekawszych miejsc i zwiększenie inwestycji na terenie miasta.

O potencjale marketingowym *city placement* przekonały się takie miasta, jak: Rzym („Zakochani w Rzymie”), Paryż („O północy w Paryżu”) czy Barcelona („Viki, Christina, Barcelona”), w których rozgrywają się losy bohaterów filmów Woody Allena. W przypadku Barcelony reklama wpisana była w scenariusz filmu, w którego przygotowanie władze miasta dołożyły około 2 mln euro. Dodatkowo, oprócz tego, że nazwa Barcelona pojawia się w tytule, obecna była również w piosence promującej film. Produkcja cieszyła się ogromnym zainteresowaniem ze strony widzów, a promocja stolicy Katalonii okazała się bardzo owocna⁵.

¹ M. Gębarowski: Nowoczesne formy promocji, Oficyna Wydawnicza PRz, Rzeszów 2007, s. 31.

² R. Stepowski: Filmowy Oscar dla samorządu... Czyli czy city placement to dobry sposób na promocję miasta?, http://www.marketingmiejsca.com.pl/marketing-terytorialny---portal-dla-specjalistow-marketingu-miejsc---marketingmiejsca.com,1,strona-glowna,23,filmowy-oscar-dla-samorzadu...-czyli-city-placement-to-dobry-sposob-na-promocje-miasta_,1238 (data dostępu: 22.10.2015).

³ <http://poznan.naszemiasto.pl/artukul/polskie-miasta-coraz-chetniej-reklamuja-sie-w-serialach-a,1998705,art,t,id,tm.html>

⁴ <http://www.brtpv.pl/22209386/cennik-listopad>

⁵ P. Zawadzki: City placement – nowy trend w działaniach promocyjnych polskich miast, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2014, nr 332, s. 135.

City placement daje więc obopólne korzyści. Miasta i regiony są promowane w masowych mediach, te natomiast korzystają z samorządowych pieniędzy, obniżając w ten sposób koszty produkcji. Co więcej, producenci i ekipy filmowe ze względu na oszczędność czasu i koszty dojazdu wybierają często miejsca położone w innych miejscach niż widzom się wydaje. Przykładem jest „Ojciec Mateusz”. Odbiorcy odnoszą wrażenie, że całość produkcji nagrywana jest w Sandomierzu. Serialowa plebania, a także dom głównego bohatera znajdują się w Radości – dzielnicy Warszawy⁶. Słynny drewniany kościół, w rzeczywistości będący pod wezwaniem świętego Wawrzyńca, ulokowany jest również niedaleko stolicy – w gminie Wiązowna, w Gliniance. Pałac Radziwiłłów w Nieborowie to prawdziwe miejsce, gdzie znajduje się gabinet biskupa⁷. Niektóre sceny powstawały także w Kielcach, Wąchocku czy Jędrzejowie. Jednak, pomimo licznych lokalizacji z „fikcyjnym” położeniem, to Sandomierz jest głównym tłem wydarzeń i to tutaj w ślad za ojcem Mateuszem udają się setki tysięcy turystów⁸. Według danych sandomierskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w 2008 roku Sandomierz odwiedziło około 80 tysięcy turystów, podczas gdy w tym samym czasie inne atrakcje turystyczne w regionie – Park Jurajski w Bałtowie, Pałac w Kurozwałkach, cieszyły się większą popularnością. Liczba turystów w Sandomierzu zwiększyła się trzykrotnie, gdy Sandomierz zaistniał w telewizji, stając się miejscem akcji serialu „Ojciec Mateusz”⁹.

City placement ma swoje wady i zalety. Przedstawiono je w tabeli 1.

Tabela 1. Zalety i wady *city placement*

Zalety	Wady
Brak nachalności Wiarygodny i realistyczny przekaz Jednorazowe ponoszenie kosztów Wielokrotna emisja bez dodatkowych opłat Globalny zasięg Zaprezentowanie regionu Ukazanie życia codziennego	Brak możliwości dotarcia do grupy docelowej Długi czas realizacji Ryzyko dezaktualizacji informacji Brak możliwości kontroli odbiorców danej produkcji Możliwość wykreowania negatywnego wizerunku

Źródło: opracowanie własne.

Jednym z najczęściej przywoływanych przykładów *city placement* w Polsce jest Sandomierz i serial „Ojciec Mateusz”. Nie można jednak zapominać o innych miastach, które zostały umiejscowione w polskich produkcjach filmowych i serialowych.

Pierwszym z nich jest serial „Lekarze”, który okazał się hitem, a także skuteczną formą promocji Torunia. W 2012 roku osiągnął oglądalność na poziomie ponad 2 mln

⁶ M. Kawczyńska: Jak wygląda dom księdza Mateusza?, http://superseriale.se.pl/seriale/ojciec-mateusz-9-sezon-plebania-ojca-mateusza-jest-pod-warszawa-jak-wyglada-dom-ksiedza-mateusza_312311.html (data dostępu: 22.10.2015).

⁷ Chcę chodzić ścieżkami Ojca Mateusza, <http://www.przewodnicy.sandomierz.pl/component/content/article/178-chca-chodzic-sciezkami-ojca-mateusza> (data dostępu: 22.10.2015).

⁸ M. Gębarowski: Nowoczesne..., op.cit., s. 31.

⁹ M. Leszczyński: Ojciec Mateusz, Sandomierz i... turystyka, <http://www.ujk.edu.pl/infotezy/ojs/index.php/infotezy/article/view/64/177>

odbiorców¹⁰. Stacja TVN wyemitowała 5 serii opowiadających o losach medyków, którzy pracują w szpitalu Copernicus w Toruniu. Miasto zostało przedstawione w bardzo atrakcyjny sposób i jest głównym tłem wydarzeń. W serialu pojawiały się m.in. piękna starówka, zdjęcia z lotu ptaka, urokliwe uliczki i rynek, a także nocna panorama czy rozrywkowa część wraz z barami i restauracjami¹¹. Co ważne, po emisji znacznie wzrosła liczba osób chętnych do odwiedzenia dokładnie tych miejsc, gdzie były wykonywane zdjęcia. Dla władz lokalnych jest to świetna szansa na reklamę i wykorzystanie wizerunku „Lekarzy” w promocji miasta¹².

Kolejnym przykładem jest „Pierwsza miłość”, gdzie głównym miejscem akcji jest Wrocław. Serial emitowany od 2004 roku na antenie Polsatu uznany został za jedną z najlepiej zarabiających produkcji. Przedstawia świetne ujęcia miasta, które wraz z ogromną oglądalnością budują szeroką bazę turystyczną wśród widzów i fanów¹³.

W polskiej kinematografii nie brakuje także filmów fabularnych, które postawiły na *city placement*. Tutaj za przykład może posłużyć Łódź i sukces „Idy” wyreżyserowanej przez Pawła Pawlikowskiego¹⁴. Produkcja uzyskała bardzo dobre recenzje na całym świecie i została nagrodzona Oscarem dla najlepszego filmu nieanglojęzycznego w 2015 roku. Miało to bezpośredni wpływ na umocnienie się pozycji Łodzi jako filmowego miasta.

Warto także wspomnieć o sukcesie *city placement* w takich produkcjach, jak „W ukryciu”, gdzie akcja toczyła się w Radomiu¹⁵, czy „Kick” – obejrzany na całym świecie przez około 30 mln ludzi, wpływając tym samym na budowę pozytywnego wizerunku Warszawy jako atrakcyjnego kierunku turystycznego¹⁶.

Obecność *city placement* w polskich serialach na podstawie badań Press Servis

Monitoring Mediów

Press Service Monitoring Mediów przeprowadza cyklicznie badania dotyczące obecności *city placement* w wiodących polskich serialach. W II półroczu 2014 roku¹⁷ brano pod uwagę materiały z monitoringu ponad 1100 tytułów prasowych, 5 mln źródeł interneto-

¹⁰ <http://media2.pl/badania/115781-Duzy-spadek-ogladalnosci-serialu-Lekarze.-TVN-przegral-z-Polsatem-i-TVP1.html>

¹¹ Śladem lekarzy, <http://www.torun.pl/pl/sladem-lekarzy> (data dostępu: 23.10.2015).

¹² Lekarze pokochali Toruń, <http://www.torun.pl/pl/turystyka/lekarze-pokochali-torun> (data dostępu: 23.10.2015).

¹³ M. Gołota: City Placement, czyli polskie miasta w filmach i serialach. Występują, promują się i zarabiają, <http://natemat.pl/130909,city-placement-czyli-polskie-miasta-w-filmach-i-serialach-wystepuja-promuja-sie-i-zarabiaja> (data dostępu: 23.10.2015).

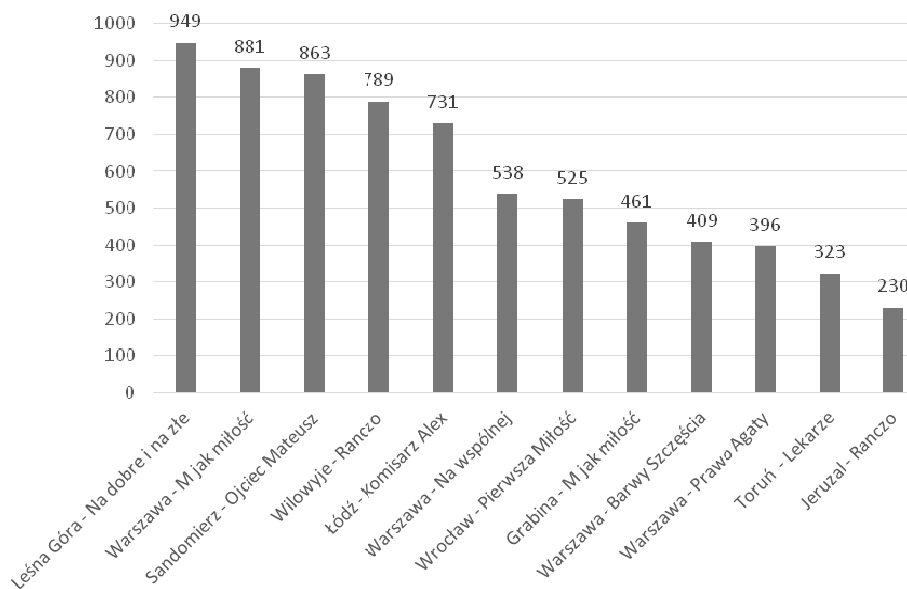
¹⁴ Ibidem.

¹⁵ K. Stasiak: W ukryciu. Akcja w Radomiu, ale u nas go nie zobaczymy, http://radom.gazeta.pl/radom/1,35219,15173813,_W_ukryciu_Akcja_w_Radomiu__ale_u_nas_go_nie_zobaczymy.html (data dostępu: 23.05.2015).

¹⁶ F. Kortus: Film w turystyce, turystyka w filmie. Współpraca z Film Commission to nie tylko *city placement*, <http://dziennikturystyczny.pl/2015/03/film-w-turystyce-turystyka-w-filmie-wspolpraca-z-film-commission-to-nie-tylko-city-placement-wywiad/> (data dostępu: 23.05.2015).

¹⁷ Press-Service Monitoring mediów, Miasta w serialach – raport medialny, http://psmm.pl/sites/default/files/miasta_w_serialach_ii_polrocze_2014.pdf (data dostępu: 21.05.2015).

wych, łącznie z popularnymi serwisami społecznościowymi, a także 100 stacji telewizyjnych i radiowych. Badanie miało zasięg ogólnopolski i regionalny, za metodę badawczą posłużyła ilościowa analiza danych (wykres 1).

Wykres 1. Suma informacji we wszystkich mediach I-VI 2014 rok

Źródło: Press Service Monitoring mediów, Miasta w serialach – raport medialny, http://psmm.pl/sites/default/files/miasta_w_serialach_ii_polrocze_2014.pdf (data dostępu: 29.10.2015).

Najczęściej przywoływaną miejscowością była Leśna Góra wraz z serialem „Na dobre i na złe”. W 2014 roku nazwę miasta Leśna Góra wymieniono około 949 razy. Kolejne miejsce przypadło dla Warszawy wraz z serialem „M jak miłość”, której nazwa została przywołana blisko 881 razy. Sandomierz i „Ojciec Mateusz” osiągnął wynik 863. Nazwy Wilkowyje i „Ranczo” – 789, a Łódź z „Komisarzem Alexem” była wymieniona w 731 publikacjach.

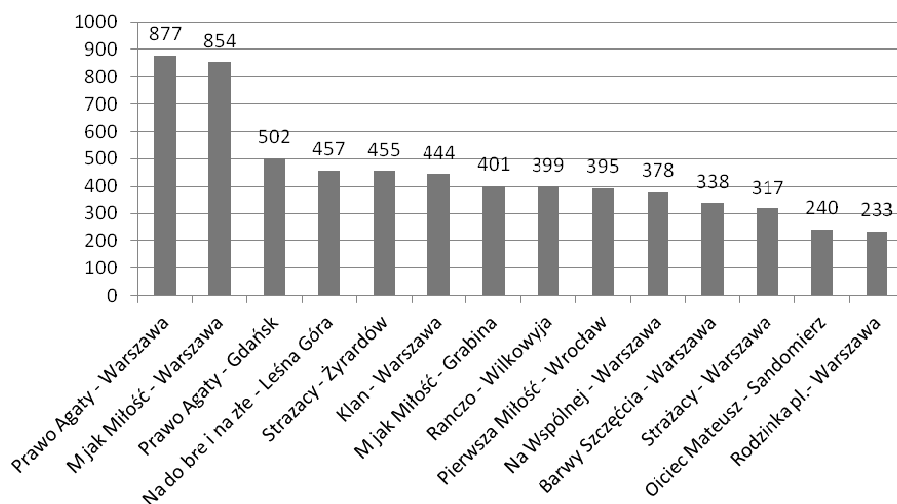
Sytuacja nieco się zmieniła, gdy pod uwagę wzięto dotarcie do odbiorców. Warszawa i „M jak miłość” nie miała sobie równych. Uzyskała 545,5 mln kontaktów i największy ekwiwalent reklamowy publikacji – 20,7 mln zł. Następnie, z liczbą odbiorców 494,4 mln, uplasowała się Leśna Góra, jednakże wartość jej publikacji wyniosła niecałe 8,2 mln zł. Trzeci wynik to serial „Na Wspólnej” z zasięgiem na poziomie 408,7 mln osób, a ekwiwalentem 13,3 mln zł.

Autorzy badania wzięli pod uwagę także podział na media ogólnokrajowe oraz regionalne. W tych pierwszych ukazała się większość, bo aż 75% nazw miejscowości, które analizowano. Media ogólnopolskie w całości zaprezentowały materiały dotyczące Nastajek i Ostródy z serialu „Cisza nad Rozlewiskiem”. Następnie 98% informacji o Grabinie i Gródku z „M jak miłość”, 97% na temat Leśnej Góry z „Na sygnale” i 92% odnośnie tej samej miejscowości w serialu „Na dobre i na złe”. Natomiast media regionalne przede

wszystkim przyczyniły się do publikacji informacji o Łodzi w kontekście serialu „Komisarz Alex” (64%) oraz o Toruniu w „Lekarzach” (57%).

W II półroczu 2013 roku i I półroczu 2014 roku przeprowadzono wcześniejsze edycje badań. Potwierdzono, że lokowanie Sandomierza w serialu „Ojciec Mateusz” było sukcesem, który przyniósł miastu rozgłos. W prasie ukazało się 167 publikacji, w Internecie nazwę wymieniono w 235 artykułach, powstało także 13 materiałów radiowych i 9 telewizyjnych. Około 78% przekazów dotyczących Sandomierza (672 informacje) ukazało się w mediach ogólnopolskich. Co więcej, miasto znalazło się aż 7 razy na okładkach gazet, co dało razem z Łodzią najlepszy wynik.

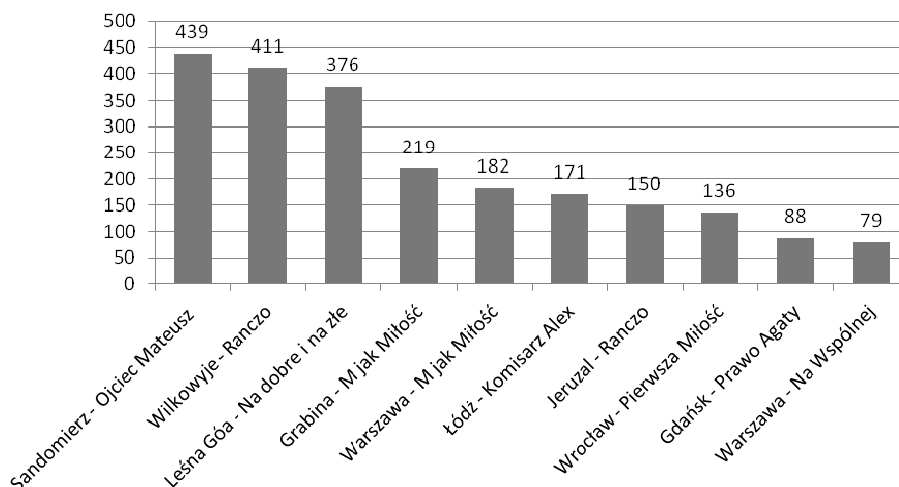
W okresie od stycznia do czerwca 2015 roku kolejność i częstotliwość wymienianych nazw seriali we wszystkich mediach kształtowała się już trochę inaczej. Zjawisko to uzależnione jest m.in. od oglądalności seriali (wykres 2).

Wykres 2. Suma informacji we wszystkich mediach I–VI 2015 rok

Źródło: http://psmm.pl/sites/default/files/miasta_w_serialach_-_raport_medialny_-_i-vi_2015_0.pdf (data dostępu 29.10.2015).

Media społecznościowe są współcześnie nieodłącznym elementem przy budowie przewagi konkurencyjnej na rynku. Informacje w sieci najczęściej pojawiały się na portalu Facebook, ale również na Twitterze, YouTube, Wykopie oraz Forum.Gazeta.pl. Zaraz za „Ojcem Mateuszem” z 411 przywołaniami znalazły się Wilkowyje z serialu „Ranczo”, kolejno Leśna Góra („Na dobre i na złe”) – 376 publikacji oraz Grabina („M jak miłość”) – 219 i Jeruzal („Ranczo”) – 182 (wykres 3).

Wykres 3. Przywołania serialowych miast w mediach społecznościowych

Źródło: Press Service Monitoring mediów, Miasta w serialach – raport medialny, http://psmm.pl/sites/default/files/miasta_w_serialach_ii_polrocze_2014.pdf (data dostępu: 21.05.2015).

Podsumowanie

Analiza raportu jednoznacznie wskazuje, że *city placement* jest formą reklamy chętnie wykorzystywaną przez producentów i efektywną wśród odbiorców. Przynosi korzyści finansowe, a przede wszystkim rozgłos w mediach. Największym profesjonalizmem w jej użyciu, a zarazem największym sukcesem cieszą się seriale: „M jak miłość” wraz z Warszawą, „Ojciec Mateusz” i Sandomierz oraz „Na dobre i na złe” z Leśną Górą. Udział w publikacjach przypadają przede wszystkim mediom ogólnopolskim oraz mediom społecznościowym.

Zasięg zjawiska *city placement* ciągle rośnie. Jest to nadal stosunkowo innowacyjna forma reklamy, a jej efektywność wpływa na coraz większe zainteresowanie ze strony samorządów terytorialnych i innych jednostek powiązanych z promocją regionu.

Zmęczenie, znudzenie tradycyjnymi reklamami sprawiło, że wzrosło zainteresowanie innymi formami promocji. Jednym z nich jest właśnie *product placement*, a w przypadku miast i regionów *city placement*. Forma ta daje olbrzymie możliwości zaistnienia danych obiektów w mediach masowych. Ta obecność zarówno w mediach tradycyjnych, jak i nowoczesnych jest olbrzymią szansą dotarcia do turystów, inwestorów i mieszkańców, którzy odczuwają dumę z miejsca, w którym mieszkają.

Literatura

- Chcę chodzić ścieżkami Ojca Mateusza, <http://www.przewodnicy.sandomierz.pl/component/content/article/178-chca-chodzic-sciezkami-ojca-mateusza> (data dostępu: 22.10.2015).
- Gębarowski M.: Nowoczesne formy promocji, Oficyna Wydawnicza PRz, Rzeszów 2007.
- Gołota M.: City placement, czyli polskie miasta w filmach i serialach. Występują, promują się i zarabiają, <http://natemat.pl/130909,city-placement-czyli-polskie-miasta-w-filmach-i-serialach-wystepuja-promuja-sie-i-zarabiaja> (data dostępu: 23.10.2015).
- Kawczyńska M.: Jak wygląda dom księdza Mateusza?, http://superseriale.se.pl/serie/ojciec-mateusz-9-sezon-plebania-ojca-mateusza-jest-pod-warszawa-jak-wyglada-dom-ksiedza-mateusza_312311.html (data dostępu: 22.10.2015).
- Kortus F.: Film w turystyce, turystyka w filmie. Współpraca z Film Commission to nie tylko city placement, <http://dziennikturystyczny.pl/2015/03/film-w-turystyce-turystyka-w-filmie-wspolpraca-z-film-commission-to-nie-tylko-city-placement-wywiad/> (data dostępu: 23.05.2015).
- Lekarze pokochali Toruń, <http://www.torun.pl/pl/turystyka/lekarze-pokochali-torun> (data dostępu: 23.10.2015).
- Leszczyński M.: Ojciec Mateusz, Sandomierz i... turystyka, <http://www.ujk.edu.pl/infotezy/ojs/index.php/infotezy/article/view/64/177>
- Press Service Monitoring mediów, Miasta w serialach. Raport Medialny, www.psmm.pl/sites/default/files/miasta_w_serialach_ii_polrocze_2014.pdf (data dostępu: 23.10.2015).
- Smolińska M.: Ojciec Mateusz w Krakowie? City placement w nowej formie, <http://bizneszone.pl/city-placement-skuteczna-forma-promocji/> (data dostępu: 22.10.2015).
- Stasiak K.: W ukryciu. Akcja w Radomiu, ale u nas go nie zobaczymy, http://radom.gazeta.pl/radom/1,35219,15173813,_W_ukryciu_Akcja_w_Radomiu__ale_u_nas_go_nie_zobaczymy.html (data dostępu: 23.05.2015).
- Stepowski R.: Filmowy Oscar dla samorządu... Czyli czy city placement to dobry sposób na promocję miasta?, www.marketingmiejsca.com.pl/marketing-terytorialny---portal-dla-specjalistow-marketingu-miejsc---marketingmiejsca.com,1,strona-glowna,23,filmowy-oscar-dla-samorzadu...-czyli-czy-city-placement-to-dobry-sposob-na-promocje-miasta_1238 (data dostępu: 25.10.2015).
- Śladem lekarzy, <http://www.torun.pl/pl/sladem-lekarzy> (data dostępu: 23.10.2015).
- Zawadzki P.: City placement – nowy trend w działaniach promocyjnych polskich miast, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2014, nr 332.

City placement as a form of promotion of the region

Summary. Keeping deliberate and planned promotional activities has become a necessity in a situation where the company but also cities, regions want to maintain a high position in key environmental groups. City placement is a specific manifestation of product placement or a specific place in the movie, show, program, book, video or computer game. This may be a city or region. Also small towns and even villages are using this type of promotion. The article presents the city placement as one of the most popular tools for promoting cities and regions today. The analysis of literature and data from the regular report on the promotion of cities in the series published by Press Service Media Monitoring were used.

Key words: promotion, city placement, territorial marketing